

303043

VASVÁRMEGYE ÉS SZOMBATHELY
VÁROS KULTÚREGYESÜLETE ÉS
A VASVÁRMEGYEI MÚZEUM

III. ÉVKÖNYVE

ANNALES SABARIENSES

III.

1927—1929.

SZERKESZTETTE

DR. KRISZTIN ERNŐ

A KULTÚREGYESÜLET
FŐTITKÁRA.

SZOMBATHELY, 1929.

VASVÁRMEGYE ÉS SZOMBATHELY VÁROS KULTÚREGYESÜLETÉNEK
KIADÁSA.

Reg. 0. 1128/3

VASVÁRMEGYE ÉS SZOMBATHELY
VÁROS KULTÚREGYESÜLETE ÉS
A VASVÁRMEGYEI MÚZEUM

III. ÉVKÖNYVE

ANNALES SABARIENSES

III.

1927—1929.

SZERKESZTETTE
DR. KRISZTIN ERNŐ
A KULTÚREGYESÜLET
FŐTITKÁRA.

SZOMBATHELY, 1929.
VASVÁRMEGYE ÉS SZOMBATHELY VÁROS KULTÚREGYESÜLETÉNEK
KIADÁSA.

M. T. AKAD. KÖNYVTÁR
Híradéknapló
1030. 3939

DUNÁNTÚLI NYOMDAVÁLLALAT R. T.
SZOMBATHELY

ELŐSZÓ.

A múzeum életének épügy megvan a maga fejlődés-vonala, mint az egyes ember életének.

Az első fázis az anyaggyűjtés ideje: a múzeum születése és kialakulása. A második korszakban a múzeum már önálló, egyéni életet él és megteremti pozícióját a hasonló intézmények sorában. Ez az időszak a gyűjtés folytatása mellett az anyag tudományos rendezésének, feldolgozásának és a tudományos kapcsolatok megteremtésének ideje. Ekkor válik a múzeum kutatása területén igazi tudományos középponttá.

Néhai Kárpáti Kelement sokszor bántotta, hogy az ő vezetése idején a múzeum nem érte el a második periódust. A körülmények ezt nem engedték. Azután jött a világháború, amely minden munkát megakasztott. De lassanként lábrakaptunk és éreztük, hogy nemcsak ott kell tolytatnunk a munkát, ahol abbahagytuk, hanem a fokozott nehézségek ellenére is fel kell küzdenünk magunkat a második fokra, hogy területünk középpontjává tegyük múzeumunkat. Ennek bekapcsolása a hazai és külföldi tudományos életbe különösen reánk nézve fontos, mert hiszen megyénk tetemes része elveszett és az elcsatolt területen élénk tudományos élet folyik. Így a mi múzeumunk a magyar kultúra egyik végvára lett, amely muzeális munkájával az egyetemes magyar művelődés érdekét szolgálja.

Évkönyveink kiadásának szükségességét bizonyítják egyrészt a kiadványainkkal szerzett tudományos kapcsolatok, másrészt a folyóiratcsere, amely nem csupán megbecsülhetetlen szellemi, de pénzért be nem szerezhető anyagi tőkét is jelent és végül a szakférfiak elismerése,

akik közül csak dr. Mágocsy-Dietz Sándor egyetemi tanárt idézzük: „Ez a helyes módja annak, hogy a vidék is tanuságot tegyen jelentős kulturális előrehaladásáról.“

Magától értetődik, hogy évkönyveink közleményei nagy részben szakdolgozatok, amelyek a közönség széles rétegeit nem érdekelhetik, mégis hisszük, hogy az említett okoknál fogva Vas megye közönsége is méltányolni fogja törekvéseinket.

Épen a külföldi tudományos kapcsolatokra való tekintettel számos tanulmányt idegen nyelven kellett megjelenítenünk és hogy az évkönyveinkre való hivatkozást egyszerűbbé tegyük, vettük fel számos hazai szaklap mintájára a régi nehézkes cím helyett az ANNALES SABARIENSES nevet.

Végül köszönetet kell itt mondanunk dr. Gáyer Gyula egyetemi m. tanár úrnak, aki nagy szaktudásával szívesen támogatott bennünket az évkönyv szerkesztésében.

Szombathely, 1929. december hó.

VASVÁRMEGYE ÉS SZOMBATHELY VÁROS
KULTÚREGYESÜLETE.

A Kultúregyesület működése 1927. szeptemberétől 1929. júniusáig.

Irta: Dr. Krisztin Ernő.

Minden intézménynek, amelynek működési köre széles rétegek érdekeit érinti, nemcsak alapszabályokban előírt kötelessége, hanem pragmatikus fejlődésének elengedhetetlen feltétele, hogy munkaszakaszainak határkövénel egy pillanatra megálljon és multbatekintő seregszemplével latba vesse fáradozása eredményeit, hogy a belőlük leszűrt konklúziókkal simábbra hengerelje a jövő útját és esetleges tévútjairól visszatérve, határozottabb irányban keresse kitzűzött célja végső állomását.

Egyesületünknek koncentrált tevékenysége erős kapcsolatokkal szövődik bele a magyar művelődés mindmegannyi ágazatába és nincs a kultúrának olyan területe, amelynek megművelésében nem venné ki derekasan a maga részét. Mindenütt ott van és áldozatos lélekkel töri fel a magyar ugart, hogy a nemzet vállvetett munkájából, amennyire anyagi erői megengedik, részt kérjen és tehetségéhez képest egy-egy téglával hozzájáruljon a magyar kultúra templomának felépítéséhez.

Múzeumában lassú, szívós munka folyik, de első percre talán a futólagos szemlélődő nem fedez fel benne olyan életenergiát, mint a napilapok hasábjain gyakrabban szereplő Kultúregyesület változatos életmegnyilvánulásaiban. De hiszen ez a múzeumi munka természetében rejlik, amely a világtól kissé félrevonultan, hangyaszorgalommal, nagy tárgyszeretettel, aprólékos elmélyüléssel és nemes idealizmussal nem a mának, nem a pillanatyni sikerért dolgozik, hanem a jövő okulására menti meg a multat és őrizi meg a jelenl. Ez a nagy önfeláldozást jelentő munkálkodás jellemzi az elmúlt két évben is a vasmegyei múzeum minden tárának fáradhatatlan és szakavatott örét, akiknek működéséről azonban nem az én feladatomból beszámolókat mondani.

A Kultúregyesületnek mind a négy szakosztálya 1927 őszén is széles alapokra fektetett programmal kezdte meg működését. Ha talán itt-ott nem váltak valóra reményeink, nem a szakosztályok buzgóságán és elismert munkakészségén múltott, hanem a józan okosság, előrelátás és pénzügyi megfontoltság szava óvott meg bennünket olyan rendezésektől, amelyek magas színvonaluk mellett is anyagiilag kockázatos vállalkozást jelentettek volna.

Október 6-án szokás szerint megültük az aradi vértanúk emlék-ünnepét, amelyen Tóth Kálmán igazgató lélekbemarkoló szavakkal ecsetelte a magyar nemzet gólgotajárását. A tulajdonképeni évnívító kultúrestünk azonban október 29-én volt, amelyen költői lelkületű és megkapóerejű szónokként mutatkozott be dr. Székely László teológiai tanár, akit az irodalmi szakosztály bizalma Finta Sándor lemondása után az elnöki székbe emelt.

Finta Sándor másféléven át állott a szakosztály élén, amelybe új erőt, változatos, széles skálájú életet plántált, úgyhogy az irodalmi délutánok közönsége egyre nagyobb lett és az elmúlt évekhez képest valósággal megsokszorozódott.

Az irodalmi szakosztály 1927—28. évi működése ugyanilyen eleven pezsdülésre mutathat rá, amely élénkség nemcsak a szakosztályi üléseken szönyegre került irodalmi problémák megvitatásában nyert kifejezést, hanem magas színvonalú irodalmi délutánok megrendezésében is.

Az öt irodalmi délután műsorán tizenöt vasi író szerepelt prózai művekkel és két szindarabbal, köztük Kocsis László költeményeivel és Vándor Kálmán Özv. Varga Abrisné c. egyfelvonásosával. Egészen új kezdeményezés volt a gyermekek részére rendezett mesedélutánok, amelyeknek hálás közönsége nem fukarkodott az elismeréssel és kacagó jókedvvel köszönte meg felnött barátainak szeretetteljes közeledését.

Az egyesület jóhírnevű szavalói, mint mindig, most is kész örömmel állították tehetségüket az irodalom szolgálatába, bárha ez sokszor gyakori szereplésük folytán nagy erőpróbát jelentett számukra. Ebből a megfontolásból sarjadt ki a szavalótanfolyam megnyitása, amellyel az egyesület egyrészt közóhainak tett eleget, másrészt meg útját akarta egyengetni annak a lehetőségnek, hogy szavalógárdát nyerjen, amelyre oly nagy szüksége van az egész megyére kiterjeszhető tevékenységében.

Régi vágya volt a szakosztálynak, hogy ne csak Vasmegye nagyobb városaival tartson fenn élénk összeköttetést, hanem Dunántúl kultúrgócpontraiba is belekapcsolódjék, hogy minél intenzívebb munkássággal, közös erővel megvalósítható legyen a vidék függetlenítése a főváros szinte nyomasztó egyeduralmától, amely vagy lekicsinyléssel néz el a vidéki tehetségek felett vagy az éles szemmel és szerencsés kézzel kibányászott értéket azonnal megkaparintja és magáénak kezdi vallani. Sopron volt az első város, amely hívásunkat és célunkat megértette. A nagy és dicső multra tekintő Frankenburg Irodalmi Kör meghívására 1928. február 25-én ellátogattunk Sopronba, ahol önálló est keretében irodalmi és zeneszámokkal szerepeltünk és tudásunk legjavával igyekeztünk megköszönni azt a magyaros vendégszeretetet és elismerő ünnepeltetést, amellyel a „Hűség városa” bennünket megtisztelt. Viszonzásképpen március hó 10-én a soproniak

jöttek el hozzánk és gazdag műsorral ajándékoztak meg bennünket. Dr. Thurner Mihály elnök, polgármester magasszárnyalású megnyitójával, Mészáros Sándor alelnök nemesveretű verseivel, dr. Berecz Dezső főtájkár pompás novellájával, dr. Szentimrey Lajos friss, ötletes irodalmi riportjával elsőrangú szellemi csemegével szolgáltak, amelynek fűszerezésére H. Dessewffy Bella operaénekesnő, Horváth József hegedűművész és Altdörfer Viktor zongoraművész abszolút művészi tökéletességű ének- és zeneszámokat adtak elő. A soproni testvéregyesület szombathelyi bemutatkozása tehát jelentős állomása e két város szorosabb együttműködésének a kultúra terén.

E rendezéseken kívül a szakosztály — programjához híven — gondoskodott arról is, hogy irodalmi nagyjaink közül is megszólaltasson egynéhányat az egyesület pódiumán és szaporítsa az alkalmat, amikor a közönség egyik-másik kedvenc írójával a személyes benyomások hatása alatt még inkább összeforr és erős lelki közösségbe kerül. Móra Ferenc egyórás csevegése, pompás humorú előadása bizonyára benne zsong még a zsúfolt ház közönségének lelkében. Nagy és előkelő hallgatóság előtt olvasott fel Kozma Andor legújabb műveiből, amelyek egy mélyérzésű költőlélek és emelkedett szellemű intellektus igazgyöngyei. Pompás profilt rajzolt róla megnyitójában dr. Pável Agoston. Nagy Emmában pedig megismertük az új költőnemzedék egyik legizmosabb tagját, akit Bárdosi Németh János mutatott be a közönségnek.

Az irodalmi szakosztállyal karöltve működött a zenei szakosztály, amelynek értékes támogatása, szolgálatkész segítkeze nélkül talán sok irodalmi rendezés fakóbb, színtelenebb és hangulatban szegényebb lenne.

A szakosztály átszervezése óta teljesen fölvertve, mint hiánytalan szimfonikus zenekar egymásután aratta megérdemelt sikereit. Fáradtságot és időt nem kímélve az 1927—28. évadban is szorgalmasan bővítgette műsoranyagát. Megtörtént, hogy hetenként négy fázastó próba vette igénybe a szakosztály tagjainak egyébként drága idejét, de ez nem riasztotta őket vissza attól, hogy szorgalmas készüléssel minél változatosabb műsorral és minél művészibb előadással lépjenek a megértő és hálás közönség elé. Igaz, hogy fáradásukat minden fellépésükkor forró siker jutalmazta, így különösen Sopronban való vendégszereplésünk alkalmával e város kifinomult zenekultúrájú közönsége ritka meleg tetszéssel és újrázó tapsorkánnaal hálálta meg híres vonósötös együttesünk, Bárdos Alice, Kartner Gitta, Wiener Lili, Altschul Miksa és Hajós Endre művészi teljesítményét.

Nem volt irodalmi délután, szerzői-est vagy ünnepest, amelyen a zenei szakosztály valamilyen zenedarabbal ne szerepelt volna, öt örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy külső, idegen rendezések fényét is közreműködésével a Kultúregyesület jó hírnevének foko-

zására hathatósan emelje. E mellett saját programjába két kamarazeneest és kettős évadzáró hangverseny rendezését illesztette, amely utóbbi alkalommal az egyesület zenekarát a soproni honvédegyalozzregred házi zenekara 65 tagra egészítette ki és részint népszerű, részint klasszikus műsorának tökéletes interpretálásával méltóan fejezte be ezévi működését.

De mint a múltban, úgy most is gondoskodott a szakosztály arról, hogy a művészvilág egy-egy kiváló képviselőjét is meghívja fellépésre, így Jeanne Marie Darré-t, a fiatal francia zongorafenoméniént és a Szombathelyről elszakadt Gyöngyösy Judit gordonkaművésznőt. Mindenesetre nem a rovására kell írni, hogy több hangversenyről a súlyos viszonyokra való tekintettel le kellett mondanunk.

Bensőséges kapcsolat fűzte a zenei szakosztály tagjait Hajós Endre karnagyhoz, aki — sajnos — 1928. április hó végén megvált állásától és visszatért Budapestre. Hajós Endre kétlévi működése szorosan összefügg a zenekar hatalmas fejlődésével, amelynek mindannyian szerencsés tanúi voltunk. Nemcsak mint biztoskezü, alapos tudású karmester és zenész dicsekedhetett a rajongók nagy táborával, hanem sokan vannak, akik a rendkívül rokonszenves embert is sajnálják benne.

Változás állott be a képzőművészeti szakosztály vezetésében is, mert Vass Béla, aki 8 éven át kitartó szorgalommal és becsületes szándékkal iparkodott a helyiség nélkül álló szakosztály benső életét kiformalni, 1927. májusában lemondott elnöki tisztségéről, amit a szakosztály közbizalma október havában dr. Giay Frigyesre ruházott át, aki eddig alelnök volt. Ugyanekkor Fábrián Gyulát alelnökké, Jaksa Istvánt pedig a szakosztály jegyzőjévé választották.

Már régi és évenként megisméltődő panasz, hogy a szakosztály tagjai részére nem áll rendelkezésre műterem, amelynek hiánya sok tagot valósággal megbénít, mert otthonukban egyáltalán nem tudnak dolgozni. Úgy hisszük, a helyiségkérdés a közeljövőben megoldásra talál és így semmi akadálya sem lesz már a szakosztály intenzívebb munkásságának. Habár ilyen mostoha viszonyok között kellett tengődnie, a vázolt esztendő folyamán két kiállítást rendezett a szakosztály. Az első kiállítást abból az alkalomból nyitottuk meg, hogy a kultuszminiszter úr március 3-i szombathelyi tartózkodásakor magas látogatásával múzeumunkat is megtisztelte, a második kiállítás pedig pünkösdkor tett tanubizonyosságot a szakosztály nem egy tagjának művészi felkészültségéről és felvitázhatatlanul kiforrott tehetségéről.

Régi mozgalom lépett a megvalósulás stádiumába, amikor 1927 őszén végre oly hosszú várakozás után megalakult a Képzőművészek Vidéki Szövetsége, amely 1928. január 6-án nyitotta meg nagy reprezentatív kiállítását Budapesten a Nemzeti Szalonban. Erre a ki-

állításra a mi tagjaink is beküldötték műveik legjavát és nagy örömminkre Fábíán Gyula, Fábíánné Biczó Ilona és Horovitzné Lukács Stefí egy-egy munkájukkal elnyerték a Diplome d'honneur-t. Egyébként a tagok különféle kiállításokon is szerepeltek és nem egy esetben a hivatott kritika a legnagyobb dícséret hangján szólott művészi képességeikről. Nem szabad megfeledkeznünk a szakosztály rendezésében lezajlott Dürer-émlékünnepélyről sem, amelynek megnyitóját dr. Gíay Frigyes, ünnepi beszédjét pedig Tóth János mondta, míg Dürer élete folyásáról és művészete nagyságáról Fábíán Gyula emlékezett meg meleg, színes vetített képekkel kísért előadásban.

Nagyarányú és igazán áldásos tevékenységre mutathat rá a közművelődési szakosztály, amelynek vállára nemcsak a hazafias ünnepek és liceális előadások rendezése nehezedett, hanem Szombathely népművelési munkájának százszázalékos elvégzése is.

Örvendtes jelenségként kell elkönyvelnünk, hogy az 1927—28-i esztendőben a vegyesdandárparancsnokság felajánlott analfabétatanfolyamunkat nem vette igénybe azzal az indokolással, hogy a multban rendezett ily irányú kurzusnak eredményeként nem tud katonaanalfabétát megnevezni. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a polgári lakosság közt nem akadna írni-olvasni nem tudó, de ezek már javarészt idősebb egyének, akiknek beszerzése épen koruknál fogva nagy nehézségekbe ütközik.

Népies ismeretterjesztő előadásainkat október hó végén kezdtük meg a következő helyeken: Gazdaszövetség, Időszövetség, Kereskedelmi Kör, Ker. alkalmazott Kereskedők Köre, Iparoskör, Összmunkás Dalárda, Leánykör, 48. sz. Rákóczi cserkészcsapatú, Kat. Legényegylet, Mozdonyvezetők Köre, Ker. Szoc. Munkásegyesülete, az Anya- és Csecsemővédő és a Credo egyesületben. A megtartott előadások száma, amely 167-re rúg, fogalmat nyújt nekünk arról a széleskörű tevékenységről, amellyel az egyesület győztesen harcol a magyar kultúra szolgálatában népünk lelki tartalmának kimélyítéséért. Mindenkit magához ölel és a legnagyobb készséggel siet azok körébe, akik tudásszomjuk kielégítésére minden rendelkezésre álló eszközt felhasználnak és nem átalnak napi fáradalmaik után üdülést keresni a szellemi élvezetek tisztavízű forrásánál. A felsorolt körök és egyletek mindig a legnagyobb megértéssel karolták fel a Kultúregyesület törekvéseit és nem egy közülük őszinte elismeréssel adózik az előadók válogatott gárdájának, amely inkább lelkébe plántált kötelelességérzetből, mint a csekély összegben megállapított honoráriumért vállalta magára az ígéhirdetés nemes feladatát.

Mindezek az előadások az egyesületek otthonaiban zajlottak le nagyszámú hallgatóság előtt, de épen olyan népszerűek és látogatottak voltak a Kultúrházban a művelt közönségnek szánt liceális előadásaink is. F. A. Bather, a British Museum igazgatója a palentológia feladatairól, dr. Feldmann Bódog az ember jellemének és test-

alkatának összefüggéséről, dr. Heigl László Amerikáról, dr. Banner János egy. m. tanár Tut-Ank-Amen-ről, dr. Oroszlán Zoltán múzeumi ör a görög sportról és emlékeiről az antik szobrászatban, Imaoka Dsuicsiro Japánról, Lyka Károly felsőházi tag a művészet-ről és végül Csányi Károly, az Iparművészeti Múzeum igazgatója az elszakított Nyugatmagyarország műemlékeiről szólott tudományos felkészültséggel telt ház előtt.

Ugyancsak ez a szakosztály készítette elő a hazafias ünnepeket is, így az említett október 6-i gyászünnepeken kívül a március 15-i, mostmár törvénybeiktatott hazafias ünnepséget, amelyen megjelent a megye és város hivatalos képviselőin kívül a társadalom minden rétege oly nagy számban, hogy a székház termei szűknek bizonyultak az ünneplők befogadására. Az ünnepi beszéden kívül, amelyet dr. Krisztin Ernő főtítkárr mondott, dr. Csengery Jánosné Császár Mária és Pék Károly hatásos szavalatokkal, a Szombathelyi Dalosegyesület pedig precízen előadott énekszámokkal szerepeltek. Végül feljegyzésre méltó a december havában rendezett olasz-magyar estünk, amelyen oly közvetlenül nyilatkozott meg a két egymásra talált nemzet szinte testvéri viszonya. Kultúrtörténeti érdekességet kölcsönzött e baráti összefogásnak az olasz nemzettől ajándékba kapott és a Nemzeti Múzeumban féltő gonddal őrzött két Korvinának bemutatása és ismertetése dr. Hoffmann Edit igazgató-ör lebilincselő és szakszerű előadásában.

A közművelődési szakosztály is vezetőséget cserélt ebben az esztendőben, mert a Rómába távozott elnök székét Dezső Lipót kirtanfelügyelő foglalta el, míg a főtítkári teendőkkel megbízott eddigi alelnök helyét Györi Vilmos ny. igazgató töltötte be.

1928. január 1-e óta ugyanis az elnöki tanács megbízásából, majd az 1928. május 31-én tartott közgyűlés bizalmából e sorok írója működik mint az egyesület főtítkára, mert az egyesületnek hat esztendőn át agilis főtítkára, dr. Várady Imre a kultuskormány megbízásából a római Collegium Hungaricumba került, ahol tehetsége kifejtésére nagyobb tér és szélesebb munkakör nyílik. Mindannyian, akik vele együtt dolgoztunk és láttuk nagy koncepciójú működését, mélyen átérezük azt a veszteséget, amely egyesületünket eltávozásával érte. Soha nem lankadó munkakedvével, biztos ítéleteivel, ügyes szellemi irányításával, talpraesett ötleteivel és átfogóerejű írói- és előadói rátermettségével mindenkit lebilincsel és igaz tisztelőjévé tett. Nem volt közöttünk senki, aki ne fájlalta volna távozását és ha belenyugodtunk a kormány intézkedésébe, ezt csak abban a reményben tettük, hogy új munkahelyén százszorta több alkalom kínálkozik kivételes tehetsége kamatoztatására és a magyar nemzet kultúrkapcsolatainak kiépítésére.

Az egyesület anyagi helyzete az 1927—28-i esztendőben kissé meggingott, mert a bevételek nem tartottak lépést a túlméretezett

kiadásokkal, noha ebben az évadban is sokan siettek adományaikkal hozzájárulni az egyesület súlyos bankadósságainak törlesztéséhez. Annyira kilátástalannak látszott a jövő, hogy sokan nem hittek a kibontakozás lehetőségében. De az egyesület vezetősége elhatározta, hogy a legszigorúbb takarékossgal igyekszik biztosítani a további működést. Az elhatározást tett követte és az a szívós kitartás, amellyel felhalmozódott adósságunkat részint adományok, alapítótagok és új tagok szerzésével, részint a költségvetés egyes tételeinél eszközölt megtakarításokkal és új jövedelmi források nyitásával apasztottuk, már az 1928—29-i évadban olyan jelentős könnyítéseket eredményezett, hogy az egyesület valamennyi szakosztályában és a múzeumban bizakodóvá vált a hangulat, mert nyilvánvalóvá lett, hogy a feltétlenül szükséges fejlődés útja elől sikerült a legnagyobb akadályokat elhárítani és nyugodtabb lelkülettel munkálkodni.

A közművelődési szakosztály, mint minden esztendőben, az 1928 őszen megindult évben is derekas munkát végzett. Reahárult elsősorban hazafias ünnepségeink rendezése. Az október 6-i kegyeletos ünnepségnek, amely egyúttal évadnyitó rendezésünk volt, kimagasló pontja volt dr. Kőszegfalvi Flóris fiú felsőkeresk. isk. igazgató mélyenszántó és lélekbemarkoló ünnepi beszéde. Méltó keretek között folyt le március 15-i hazafias emlékünnepe is gazdag műsorával. Dr. Perepatis István reálisk. igazgató filozófiai elmélyedésű szónoklata, Pék Károly szavalata, Rácz József karkáplán tárogatószólói és a Szombathelyi Dalosegyesület énekszámai mély hatást gyakoroltak az ünnepségen megjelent előkelő közönségre.

Ugyanez a szakosztály folytatta a vármegyei iskolán kívüli népművelési bizottság felkérésére a népies ismeretterjesztő előadások rendezésének nagy körütekintést kívánó és kihatásaiban fontos munkáját a városban levő egyesületek elnökségeinek önzetlen és odaadó támogatásával. Összesen 124 előadást tartottunk 14 különféle körben, egyesületben és az Anya- és Csecsemővédő Intézetben, amely utóbbi intézmény vetítettképes előadásai színházunk nagytermében folytak le nagyszámú hallgatóság előtt. Előadásaink témái felölelték a tudományok minden ágazatát és elnökségünkhöz érkezett köszönőiratok tanúsága szerint mindenütt nagy tetszést váltottak ki, ami elsősorban előadógárdánk lelkiismeretességét, tudását és rátermettségét dicséri.

Programmunkhoz híven analfabéta-tanfolyamot is nyitottunk a vegyesdandár kívánságára, amely az újonnan toborzott katonák közül 23 írni és olvasni nem tudó honvédet küldött 80 órás kurzusunkra, amelynek befejezésekor 14 résztvevőnek adtunk bizonyítványt a tanfolyam sikeres elvégzésének jutalmául. Vitéz Shvoy István vegyesdandárparancsnok meglehangú átiratban köszönte meg az egyesület fáradozását a szellemi sötétség ellen folytatott harcában,

amelynek lelkes irányítója és vezetője, Rigó János tanító hálás köszönetünket vívta ki buzgó munkálkodásával.

A művelt nagyközönségnek is többször nyújtottunk alkalmat ismeretei bővítésére liceális előadások hirdetésével, amelyek során Farkas István író hátsóindiai élményeiről rajzolt plasztikus és színekben gazdag képet, míg dr. Cholnoky Jenő egyetemi tanár Kínában szerzett tapasztalatairól számolt be ötletesen vetített képes előadásában. Dr. Bierbauer Virgil Modern építészeti törekvések című szabadelőadása különösen a mérnöktársadalom érdeklődését keltette föl és meleg fogadtatásra talált mind dr. Szendy László teológiai tanár szakavatott és élvezetes előadása az óhéber költészetéről, mind dr. Kőszegfalvi Flóris igazgató közvetlen és világos gondolatmenetű aktuális fejtegetése a kultúra és szocializmus egybefonódásáról.

Úgy véljük, hogy sokak kívánságát valósítottuk meg, amikor idegennyelvi tanfolyamok szervezésével alkalmat adtunk a modern nyelvek elsajátítására vagy a meglevő ismeretek kimélyítésére. Október 15-én, illetőleg 24-én összesen hat tanfolyamot nyitottunk a német, francia és angol nyelvvel foglalkozó kezdő és haladó tagjainknak. A német és angol nyelvkurzusok 1929. májusában fejeződtek be, míg a francia nyelveket már december 15-én zártuk be, mert kevés volt a jelentkező. Annál örvedetesebb tényként kell leszögeznünk, hogy az előbb említett két nyelvtanfolyam hallgatói az egész esztendő folyamán olyan lelkesedéssel és kemény kitartással látogatták az órákat, hogy vezetőtanáraik, Schummer Szilárd realisk. tanár és Breznyánszky Aurél prem. gimn. tanár lelkiismeretes, értékes és kitűnő módszerre valló munkáját lényegesen megkönnyítették. Az egyesület a jövőben sem fog elzárkózni ilyen tanfolyamok rendezésétől, ha ugyanolyan előzékenységgel fog találkozni a szükséges tantermek átengedésében, mint amilyen szívességgel siettek segítségünkre Gelenczey-Mihályt János, dr. Kőszegfalvi Flóris és dr. Perepatits István igazgató urak, akiknek e helyen is az elnökség hálás köszönetét tolmácsoljuk legmesszebbmenő megértésükért és pártfogásukért.

Itt kell megemlítenünk, hogy Győri Vilmos ny. igazgató, a közművelődési szakosztály alelnöke december hó folyamán lemondott tisztségéről és helyettesítésével dr. Krisztin Ernő főtítkárt bízta meg az elnöki tanács, aki évek óta ügyis vezetője a városban rendezett népművelési előadásoknak.

Az irodalmi szakosztály is széles mederben folytatta munkásságát dr. Székely László elnök buzgó vezetésével, akinek 1928 őszén megjelent A szirtnek álma van című verskötete néhány hét alatt két kiadást ért el és aki e kötetével máról-holnapra a katolikus irodalom egyik méltó és sokat ígérő reprezentánsává lett. Őt irodalmi délutánon, illetőleg estén nyújtották szakosztályunk tagjai terméseik legjavát költeményekben, novellákban, karcolatokban, értekezések-

ben és tanulmányokban. Mint a szakosztály vendégei szerepeltek Magasi Artur, Pütkösti Andor és Uy Károly. Magasi és Uy válogatott költeményeikből olvastak fel nagy hatás mellett, Pütkösti Andor kritikusa pedig a színház és közönség viszonyába világított bele élesszemű megfigyeléseivel. Színre került Tompa Kálmán ny. színházigazgató kabinetalakításával Vándor Kálmán Magyarok című egyfelvonásosa is, amelynek napjainkban játszó cselekménye sajnó szívrünkbe markolt és trianonszülte levegője könnyeket csalt szemünkbe. Az irodalmi számok közé legtöbbször hatásos zeneszámok ékelődtek, amelyeknek interpretálói a zenei szakosztály kiváló képzettségű és rutinizott művésztagejai voltak, akiknek szíves és önzetlen közreműködése nélkül irodalmi rendezéseink sokat vesztenek volna élénkségükből és színességükből.

Bizonyára hálásan gondolnak tagjaink az irodalmi szakosztály mesedélutánjaira is, amikor gyermekeik szórakoztatására legjobb mesemondóink álltak sorompóba, köztük Fábrián Gyula, akinek színes és könnyedén gördülő diáktörténetei egymásután látnak napvilágot önálló kötetekben. E mesedélutánok további tervszerű kiépítésével és céltudatos műsorával igyekszünk nemzelfenntartó törekvéseink gyengéd plántáit már a fogékony gyermeklelkembe elültetni.

Dr. Stadler Izidornak, a zenei szakosztály elnökének fáradhatatlan alkotóvágya és szervező ereje a bérlethangverseny látogatóinak előzetes beszerzésével vélte biztosíthatni a zeneévad sikerét. Titkárának, Lomoschitz Károly tanárnak agilis közreműködésével olyan széleskörű agitációt fejtett ki ebben az irányban, hogy nyugodtan nézhetett a hirdetett négy bérleti szimfonikus est anyagi eredménye elé is. Jóformán minden alkalommal telet házak zeneértő- és zenekedvelő közönsége előtt mutathatta be a zenei szakosztály fáradtságot nem ismerő és állandó próbákon kicsiszolódott művészi felkészültségét és igazi elmélyedését. Műsorán épügy helyet talált a könnyebb fajsúlyú népszerű, mint a gondos és nehéz munkát igénylő klasszikus zene. Nem csoda, ha zeneestéink művészi teljesítménye Szombathely határain túl is elismerésre talált, mert igen kevés vidéki város dicsekedhetik olyan együttessel, mint a miénk. Érdeme ez elsősorban zenekarunk művésztagejainak, mint Bárdos Alice, Banke Antalné, Havass Annus, Kartner Gitta és Wiener Lili hagedű- és zongoraművészeknek, akik sokoldalú elfoglaltságuk mellett is szívesen ajánlották fel tehetségüket zenekultúránk mind nagyobb arányokat öltő fejlesztésére. Mind önálló számaikkal, mind zenekarban végzett munkájukkal nagy hálára kötelezték egyesületünket, mint ahogy méltó elismerés illeti a zenei szakosztály valamennyi tagját is, akiknek fáradozása sok kellemes percet és valóban művészi élvezetet nyújtott hangversenylátogató közönségünknek. Nem volna teljes a szakosztályról vázolt kép, ha elhallgatnánk elnökének, dr.

Stadler Izidornak rendkívül meleg ügyszeretetét és spontán áldozatkészségét, amely tulajdonságaival szorosán maga köré tömörítette a szakosztály tagjait.

Vomószenekarunkat ebben az esztendőben sikerült kiegészíteni az 5. honvédegyalógezred fúvószenekarával, amelynek karmestere, Dillmann Antal végezte a betanítás fáradságos munkáját, mint az elért sikerek mutatták, jól megalapozott hozzáértéssel és szigorú fegyelmező erővel. Szimfonikus estéinken kívül önálló hangverseny keretében léptek fel nálunk Hatsue Juase japán énekesnő Walter K. Meissner zongorakisérével, Jeanne Marie Darre francia zongoraművésznő, Payr Róbert, a bécsi Opera hárfaművésze és a budapesti Vasutas Ének- és Zenetársaság Abrányi Emil vezetésével és Déry Margit operaénekesnő és Weiss Margit zongoraművésznő közreműködésével.

A képzőművészeti szakosztály ezévi tevékenysége eredményeként december 16-tól január 3-ig karácsonyi képkiallítást rendezett szűkebb keretek között, mert a szeptember hóban megnyílt és nagyszerű olasz-magyar képkiallításon már többen résztvettek alkotásaikkal a szakosztály tagjai közül. A műterem kérdésének ideiglenes megoldására az egyesület a szakosztály részére átengedte a székház alagsorában levő egyik helyiségét, hogy addig is, amíg ez a régóta vajdó ügy végleges tisztázást nyer, lehetővé tegye a tagok intenzívebb erőlkifejtését. Szívesen engedte át az egyesület kiállító termét jöendő hazai művészeknek is, hogy ily módon támogassa minél szélesebb körben való érvényesülésüket. Talán nem tévedünk, ha különösen hangsúlyozni óhajtjuk, hogy igen jó szolgálatokat tenne a szakosztály a közönségnek, ha sorozatos előadásokban útmutatást adna a tárlatok mikénti látogatására, a műalkotások igazi megértésére és az esztetikai ízlés tudatos kifejlesztésére.

Amilyen öröndetes tagjaink számának lassú emelkedése, éppolyan fájó, hogy a halál aratása sem kímélt meg bennünket. Mély megilletődéssel gondolunk gróf Erdődy Gyuláné, képzőművészeti szakosztályunk értékes tagjának elköltözésére, szomorú szívvel emlékezünk meg egyesületünk tiszteleti tagjának, gróf Széchenyi Rezsőnek elhunytáról és reszkető kézzel írjuk le, hogy a nemzet bálványozott újságfejedelme, a magyar publicisztika eleddig legnagyobb alakja, Rákosi Jenő, a vasi föld szülöttje, egyesületünk tiszteletbeli tagjainak díszje nincs többé az élők között. Kegyelettel zárjuk be szívünkbe mindannyiuk fájó emlékezetét!

Az egyesületi élet utolsó két esztendejéről szóló jelentést kiegészítik az évkönyv más helyén található múzeumőri beszámolók, amelyek bepillantást engednek a múzeum tárainak és a könyvtárnak serény, sokoldalú és szakszerű tudományossággal végzett kultúr-munkájába. Itt csupán arra szorítkozhatunk, hogy feljegyezzük József kir. herceg Ő fensége magas látogatását és Hegedüs Lóránt ny.

pénzügyminiszter vezetésével megjelent TÉBE tagjainak székházunkban és a múzeumban tett körsétáját, amely alkalomból megértő elismeréssel adóztak egyesületünk átfogóerejű törekvéseinek.

Az 1928—29. évi munkásságunk a május 18-án tartott évi rendes közgyűléssel ért véget, amely az alább közölt tisztikarra, igazgatóválasztmányra és bizottságokra bízta újabb három évre az egyesület ügyeinek intézését.

Aki elfogulatlan szemmel kísérte figyelemmel sokoldalú tevékenységünket, nem zárkozhatik el annak megállapítása elől, hogy egyesületünkben munka folyik, ha nem is elismerést hajhászó, de önzetlen és megbecsülést érdemlő akarás bontogatja itt is, ott is szárnyaait. Csak mi tudjuk, akik tanui vagyunk e minden téren megnyilatkozó buzgókodásnak, hogy egész embert kíván az egyesület harmonikus egységének megóvása és a szerteágazó erők összefogása. Dr. Ujváry Ede alelnökünk már több mint két évtizede kapcsolódott bele egyesületünk belső életébe és dús érdemeket szerzett sokak által jól ismert szorgos aktivitásával. Mint az egyesület vezetője pedig másirányú kötelességei mellett is bő alkalmat talált, hogy bölcs higgadtságával, rátermett vezéri képességeivel biztosan irányítsa e reabízott társadalmi egyesületnek nem egyszer szirtekbe ütköző hajóját nyugodtabb vizekre. Támogatására mindenkor készségesen nyújtott segítőkezet a lelkiismeretes tisztikar és az elnöki tanács, amelynek tagjai szintén részt kértek az egyesület irányításából. Mindannyiszor gondos mérlegelés tárgyává tették a fejlődés lehetőségeit és egyetértően siettek az esetleges akadályok elhárítására. Jóleső öröm tölt el bennünket, ha az elnöki tanács egyes tagjainak fokozott támogatására gondolunk. Úgy hisszük, hogy az egyesület valamennyi tagja nevében cselekszünk, amikor öszinte hálánkat tolmácsoljuk e helyütt is szentmártoni Radó Lajos felsőházi tagnak, aki különben sokat fáradozott anyagi helyzetünk könnyítésén. Az elnökség meleg köszönete illeti dr. Náray-Szabó László m. kir. kormánytanácsost, az ügyvédi kamara elnökét, Vidos Árpád Vasvármegye főjegyzőjét, elnöki tanácstagokat, Vogel Antal főszámtanácsost, a vármegye számvevőségi főnökét, az egyesület tagját és dr. Horváth Róbert prem. gimn. tanárt, aki évek óta lelkiismeretes és odaadó kezelője egyesületünk pénztárának. Végül meg kell emlékeznünk Pekovits Sándor irodavezetőről, aki kötelességtudó szorgalommal látja el a központi iroda teendőit.

Mély hálára kötelezték le egyesületünket újonnan belépett alapítótagjaink, jötevőink és pártfogóink. Kedves kötelességet teljesítünk, amikor legőszintébb köszönetünket fejezzük ki a Szombathelyi Dalosegyesület minden egyes tagjának és nagy tudású karnagyának, Heintz Fülöpnek, hogy mindenkor a legnagyobb készséggel és testvéri jóindulattal szegődtek mellénk rendezéseink fényének emelésére. Hatványozott mértékben vagyunk adósai a szombathelyi

sajtónak, amely jóleső és lekötelező udvariassággal nyitotta meg előttünk hasábjait közleményeink, cikkeink számára és kritikáiban mindig messzemenő megértést tanúsított törekvéseink iránt. Őszinte köszönetünk tolmácsolásakor ama reményünknek adunk kifejezést, hogy a jövőben sem kell nélkülöznünk a nyomtatott betű tömegeket mozgató erejét és önzetlen munkánkban mindenkor segítőtársat találunk a sajtóban, hogy együttes erővel munkálkodhassunk a kultúra nemzetmentő mezején.

A Kultúregyesület rendezései 1927. szeptemberétől 1929. júniusáig.

Hazafias ünnepségek száma 4, az irodalmi és zenei műsorú kultúrestélyeké 4, irodalmi délutánoké és színelőadásoké 9, vidéken rendezett irodalmi estélyé 1, emlékünnepségé 1, mesedélutánoké 5, hangversenyeké 11, kamarazene-estélyeké 2, ismeretterjesztő liceális előadásoké a Kultúrházban 12, idegen egyesületekben 291, képzőművészeti kiállításoké 2, analfabéta tanfolyamé 1. Egy éven át német, francia és angol tanfolyamokat tartott fenn az egyesület.

Fenti rendezéseken az egyesület tagjai közül szónoklatokkal szerepelt: Bárdosi Németh János 1, dr. Gíay Frigyes 1, Hegedüs Ferenc 1, dr. Kőszegfalvi Flóris 1, dr. Krisztin Ernő 2, Lisznyay Géza 1, dr. Pável Agoston 1, dr. Perepatits István 1, dr. Székely László 2, Tóth Kálmán 1, Tóth János 1, dr. Ujváry Ede 3, Vadász Norbert 1 és dr. Várady Imre 2 esetben; szép irodalmi, tudományos vagy művészeti előadásokkal: Bakó József 1, Bárdosi Németh János 2, Fábíán Gyula 2, dr. Gíay Frigyes 1, dr. Géfin Gyula 2, Hegedüs Ferenc 1, Ijjas-Jankovits Antal 1, dr. Kardeván Károly 1, Koroknay Istvánné 2, dr. Kőszegfalvi Flóris 1, dr. Krisztin Ernő 2, dr. Novák Béla 1, Nowinszky Rezső 1, dr. Pável Agoston 1, Pék Károly 1, dr. Székely László 2, dr. Szendy László 1, Szilassy Lajos 1, Tompa Kálmán 1, Tóth János 1, dr. Tóth József 1, dr. Ujváry Ede 3, Vadász Norbert 2, Vándor Kálmán 1, dr. Várady Imre 2 és Váth János 1 esetben; önálló hangversenyekkel, zene- és énekszámokkal vagy szavallatokkal: Banke Antalné 2, Bárdos Alice 6, Bárdosi Németh János 1, Boross László 1, Borsits Sándor 1, dr. Csengery Jánosné 1, Csikor Elemér 3, Feldler Mici 2, Fischer Lajos 1, Hajós Endre 3, Hávass Annus 2, Kartner Gitta 5, Kocsis László 1, a Kultúregyesület vonószekara 11, Laub Vilma 1, Nowinszky Rezső 1, Paukovits Rózsí 3, Pék Károly 6, RácZ József 3, dr. Ribó Zoltán 1, Surányi Béla 1, dr. Székely László 2, Tompa Kálmán 1, Uy Károly 1, Wiener Lili 3 és dr. Windholz Pál 2 esetben.

Az egyesület vonós- és szimfonikus zenekara Hajós Endre, majd Dillmann Antal karnagyok vezetésével 11-szer lépett fel alkalmaként kiegészítve a soproni 5. honvéd gyalogezred zenekarával, a Szombathelyi Dalosegyesület pedig önállóan 5-ször szerepelt Hajós Endre, majd Heintz Fülöp karnagyok vezénylese mellett.

Egyesületi előadók szerepeltek idegen egyesületekben liceális előadásokkal: Auer Győző 1, Baitz Károly 5, dr. Baumgartner László 2, Bárdosi Németh János 1, Bászeli Elek 11, Benárd Géza 3, Bezzegh Gyula 21, Brenner Tóbiás 1, Boltizár József 8, Buváry József 1, Csatkai József 9, dr. Czeizel János 2, Dombó József 8, Fábián Gyula 3, Fejér Gyula 10, dr. Feldmann Bódog 3, Finta Sándor 12, Fischl István 2, Fritz János 1, dr. Gáfin Gyula 6, dr. Götzy Mihály 1, Hajós Endre 3, Halász Viktor 1, dr. Halmágyi Géza 16, Holpert Gyula 1, Horváth István 16, Horváth János 1, Huszár Mihály 2, dr. Keleti József 1, Kereszturi György 2, Kokas István 2, Könyv Lajos 2, dr. Kőszegfalvi Flóris 10, dr. Krisztin Ernő 7, Laszczik Gyula 10, dr. Lenk Rezső 1, Masát Ernő 2, dr. Matics Jenő 2, dr. Nagy László 1, Neuwirth János 2, dr. Niedermayer Gellért 4, dr. Pap László 8, dr. Pável Agoston 15, dr. Piskor Károly 2, Plöchl József 1, Schummer Szilárd 4, dr. Schwartz Bertalan 3, dr. Smidelius Jenő 1, Somogyi Károly 2, dr. Szendy László 13, dr. Székely László 14, Szilassy Lajos 2, dr. Szokolik Ede 1, Tompa Kálmán 8, dr. Tóth József 1, Tóth Zsigmond 2, Vadász Norbert 2, dr. Varasdy Sándor 1, dr. Várady Imre 3, Wallner József 1, Wernitz József 3 és dr. Winkler Mór 2 esetben.

Vendégekként szerepeltek irodalmi, művészettörténeti és egyéb tudományos előadásokkal a Kultúregyesületben: dr. Banner János (Szeged), F. A. Bather (London), dr. Berecz Dezső (Sopron), dr. Bierbauer Virgil (Budapest), dr. Cholnoky Jenő (Budapest), Csányi Károly (Budapest), Farkas István (Szentgotthárd), Hadrik Anna (Budapest), dr. Heigl László (Budapest), dr. Hoffmann Edit (Budapest), Ijjas-Jankovits Antal (Budapest), Imaoka Dsuicsiro (Budapest), Kocsis László (Pécs), Koiss Ilona (Budapest), Kozma Andor (Budapest), Lyka Károly (Budapest), dr. Magasi Artur (Győr), dr. Márffy Károly (Budapest), dr. Mészáros Sándor (Sopron), Móra Ferenc (Szeged), Nagy Emma (Ráckeve), dr. Novák Béla (Vasvár), dr. Oroszlán Zoltán (Budapest), Fűnkösti Andor (Budapest), dr. Szentimrey Lajos (Sopron), dr. Thurner Mihály (Sopron), Vándor Kálmán (Budapest) és Váth János (Balatonalmádi) egy-egy esetben.

A hangversenyeken föllépett idegen művészek névsora a következő: Altdörfer Viktor, Altschul Miksa, Jeanne Marie Darré, Farkas Sándor, Albertina Ferrari, Gyöngyösi Judit, Hatsue Juasa, Horváth József, H. Desseffy Bella, Payr Róbert, W. C. Meissner és Vasutas Ének- és Zenetáraság.

Idegen művészek közül kiállítókat: Czencz János, Független Művészek Társasága, Gallé Tibor, Hénel Gusztáv, Hénel Margit, Istokovits Kálmán, Kirchner Jenő, Balogh Margit, Nyilassy Sándor, vitéz Pataky Ferenc, Vastagh Gyula, Vág Nándor és Vág Mihály.

Az idegennyelvi tanfolyamok előadói: Breznányi Aurél, Kónya Lajos és Schummer Szilárd, az analfabéta tanfolyam előadója pedig Rigó János volt.

Szinielőadásokkal szerepeltek a Kultúrházban a Belvárosi Színház, az Országos Kamaraszínház és az Országos Művész Színház.

A Kultúregyesület jötevői.

A pénztári forgalomról közölt kimutatásban szereplő állami, vármegyei és városi segélyeken kívül adományokból a következő összegek folytak be az egyesület pénztárába:

Az 1927—28. évben:

Dr. Baumgartner Lászlótól 8 P, Bezerédj Isvántól 100 P, dr. Halmágyi Gézától 32 P, Keresztény Alkalmazott Kereskedők Egyesületétől 25 P, Láng Armintól 100 P, Löhnert Nándortól 20 P, a Magyar-Olasz Bank Rt.-től 100 P, dr. Matics Jenőtől 8 P, gróf Mikes Jánostól 100 P, dr. Náray-Szabó Lászlótól 100 P, Sárvár nagyközségtől 160 P, a Szombathelyi Iparoskörtől 42 P, a Szombathelyi Takarékpénztár Rt.-től 200 P, a Vas megyei Kaszinótól 100 P, Vasvármegye Törvényhatóságától 1100 P és a VEMR-től 40 P. Összesen 2235 P. Ezenkívül dr. Borsits Béla hagyatékából négy darab 50 P névértékű szombathelyi takarékpénztári részvényt kapott az egyesület.

Az 1928—29. évben:

Ker. Alkalmazott Kereskedők Egyesületétől 15 P, a Magyar-Olasz Bank Rt.-től 205 P, id. dr. Maróthy Lászlótól 250 P, a Mezőgazdasági Takaré- és Hitelbank Rt.-től 333 P, népjóléti minisztériumtól 2000 P, az Országos Mezőgazdasági és Ipari Kiállítás Végrehajtó Bizottságától 2000 P, Sárvár nagyközségtől 160 P, a Szombathelyi Egyházmegyei Takarékpénztár Rt.-től 193 P, a Szombathelyi Kereskedelmi Körtől 12 P, a Szombathelyi Leánykörtől 6 P, a Szombathelyi Mozdonyvezetők Körétől 45 P, a Szombathelyi Takarékpénztár Rt.-től 200 P, a Vas megyei Általános Fogyasztási Szövetkezettől 20 P és Vasvármegye Törvényhatóságától 1000 P. Összesen 6439 pengő.

Pénztári forgalom

Bevétel.

Közli: Dr. Horváth

	Pengő	fillér
Pénztári maradvány az 1926. évről — — — — —	1.039	12
1. Segélyek: a) rendes vármegyei segély — 1.200.—		
b) rendes városi segély — 3.600.—		
c) rendkívüli vármegyei segély 1.000.—		
d) rendk. városi segély 1927-re 2.800.—		
e) rendk. városi segély 1928-ra 2.000.—	10.600	—
2. Atmeneti bevételek: Vármegyei segély báró Miske		
Kálmánnak — — — — — 480.—		
Atmeneti kiad. megtérítéséből 71.68	551	68
3. Terembérekéből — — — — —	1.092	—
4. Helységbérekéből — — — — —	917	—
5. Tagdíjakból (alapító, családi, községi, egyéni tagdíj)	4.366	40
6. Hangversenyekből (jegy, ruhatár, műsor) — — — —	15.615	92
7. Előadásokból (jegy, ruhatár, műsor) — — — — —	2.571	18
8. Idegen rendezések ruhatárából — — — — —	128	71
9. Adományokból — — — — —	801	20
10. Megtérítések (villanyáram, üzemi díj, fűtőanyag stb.)	1.234	62
11. Iskolánkívüli Népbizottság küldeménye — — — —	902	—
12. Zongorahasználati díjból — — — — —	15	—
13. Könyvtár bevétele — — — — —	7.825	55
14. Évkönyveladásból — — — — —	455	—
15. Bakó verskönyvére befolyt — — — — —	1	50
16. Egyéb eladásból — — — — —	153	68
17. Kamatokból — — — — —	2	10
18. Kölcsön a könyvtártól — — — — —	100	—
	48.372	66

az 1927. évben.

Róbert pénztáros.

Kiadás.

	Pengő	fillér
1. Személyi kiadások és betegsegélyző — — — — —	11.545	21
2. Atmeneti kiadások: Vármezei segély báró Miske Kálmánnak — — — — — 480.— Atmeneti kiadásokra — — — — — 71.68	551	68
3. Hangversenyekre: a) művészhonorárium — — — — — 9.772.94 b) egyéb kiadások — — — — — 3.231.81 c) rendőrségi engedély és bélyegilleték — — — — — 194.— d) ker. és forg. adók — — — — — 252.64 e) vizalmi adók — — — — — 705.68 f) zeneadó — — — — — 70.—	14.227	07
4. Kiadások az előadásokra — — — — —	3.207	80
5. Kiadások üzemfenntartásra: a) világítás — — — — — 1.235.74 b) fűtés — — — — — 1.052.20 c) házadó — — — — — 505.58 d) üzemi díjak — — — — — 187.50 e) beszerzés, csináltatás — — — — — 750.12 f) takarítás — — — — — 88.— g) házbiztosítás — — — — — 124.80	3.943	94
6. Tartozások törlesztésére — — — — —	4.219	63
7. Múzeumi táraakra — — — — —	630	79
8. Zenetárra — — — — —	382	80
9. Irodai kiadásokra s telefonra — — — — —	787	96
10. Terembérek és ruhatárak forg. adójára — — — — —	30	06
11. II. Évkönyvre — — — — —	2.339	44
12. Utiköltségekre — — — — —	146	62
13. Vetítőgépre — — — — —	83	21
14. Könyvtárra — — — — —	5.202	45
15. Vegyes kiadásokra — — — — —	304	98
16. Póstatakarékpénztári kezelésre — — — — —	37	55
17. Kölcsönvisszafizetés a könyvtárnak — — — — —	100	—
18. Visszatérítés a városnak — — — — —	44	77
	47.785	96
19. Készpénzkészlet — — — — —	586	70
	48.372	66
Az egyesületet bankkölcsönök s egyéb tartozások címén 1927. december 31-én terhelő passiva — —	17.726	07

Pénztári forgalom

Bevétel.

Közl.: Dr. Horváth

	Pengő	fillér
Pénztári maradvány az 1927. évről — — — — —	586	70
1. Segélyek:		
Rendes államsegély — — — — — 1.800.—		
Rendkívüli államsegély (vetítőgépre) — 800.—	2.600	—
Rendes vármegyei segély — — — — — 1.520.—		
Vármegyei segély múzeumi igazg. részére 480.—		
Rendkívüli vármegyei segély — — — — — 1.000.—	3.000	—
Vármegyei segély — — — — — — — — — — —	100	—
Városi segély különféle címeken — — — — —	3.600	—
2. Tagdíjakból (alapító, családi, községi, egyéni tagdíj)	5 569	32
3. Adományokból — — — — —	3 222	80
4. Terembérekből — — — — —	1.040	—
5. Ruhatárból — — — — —	485	19
6. Megtérítésekből (villanyáram, üzemdíj, fűtőanyag)	1.332	46
7. Helységbérekből — — — — —	1.104	—
8. Előadások bevételeiből — — — — —	3.237	66
9. Könyvtár bevétele — — — — —	6.716	15
10. Vegyes bevételek — — — — —	1.356	90
11. Hangversenyekből — — — — —	6.896	67
12. Dr. Stadler adománya a zenei szakosztály részére	2.684	44
13. Nyelvtanfolyamok tandíjából — — — — —	1.068	—
14. Könyvtár hozzájárulása világításhoz és fűtéshez —	391	68
	44.991	97

A Kultúregyesület tiszteleti tagjai.

Széll Kálmán †	Rákosi Jenő †
Báró Wlassics Gyula	Herceg Batthyány-Strattmann László
Reiszig Ede †	Gróf Mikes János
Fraknói Vilmos †	Kapi Béla
Hampel József †	Gróf Széchenyi Rezső †
Fejérpataky László †	Gróf Apponyi Albert.

A Kultúregyesület alapító tagjai.

Gróf Andrássy Gyula †, gróf Arz Roderich, báró Baich Mihály, gróf Batthyány Elemér, gróf Batthyány Géza, gróf Batthyány Iván, gróf Batthyány Lajos, gróf Batthyány Lajosné, herceg Batthyány-Strattmann László, Bárdos Remig, Bezerédj Dénes, Bezerédj István, Brössler Ignác, Csornai Premontrei Kanonokrend, Cziffer Lázár és fiai, gróf Cziráky József, Delhaye Félix, Deutsch Miksa, ifj. Deutsch Samu, legifj. Deutsch Samu, Doctor Hermann és S. cég, Dömölki Bencés Apátság, dr. Dvorszky Béla, özv. Egán Edéné, gróf Erdödy Sándor, dr. Ernuszt Lajos, Fábíán Gyula, Fábíán Gyuláné, Ferenc bajor kir. herceg, herceg Festetics Tasziló, szergényi Geist Jenő, dr. Gergő Samu, dr. Gothard István, dr. Horváth Kálmán, Kapi Béla. Kapi Béláné, Kemenesaljai Közgazdasági Hitelbank, Kopfensteiner Dénes, Kopfensteiner Manó, Láng Armin, Lázár Ferenc, Lingauer Albin, Löwenstein Ignác, Lyon Miksa, id. dr. Maróthy László, ifj. dr. Maróthy László, Mayer Benő, Mészáros Mór, gróf Mikes János, Milleker Géza, Müller Ede, felsőbüki Nagy György, felsőbüki Nagy Sándor, Neumann Viktor, dr. Pető Ernő, dr. Pető Ernőné Szegedy Gina, szentmártoni Radó Lajos, Ragendorfer Jenő, dr. Rhorer Ödön, Rosenberg Pál, özv. Sarlay Ferencné, dr. Saághy István, Sándor István és neje, Schenk Jenő, Schoenstein Ignác, dr. Stadler Izidor, Stein Agoston István, dr. Steiner Ede †, Stricker Ferenc és neje, Stricker Ottó, dr. Szabó István, Szirmay Géza, Szombathelyi Általános Takarékpénztár, Szombathelyi Takarékpénztár Rt., Szombathelyi Vivó Club, dr. Takács Elemér, dr. Tarányi Ferenc, dr. Tauber Sándor, dr. Tóth József, Tuboly Lajos, Ungár Pál, Uray Nándor cég, Vasmegyei Kaszinó, Vermes Márton, Wälder Alajos †, Wälder Alajosné †, Weiner Károly, Weiss Mór, Weiss Oszkár, dr. Wiener Jenő, Zoltán Elek.

A Kultúregyesület tisztikara, igazgatóválasztmánya és bizottságai.

A) A tisztikar tagjai: Az elnöki szék nincs betöltve. Helyettes elnökök: dr. Horváth Kálmán Vasvármegye alispánja és Kiskos István m. kir. kormányfőtanácsos. Szombathely város polgármestere, alelnök: dr. Ujváry Ede polgármesterhelyettes, főtitkár: dr. Krisztin Ernő leányliceumi tanár, főjegyző: Sárközy Sándor reáliskolai tanár, pénztáros: dr. Horváth Róbert premontrei gimnáziumi tanár, ellenőr: Christiály Árpád polgári iskolai c. igazgató, múzeumi igazgató: báró Miske Kálmán, az ásvány- és őslénytár őre: dr. Benda László mérnök-geológus, a képtár őre: Fábíán Gyula reáliskolai tanár, a természettudományi tár őre: dr. Gáyer Gyula egyetemi m. tanár, kir. törvényszéki bíró, a régiségtár és iparművészeti tár őre: Horváth Tibor Antal premontrei gimnáziumi tanár, a könyvtár és néprajzi tár őre: dr. Pável Agoston leányliceumi tanár, ügyész: dr. Rhorer Ödön ügyvéd, a közművelődési szakosztály elnöke: Dezső Lipót kir. tanfelügyelő, alelnöke: dr. Krisztin Ernő leányliceumi tanár, titkára: Németh József polgári iskolai tanár, jegyzője: Rigó János elemi iskolai tanító, az irodalmi szakosztály elnöke: dr. Székely László teológiai tanár, alelnöke: dr. Ribó Zoltán pénzügyi tanácsos, titkára: Szilassy Lajos építőmester, jegyzője: Pék Károly takarékpénztári tisztviselő, a zenei szakosztály elnöke: dr. Stadler Izidor ügyvéd, alelnöke: Knebel Jenő cs. és kir. udvari fényképész, titkára: Lomoschitz Károly polgári iskolai tanár, jegyzője: Matschek János polgári iskolai tanár, a képzőművészeti szakosztály elnöke: dr. Gay Frigyes ny. táblabíró, alelnöke: Fábíán Gyula reáliskolai tanár, jegyzője: Jaksz István ny. Máv. tisztviselő. Az egyesület irodavezetője: Pekovits Sándor.

B) Az igazgatóválasztmány tagjai: 1. Helybeliek: Bakos István leányliceumi tanár, Biczy Elemér városi műszaki tanácsnok, dr. Boda János apostoli főjegyző, püspöki helynök, dr. Boross Imre ügyvéd, Bruckner Emil Máv. felügyelő, a Máv. „Haladás” elnöke, Csikor Elemér a Városi Zeneiskola igazgatója, Csorba Gáspár pénzügyigazgató, dr. Csupor Sándor ügyvéd, Deák István igazgató-tanító, szergényi Geist Jenő m. kir. kormányfőtanácsos, Gelenczei-Mihályz János polgári leányiskolai igazgató, Győri Vilmos ny. polgári iskolai igazgató, Gyulai Imre, a Zeneszerzők és Szövegírók Szövetségének körzeti igazgatója, Herbst Géza ny. alispán, a Közigazgatási Tanfolyam igazgatója, dr. Hirsch József m. kir. kormányfőtanácsos, Máv. üzletigazgató, Hoffmann Ignác kereskedő, a Kereskedők Társulatának elnöke, dr. Horovitz József főrabbi, dr. Horváth Jenő ügyvéd, Kaiser Lajos m. kir. kormányfőtanácsos, a Szombathelyi Takarékpénztár Rt. elnöke, Kiss Gábor igazgató-

tanító, Kopfensteiner Manó építész-mérnök, dr. Kovács Gyula törvénytudományi tanácselnök, dr. Kőszegfalvi Flóris fiú felsőkereskedelmi iskolai igazgató, Laki Kornél ny. miniszteri tanácsos, Lakner József kereskedő, a Kereskedelmi Kör elnöke, Lingauer Albin országgyűlési képviselő, Lödör Jenő ipartestületi elnök, Müller Ede m. kir. kormányfőtanácsos, dr. Náray-Szabó László m. kir. kormányfőtanácsos, az ügyvédi kamara elnöke, Oroszlány Endre rendőrfőtanácsos, a rendőrkapitányság vezetője, dr. Palkó János egyházmegyei főtanfelügyelő, Pauer Arnold premontrei gimnáziumi tanár, dr. Perepatis István reáliskolai igazgató, dr. Pető Ernő m. kir. egészségügyi főtanácsos, a Vasvármegyei Kézkórház igazgatója, dr. Pottyondy Béla m. kir. kormányfőtanácsos, kir. közjegyző, özv. szentmártoni Radó Gyuláné a Protestáns Nőegylet elnöknője, szentmártoni Radó Lajos felsőházi tag, földbirtokos, Reiszig Antónia, a Sajtóhölgybizottság elnöknője, özv. Sarlay Ferencné, a Katolikus Nőegylet elnöknője, Stein Agoston István, a Vármegyei Takarékpénztár Rt. vezérigazgatója, Steiner Miklós premontrei gimnáziumi igazgató, Szász Béla a V. E. M. R. vezérigazgatója, dr. Szemző Sándor ügyvéd, dr. Szili Miksa orvos, dr. Tarányi Ferenc Vasvármegye főispánja, Tarródy János ny. polgári fiúiskolai igazgató, dr. Tauber Sándor pápai prelátus, dr. Tóth József pápai prelátus, nagyprépost-kanonok, Tóth Kálmán polgári fiúiskolai igazgató, dr. Tunner Károly leányliceumi igazgató, Turczér János női felsőkereskedelmi iskolai igazgató, dr. Vajda Imre ügyvéd, dr. Valkó Miklós törvénytudományi tanácselnök, Virágh Géza ny. miniszteri tanácsos, Vollnhofer Ferenc, a Nemzeti Bank főnöke, Wallner József apátkanonok, a Vas megyei Katolikus Kör egyházi elnöke, Weiss Mór, a Vas megyei Általános Takarékpénztár Rt. ügyvezető igazgatója, Weiss Oszkár műépítész, Wolf Sándor nagykereskedő, Wolf Sándorné, az Izraelita Nőegylet elnöknője.

2. Vidékiek: Eöry Vilmos m. kir. kormánytanácsos, gyógyszerész, Sárvár, Fülöp József református lelkész, Körmend, Gryneusz György ny. miniszteri tanácsos, Szentkirály, Gyömörey György Zala vármegye főispánja, Huszár Mihály apátplébános, országgyűlési képviselő, Sárvár, Jambrits Lajos polgármester, Kőszeg, Jándy Bernardin bencés apát, m. kir. kormányfőtanácsos, Celldömölk, Jánossy Gábor országgyűlési képviselő, Celldömölk, Kincs István apátplébános, Kőszeg, id. dr. Maróthy László ny. főispán, a Gazdasági Egyesület elnöke, Káld, ifj. dr. Maróthy László országgyűlési képviselő, Káld, Mathiasz Artur reálgimnáziumi igazgató, Szentgotthárd, Nagy Balázs bencés gimnáziumi igazgató, Kőszeg, dr. Novák Béla ügyvéd, Vasvár, dr. Piszter Imre cisztercita perjel, Szentgotthárd, dr. Rozman József plébános, egyházmegyei tanfelügyelő, Hegyfalva, dr. Saághy István földbirtokos, Kámon, Sokoray Elek jegyző, Szentgotthárd, dr. Vargha Gábor m. kir. udvari tanácsos, országgyűlési képviselő, Szentgotthárd.

C) A bizottságok: a) Gazdasági bizottság: Niessner Aladár városi műszaki tanácsnok, Rauscher Miksa műépítész, Vidos Árpád Vasvármegye főjegyzője, Vogel Antal számvevőségi főtanácsos, Vasvármegye számvevőségének főnöke, Zoltán Elek nagykereskedő, a Kereskedelmi Társulat igazgatója.

b) Számvizsgáló bizottság: Horváth Lajos városi főszámvevő, Klein Artur, az Egyházmegyei Takarékpénztár cégvezetője, Weiss Vilmos nagykereskedő.

c) Múzeumi bizottság: dr. Benda László, Fábíán Gyula, dr. Gáyer Gyula, dr. Horváth Róbert, Horváth Tibor Antal, dr. Krisztin Ernő, báró Miske Kálmán, dr. Pável Ágoston, Sárközy Sándor.

d) Terembizottság: dr. Boda János, Herbst Géza, dr. Krisztin Ernő, Laki Kornél, dr. Náray-Szabó László, szentmártoni Radó Lajos, dr. Ujváry Ede.

D) A választmány képviselői az elnöki tanácsban: dr. Boda János, szergényi Geist Jenő, Herbst Géza, dr. Hirsch József, Laki Kornél, Lingauer Albin, Müller Ede, dr. Náray-Szabó László, dr. Pető Ernő, szentmártoni Radó Lajos.

Altiszt: Horváth János.

A Vasvármegyei Múzeum jelentései.

A) Képtár.

A képtár fejlesztésénél az a szempont vezetett, hogy elsősorban művészek műalkotásait gyűjtsem össze, hogy ilyen módon a múzeum a vasi művészetről nyújthasson lehetőleg teljes tájékoztatást. Másodszorban oly művészek képeit szereztük meg, akik a Kultúrpalotában rendezték kiállításukat és így — ha rövid időre is — belekapcsolódtak a vas megyei művészet kultúrájába.

A képtár fejlesztésére, sajnos, csak évi 100 pengő átalány áll rendelkezésemre, úgyhogy nagyobb művek megszerzéséről szó sem lehet. A vasi művészek áldozatkészsége teszi lehetővé, hogy kisebb képek ajándékozásával képtárunkban majd mindegyik művésznünk képviselve van néhány jellegzetes munkájával. A Kultúrházban kiállító idegen művészek pedig majd minden alkalommal azzal hálálják meg a Kultúregyesület támogatását, hogy képet ajándékoznak a múzeumnak, ilyen módon a képtár valóban értékes művekkel gyarapszik évről-évre.

A képtár 1927. június 1-től 1929. június 1-ig a következő műtárgyakkal szaporodott:

Czencz János: Merengő (olajfestmény) — — — — —	150 P értékben.
Gallé Tibor: Ónarckép (rézkarc) — — — — —	20 P „
Gallé Tibor: Felhők (rézkarc) — — — — —	20 P „
Horovitzné Lukács Stefi: A csodákhoz vezető út (tussrajz) — — — — —	30 P „
Kirchner Jenő: Hóolvadás (színezett rajz) — — — — —	30 P „
Fábiánné Biczó Ilona: Kőszegi várrészlet (rézkarc) — — — — —	25 P „
Fábián Gyula: A szombathelyi székesegyház restaurálása (rézkarc) — — — — —	25 P „
Vág Mihály: Gay Frigyes arcképe (olajfestmény) — — — — —	300 P „
Gr. Erdődy Gyuláné: Vasvörösvári tájék (olajfestmény) — — — — —	300 P „
Rajki István: Vízhordó (gipsz) — — — — —	50 P „

Összesen: 10 műtárgy — — — — — 1.150 P értékben.

A képtár állománya: 1929. június 1-én 74 műtárgy.

A képtár készpénz vagyona: 1929. június 1-én 183 P 94 fillér, amely a Szombathelyi Takarékpénztárnál van elhelyezve.

Fábián Gyula.

B) Könyvtár.

A kultúregyesületi könyvtár működéséről és állapotáról utóljára a Kultúregyesület és Múzeum II. Évkönyvében tettem összefoglaló és kb. 1¹/₄ év történetét felölelő jelentést. Az alábbiakban, hogy a folytonosság meg ne szakadjon, két év összefoglaló történetét nyújtom.

A könyvtár öre az elmúlt két év folyamán dr. Pável Agoston áll. leányliceumi tanár, a múzeumi igazgató helyettese volt, mellette a könyvtári szolgálat technikai részét 1927. november 1-éig Paukovits Rózsi kisasszony egyedül, azóta Mihályi Lajosné, Baranyai Mariskával másodmagával látja el és pedig mind a könyvtárlátogató közönség, mind a vezetőség legteljesebb megalégedésére.

Az 1926. évről szóló jelentésemet azzal a reménykedéssel zártam, hogy „az 1927-es év szépen zsendülő vetése is gazdag aratásra érik”. Azóta kétszer is arattunk és a dús termés mindkét ízben, főleg 1927-ben valóban várakozáson felül igazolta reményeinket. A gyarapodás e két év folyamán oly nagymérvű volt, hogy „csüreinck csakúgyan színültig megteltek” s a legkomolyabban kell foglalkoznunk a könyvtári helyiségek mielőbbi szaporításával.

A könyvállomány gyarapodása: I. Az 1927. évben: 1. vétel útján 1914 kötet 4120 P értékben, 2. adományozás útján 697 köt. kb. 697 P értékben, 3. csere útján 251 köt. kb. 500 P értékben, 4. állami letét címén az ú. n. népművelési könyvtárral együtt (a folyóiratokon kívül) 285 köt. kb. 1000 P értékben. Összesen 3147 kötet 6317 P értékben, mihez járul még 120 évf. folyóirat 695 P értékben (23 évf. állami letét, 43 évf. adomány és tiszteletpéldány, 2 évf. előfizetésből, 2 évf. vételből, 50 évf. csere útján), úgyhogy a teljes 1927-es gyarapodás a folyóiratokkal együtt 3267 kötet 7012 P értékben.

II. Az 1928. évben: 1. vétel útján 661 köt. 1510.87 P értékben, 2. adományozás útján 2758 köt. kb. 4000 P értékben, 3. csere útján 44 köt. kb. 50 P értékben, 4. állami letét 34 köt. kb. 300 P értékben. Összesen 3497 kötet kb. 5860.87 P értékben, mihez járul még 220 évf. folyóirat 1500 P értékben (ezek közül 30 évf. állami letét, 10 évf. tiszteletpéldány, 16 évf. előfizetésből, 67 évf. adományozásból és 97 évf. csere útján), úgyhogy a teljes 1928. évi gyarapodás a folyóiratokkal együtt 3717 kötet 7360.87 P értékben.

Az 1927. és 1928. naptári év összesített gyarapodása tehát 6984 kötet 14.372.87 P értékben.

Kötetszámban és értékben egyaránt hatalmas gyarapodás, amely már magában is jelentékeny könyvtárt képviselne. Feltűnő azonban, hogy míg 1927-ben még 1914 kötetet vásároltunk, addig 1928-ban már csak 661 kötetet; ennek egyik oka az, hogy 1928-ban a könyvtár — tekintettel az Egyesület válságos anyagi helyzetére — fűtési és világítási hozzájárulás címén 400 pengőt szolgáltatott be az Egyesü-

let Központi Pénztárba; másik oka e szembeszökő eltolódásnak az, hogy az előző években történt nagyobbszabású beszerzések súlyos és 1928-ra is átnyuló törlesztéses terhei nem engedtek meg nagyobb-arányú újabb vételeket. Ez az állapot a következő években is tartani fog mindaddig, míg a megelőző beszerzések okozta nagyobb-adósságoktól meg nem szabadulunk.

További feltűnő jelenség a fenti kimutatásban, hogy míg 1927-ben adományozás útján csak 697 kötettel gyarapodott a könyvtár, addig 1928-ban 2758 kötettel; ezt a tételt a 2169 kötetes Sugár Géza-féle adomány duzzasztotta fel ilyen kövérre.

Fel kell továbbá már itt hívnom a figyelmet a folyóiratoknak, főleg az előfizetésből és csere címén járóknak óriási gyarapodására; míg 1927-ben csak 2 folyóiraatra fizettünk elő, addig 1928-ban e szám felszökött 16-ra, a csere címén járóké pedig 50-ről 97-re.

Az 1927-ben, ill. 1928-ban december 31-én lezárt és az egyesületi pénztáros jóváhagyó felülvizsgálati záradékkal ellátott számadások adatai szerint a könyvtár bevételei és kiadásai a két elmúlt évben következőképpen alakultak: I. Bevételek: 1. pénztári maradvány az előző évről: 1927-ben 29.07 P, 1928-ban 15.90 P, 2. tagdíjakból és nyilvántartási kartonlapokból 1927-ben 4922.65 P, 1928-ban 6347.19 P, 3. könyvtári katalógusokból 1927-ben 457.60 P, 1928-ban 243.80 P, 4. az I. Pótkatalógus hirdetési díjaiból 1927-ben 652 P, 5. kölcsönképen a Magyar Általános Takarékpénztár Rt.-től 1927-ben 600 P, 6. kamat a betéti díjak után 1927-ben 9.30 P, 7. kölcsönképen a betéti díjak számlájából 1927-ben 400 P, 8. visszamaradt betétek címén 1927-ben 43 P, 1928-ban 26 P, 9. kiselejtezett duplumok eladásából és elveszett könyvek térítési ára címén 1927-ben 711.93 P, 1928-ban 51.74 P, 10. zárlatkor jelentkező felesleg (a 10 filléres rendkívüli különdíjak) elmaradt beírása következtében az év folyamán összegyűlve 1928-ban 31.52 P. Összes bevétel 1927-ben 7825.35 P, 1928-ban 6716.15 P, vagyis két éven belül összesen 14.541.70 P.

Az 1928. évben tehát a bevételek végső összege 1109.40 P-vel alacsonyabb, mint az 1927. évben, ha azonban figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy 1927-ben 1000 pengőt kölcsönvettünk beszerzés céljaira, 1928-ban pedig egyetlen fillért sem vételeztünk be ezen a címen, akkor mindjárt másképp fest a mérleg. Könyvtári katalógusokból csak kb. felannyit vettünk be, mint tavaly, kiselejtezett duplumok eladásából és elvesztett könyvek térítési ára címén pedig csak negyed részét a tavalyinak; előbbinek oka az, hogy a tagok nagy része már el volt látva katalógusokkal és hogy 1928 folyamán nyomtatott pótkatalógust nem adtam ki (ezért nincs „hirdetési díjak” címén bevételünk 1928-ban), utóbbinak pedig az, hogy a sorsjegyakció megmaradt könyvnyereményeinek roncsaiból már nem sikerült semmit sem elhelyeznem és az egész 51.74 P-nyi bevétel pusztán

elvesztett könyvek térítési ára címén folyt be. A legvigasztalóbb a fenti párhuzamos kimutatásban a tagsági díjaknak jelentékeny összeggel: 1424.54 P-vel való emelkedése. Ezidőszent ez a könyvtár bevételeinek legfontosabb és döntőjelentőségű tétele; az 1928-i összes bevételből: 6716.15 P-ből 6347.19 P volt a tagdíjbevétel, az összes egyéb címeken befolyt bevétel pedig mindössze 368.96 P-t tett ki. (1927-ben ez a differencia még 2902.90 P-t tett ki.) E számok azt a komoly tanulságot rejtik magukban, hogy a jövő esztendőben is az egész gazdálkodást ennek a tételnek, a tagdíjbevételnek a szempontjából kell irányítani; ez az egyetlen bevétel, amelyre biztosan számíthatunk és szilárdan építhetünk, hacsak az általános gazdasági helyzet további romlása e téren is nem hoz kellemetlen meglepetéseket.

A múzeumi államsegélyből a könyvtár ez években sem részesült. A következő, 1929. évben e címen is lesz 200 P bevétel, amelyet azonban csak az egyes múzeumi táruk kézikönyvtárainak szükségleteire fordíthat a múzeumi bizottságnak erre vonatkozó határozata alapján.

II. Kiadások: 1. a Kultúregyesület Központi Pénztárába befizetve a személyzet járandóságaira és 1928-ban fűtésre, világításra is, 1927-ben 2617.10 P, 1928-ban 3531.68 P, 2. könyvkötésre 1927-ben 1125.20 P, 1928-ban 493.70 P, 3. könyvvételre (részben törlesztésre) 1927-ben 2845.23 P, 1928-ban 1704.83 P, 4. pótkatalógus nyomdai költségeire 1927-ben 532.44 P, 5. bankadósság törlesztésére 1927-ben 250 P, 1928-ban 374 P, 6. vegyes tárgyi kiadásokra 1927-ben 439.68 P, 1928-ban 308.59 P, 7. folyóiratokra (1927-ben e tétel a könyvvételben van elszámolva jelentéktelensége miatt) 1928-ban 192 pengő. Összes kiadás 1927-ben 7809.65 P, 1928-ban 6604.80 P, vagyis a két év alatt összesen 14.414.45 P.

Mint látjuk, 1928-ban 1204.86 P-vel kevesbedett a kiadások végösszege, azon érthető oknál fogva, hogy a bevételek is megfelelően csökkentek. A bevételek és kiadások között az egyes évek végén mutatkozó különbözetet a következő naptári és számadási évre vittem át kezdő bevételi tételnek (1927 végén 15.90 P-t, — 1928 végén pedig 111.35 P-t). Az Egyesület Központi Pénztárába befizetett összeg 1928-ban 914.58 P-vel, tehát kiadós mértékben emelkedett; ezen a téren az egészséges fejlődés érdekében, leépítésre lesz szükség; ilyen értelmű előterjesztést (a fűtési és világítási hozzájárulás elengedése tárgyában) máris tettem az Elnöki Tanácsnak és az Elnöki Tanács honorálta is indokolásomat. Jelentékenyen zsugorodott a könyvkötésre (631.50 P-vel), a könyvvételre (948.40 P-vel, beleértve a folyóiratok előfizetési díját is) és a vegyes kiadásokra fordított összeg (131.09 P-vel). Különösen a két első tétel aggasztó, mert a könyvtár produktív képességeinek csökkentését jelenti. 1928 végével teljesen letörlesztettük bankadósságainkat, ez a tétel tehát

a jövőben már nem fog szerepelni. A Betéti számlából az előző években kölcsönvett összegből (800 P) azonban semmit sem tudtunk törlesztetni 1928 folyamán és még szerencse, hogy e számlát további kölcsönnel nem vettük igénybe. A folyóiratokra kiadott összeg (192 P) elég jelentős, ha meggondoljuk, hogy 1927-ben még csak 2 folyóíratra fizettünk elő és hogy az összes folyóiratokat a Budapesti Szemle kivételével tekintélyes kedvezménnyel kapjuk.

A könyvkötésre fordított összegből 1927-ben 1726, 1928-ban 662 vegyes nagyságú darabot kötöttünk be, összesen tehát 2388 kötetet. Bizonyára hatalmas szám egy vidéki múzeumi könyvtár szempontjából. Ha azonban meggondoljuk, hogy a korábbi évek, sőt évtizedek folyamán összegyűlt anyagból még mindig kötetlen vagy 4000-nyi kötet és hogy a Sugár Géza-féle 1928-as adományban újra kb. 2000 kötetnyi fűzött munkát kaptunk, akkor aggodalommal tölt el az a körülmény, hogy 1928-ban 1064 darabbal kevesebbet tudtunk beköttetni, mint 1927-ben. Mindegyre világosabban látom, hogy a könyvtár a maga emberségéből évtizedek alatt sem fog tudni megbirkózni ezzel a legveszedelmesebb, legálmokabb ellenségével. — Ezen a ponton okvetlenül valami rendkívüli erőforrásra, esetleg egy jól megszervezett, államilag is támogatott akcióra lesz szükség.

Az 1925/26. évi sorsjegyakció megmaradt könyvnyereményeiből 1927-ben még sikerült 277 kötetet eladni 688.86 P értékben, 1928-ban azonban már egyetlen vevő sem jelentkezett; igaz, hogy már csak ócska szakmunkák és folyóiratok vegyes, sokszor csonka évfolyamái állnak rendelkezésre. A folyóiratokat a kiadóhivataloknak ajánlottam fel hiányzó évfolyamok ellenében és úgy látom, ez az akció sikerrel is fog járni. — A többi állományból 1927-ben 90, 1928-ban 24, összesen 114 kötetet kb. 170 P értékben, kulturális és társadalmi intézmények könyvtárainak adományoztunk (85 kötetet a 48. sz. Rákóczi Cserkészcsapatnak, 5-öt a szombathelyi áll. leánylíceum önképző körének, 24-et a Mozdonyvezetők Körének).

A könyvtár állománya 1928. december 31-én, az egyes osztályok zárószámainak összegeképen, a Népművelési Könyvtár 267 művével együtt 15.447 mű, a kötetszámot sajnos nem lehet pontosan megállapítani, mert a korábbi években e körülményre nem terjeszkedtek ki a kimutatások, a könyvkölcsönzés miatt állandóan változó állapot mellett pedig jóformán meddő munka volna a teljes állomány összeolvasása. Becslésem szerint a teljes állomány megközelelti a 26.000 kötetet és ennek kb. fele az 1925—29. évek gyarapodására esik. Az ú. n. Népművelési Könyvtár számára — amely ezidőszent 267 művet számlál — a vonatkozó rendeletek értelmében külön oszlopban, külön osztályt állítottam fel XVI. számmal. Egyéb új osztályok felállítása azóta nem vált szükségessé, ellenben célszerűnek mutatkoznék — helyszüke miatt — a folyóiratok 9 külön osztályának 2 osztályba való összevonása.

A tagok száma 1927 végén 464 volt, akik közül azonban csak 433-an fizették az utolsó hónapban a tagsági díjat; 1928. dec. 31-én a beiratkozott tagok létszáma 466, a könyvtárt tényleg azonban csak 390-en vették igénybe és így csak 390-en is fizették a tagsági díjakat. A 43 tagnyi apadás azonban csak látszólagos (különben nem is volna magyarázható a tagdíjak címén befolyt végösszeg tetemes megnövekedése); oka az, hogy mind többen és többen iratkoznak be kettős, hármas, sőt négyes tagságra is, úgyhogy a 390 beiratkozott tag körülbelül 1000 állandó olvasót jelent. A havi használati díj kultúregyesületi tagoknak, munkásoknak és diákoknak egy müre 1 P, másoknak 1.50 P, minden további mű állandó váltásának joga 50—50 fillér havonként, 10 fillér ráfizetéssel azonban bármely tag bármikor kaphat a rendes járandóságon felül 1 további művet. Betét: 2 P, illetve 4 P. Minden tag sorszámmal ellátott tagsági jegyet kap, melynek hátlapján a havi befizetéseit nyugtázzuk.

Könyvtári szolgálat hétköznaponként napi 5 órán keresztül van és pedig d. e. 10—12-ig, d. u. 3—6-ig, nyári szünet nélkül. A nyáron rendszerint megcsappanó taglétszám miatt július és augusztus hónapokban csak d. e. tartottunk könyvtári szolgálatot 9—1 óráig, amely újítás nagyszerűen bevált a gyakorlatban. — Az olvasott kötetek száma havonként kb. 3000, ami évi 36—40 ezer kötetnek felel meg. A megtelt egyéni kartonlapokat statisztikai célokból megőrizzük. Legnagyobb a kereslet modern magyar, német, francia, angol, sőt olasz szépirodalmi könyvekben, irodalomtörténeti, földrajzi, ifjúsági és művészeti munkákban. Természetesen a gyarapodás is ez osztályokban a legnagyobb.

A berendezés annyiban változott, hogy 1927-ben az egyesület a két könyvtári helyiségbe bevezettette a Körting cég útján a központi vízfűtést 1 radiátorral az irodában és 3-al a könyvtár belső nagy termében. A kályha és a teljes szerelvény, amely már két éve kifogástalanul működik, az egyesületnek 2564 pengőjébe került.

Meg kell még rövidesen emlékeznem az olvasóteremről és az ezzel összefüggő folyóiratkérdésről. — Míg 1927-ben csak két folyóiraatra fizetett elő a könyvtár, 1928 januárjától a folyóiratok számát tetemesen megszorította részint előfizetés, részint csere, részint valósággal kierőszakolt adományozás, tiszteletpéldányok útján. Az államtól is 30 kötetnyi igen értékes különféle szakfolyóiratot kaptunk letétbe, úgyhogy 1928. év folyamán folyóiratosztályunk 220 évfolyammal gyarapodott kb. 1500 P értékben. A folyóiratok számára alkalmas nagy szekrényt készíttettem, aztán sajtócikkekben és ismertetésekben ismételtelen felhívtam a közönség figyelmét az olvasóteremnek májusban történt megnyitására. Sajnos, jőformán minden eredmény nélkül; májustól december végéig u. i. csak 7 rendes látogatója volt, akik összesen 3.75 P-t fizettek az egész időre. Ennek az eredménytelenségnek főoka abban rejlik, hogy az

olvasóterem folyóiratszekrénye a különben is szűk és mindig zajos könyvtári irodában van elhelyezve, ahol sem kényelmes ülőhelyhez, sem szükséges nyugalomhoz nem juthat a közönség. A könyvtárnak van ugyan eredeti, tágas olvasóterme, ezt azonban ezidőszerint ruhatárnak használják. Ez még talán nem volna akadálya a folyóirat-szekrény betelepítésének, nagyobb baj azonban az, hogy a tágas külön terem állandó fűtése és világítása olyan nagy pénzt igényel, hogy az anyagi nehézségekkel küszködő egyesület egyelőre nem talál fedezetet erre a kiadásra.

A következőkben közlöm a folyóiratoknak a címeit, amelyek 1928 folyamán jártak a könyvtárba, kivéve azokat a természetrajzi folyóiratokat, amelyek a természetrajzi osztály anyagához tartoznak és ama osztály jelentése kapcsán vannak felsorolva: A. *Allamletétként* (néhány folyóiratról korábbi évfolyamokat is kapunk): *Allattani Közlemények*, *Athenaeum*, *Botanikai Közlemények*, *Bulletin du bureau international de statistique commerciale*, *Egyetemes Philológiai Közöny*, *Ethnographia-Népelet-Értesítő*, *Földrajzi Közlemények*, *Földtani Közöny*, *Irodalomtörténet*, *Iskolánküüli Népművelés*, *Körösi Csoma-Archívum*, *Levéltári Közlemények*, *Magyar Chemiai Folyóirat*, *Magyar Kisebbség*, *Magyar Könyvszemle*, *Magyar Művészet*, *Magyar Nyelv*, *Magyar Pedagogia*, *Matematikai és Természettudományi Értesítő*, *Minerva*, *Orvosképzés*, *Protestáns Szemle*, *Századok*, *Temészettudományi Közöny*. B. *Cserécímén* kiadványaink ellenében: *Blätter für Heimatskunde*, *Graz*, *Casopis za zgodovino in narodopisje*, *Maribor*, *Casopis za slovenski jezik, knjizevnost in zgodovino*, *Ljubljana*, *A Cél*, *Credo*, *Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tud. Egyetem Archeológiai Intézetéből*, *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei*, *A Falu*, *A Gárdonyi-Társaság Értesítője* (Évkönyve), *Glasnik Muzejskega Društva za Slovenijo*, *Ljubljana*: 1. *Zgodovinski del* (történeli rész), 2. *Prirodopisni del* (természettud. rész), *Glasnik Skopskog Naucnog Društva*, *Skoplje*, *Gyermek*, *Hadimúzeumi Lapok*, *Haditörténelmi Közlemények*, *Historia*, *Iljúság és Élet*, *Izvestija na Blgarskoto Botanicalno Druzestvo*, *Sofija*, *Jövönk*, *Katolikus Szemle*, *Képes Krónika*, *Keresztény Nő*, *Középisk. Matematikai és Fizikai Lapok*, *Letopis Matice Srpske*, *Novi Sad*, *Literatura*, *A Magyar Asszony*, *Magyar Építőművészet*, *Magyar Helikon*, *Magyar Iparművészet*, *Magyar Kultúra*, *Magyar Nyelvőr*, *Mindnyájunk Lapja*, *A Műgyűjtő*, *Pannonhalmi Szemle*, *Pásztortűz*, *Kolozsvár*, *A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője*, *Pécs*, *A Revízió* (Kelet Népe), *Széphalom*, *Testnevelés*, *Történelmi és Régészeti Közlemények-Miskolc és Borsod vármegye multjából*, *Turistaság és Alpinizmus*, *Turul*, *Tündér-ujjak*, *Tündérvásár*, *Ungarische Jahrbücher*, *Berlin*, *Vjesnik za archeologiju i historiju dalmatinsku*, *Split* (Spalato), *Vox Academica*, *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, *Graz*. C. *Elő-*

fizetésre (többnyire jelentékeny engedménnyel az egy Budapesti Szemle kivételével) részben az egyes múzeumi táruk átalányának terhére: Archeológiai Értesítő, Budapesti Szemle, Élet, Erdészeti Lapok, Képzőművészet, Könyvbarátok Lapja, Magyar Lányok, Magyar Statisztikai Szemle, Magyar Szemle. D. Tisztelet példányul kaptuk a következő folyóiratokat és lapokat: Akadémiai Értesítő, Dunántúli Estilap, Szombathely, Dunántúli Tanítók Lapja, Szombathely, Filmkultúra, Föld és Ember, Hír, Szombathely, Irodalomtörténeti Közlemények, Kemenesalja, Celldömölk, Népakarat, Nyugati Újság, Szombathely, Nyugatmagyarország, Szombathely, Oberwarter Sonntagszeitung, Salon Modern Magyar Magazin, Századunk, Vasvári Újság. E. Egyesek adományából jártak: Juventus (dr. Pável A. adománya), Magyar Külpolitika (Vasvárm. Törvh. adománya), Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny (dr. Pável A. adománya), Vasvármegye (dr. Pável A. adománya).

Nyomtatott pótkatalógust 72 lap terjedelemben 1927. októberében adtuk ki az 1926. július 1-je és 1927. szeptember 30-a közti gyarapodásról kéthasábos szedéssel 700 példányban. 1928. májusában az újabb szépirodalmi gyarapodásról 14 ív-oldalnyi gépelt pótkatalógust adtuk ki (30 filléres árban) 400 példányban. Az 1927. október 1-je óta történt igen jelentékeny gyarapodás teljes pótkatalógusának kiadását 1929. őszére tervezem.

Méltányolva nemzeti és kulturális misszionkat, az elmúlt évben is sokan támogatták kisebb-nagyobb adományokkal a könyvtárt. Különösen ki kell emelnünk Sugár Géza hegyfalui földbirtokos rendkívül értékes és egész kis könyvtárt kibevő adományát, az általa ajándékozott 2169 kötet legnagyobb része gróf Széchenyi Gábor egykori könyvtárából származó francia szépirodalmi mű, amelyeknek — érthető okokból — eléggé szűkén voltunk. Nagyobbmennyiségű könyvet adományoztak még: Bakos István leányliceumi tanár, özv. Borsits Béláné magánzó, Kriszt Jenő ezredes, Lázár Károly ny. ezredes, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Földrajzi Társaság, dr. Szász József törvényszéki bíró, Szakáll Zoltán főhadnagy-orvos, dr. Ujváry Ede polgármesterh., kultúregyesületi alelnök, a Győri Kir. Főügyészség (a nyomtatványok köteles példányait) és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a Népművelési Könyvtár 267 kötetét és a másutt már említett állami letéteket). Pénzbeli és tárgyi adományok: Dukesz Jenő papírkereskedőtől 1 drb. printátor, Stern Antaltól 2 P, Egyházmegyei Takarékpénztártól 10 P (mindkét pénzadomány a pótkatalógus céljaira), Geltsch Vilmostól 1 drb. pénzváltó üvegkorong. Betétül tanulók 2, mások 4 pengőt fizettek kezdetben. Minthogy azonban a közönség jelentékeny részének még a 4 P fizetése is nehezeze esett, időközben azt a könnyítést vezettük be, hogy akik a beiratkozás alkalmával a katalógusokat is megveszik, azok csak 2 P betétet fizetnek. Eddigi tapasztalataink szerint ez az újítás

igen jól bevált. 1928. december 31-ével a betétek állománya összesen 1030 pengőre rúgott; ebből az összegből könyvvásárlásra és kötésre 1926-ban és 1927-ben 400—400 pengőt vettünk kölcsön, a fennmaradó 230 P a könyvtár kézipéztárában fekszik, de természetesen a ki- és belépésekkel egyidejűleg állandóan változik.

A könyvtárnak a két év folyamán számos nagynevű hazai és külföldi látogatója akadt. A hosszú névsorból külön ki kell emelnünk dr. Scitovszky Béla belügyminiszter úr Ő nagyméltóságának, 1928. őszén József kir. főherceg Ő fenségének, gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter úr Ő nagyméltóságának, valamint december folyamán dr. Hóman Bálint egyetemi tanár úrnak, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának és dr. Pasteiner Iván egyetemi könyvtári igazgató úrnak, valamint a British Museum igazgatójának, Sir F. A. Bather úrnak megtisztelő látogatását. Magasrangú vendégeink igen behatóan érdeklődtek a könyvtár berendezése, ügymenete, viszonyai és minden fontosabb problémája iránt és a legteljesebb meglegedésüket nyilvánították a könyvtár páratlan fejlődése felett.

Dr. Pável Ágoston.

C) Néprajzi tár.

A néprajzi tár öre 1928. február haváig dr. Várady Imre reáliskolai tanár, korábbi kultúregyesületi főtktár volt. Dr. Váradynek a római Collegium Hungaricumhoz történt kinevezetésével a tár néhány hónapig ör nélkül maradt, majd az Elnöki Tanács 1928. április 1-ével dr. Pável Ágoston könyvtárórt, leányliceumi tanárt bízta meg a néprajzi tár vezetésével.

Hogy az ethnographiai tár ezévi működéséről hü képet adhasunk, rövid visszapillantásban át kell tekintenünk az elmúlt decennium történetét. Az elmúlt 10 év folyamán tárunk a múzeumnak legmostohábban kezelt tara volt; közvetlenül a háború után anyagi eszközök híján nem fejlődhetett, majd pedig évekig ör nélkül állott, mert senki sem vállalkozott vezetésére. Utolsó korábbi öre, dr. Várady Imre azért nem gyarapíthatta, mert működését közvetlenül megelőző évi állami segélyből tara már nem kapoti, az 1927—28. éviből pedig — amely dr. Várady távozása után érkezett csak meg — még nem kaphatott átalányt.

Igy történhetett az, hogy a néprajzi tár nyilvántartási könyvei az utolsó 10 évről 1928. április 1-éig semminemű bejegyzést nem tartalmaznak. A „P é n z t á r i N a p l ó” utoljára 1918. december 31-én lett lezárva, mikoris a 857.72 koronányi bevételi többlet „ellennyugtára beszolgáltattott”. Azóta, tehát kerek 10 éven keresztül nincs semminemű további bejegyzés, nyilván azon egyszerű okból, hogy a tárnak semminemű bevétele és így semminemű kiadása sem.

volt. A „Növedéki Napló“ szerint a tár 1917. évi gyarapodása 1 tárgy, 1918-ban „nincs gyarapodás“, 1919-ben 2 tárgy. Az utóbbi félbenmaradt kimutatását már én zártam le, 1919-től 1928. áprilisáig nincs kimutatás, bár ajándékozás révén szórványos gyarapodás ez években is volt. A „Lelettar“ bejegyzései dátumnélküliek és így csak következtetni lehet, hogy az utolsó bejegyzések itt is kb. 10 év előttiek. A hatalmas, félbörbe kötött „Törzsnapló“ teljesen üres, vezetését a tár fennállása óta meg sem kezdték.

Ilyen körülmények között, a roppant nehézségek teljes tudatában vállalkoztam a tár vezetésére 1928. április 1-én. Főcélomul az abbamaradt gyarapítás tervszerű folytatását, az óriási és értékes anyag oélszerűbb átcsoportosítását, az elhanyagolt nemzetiségi, főleg vendvidéki területek néprajzi feltárását és az egész állomány új lajstromozását tűztem ki magam elé. Tisztában voltam és vagyok vele, hogy e program hosszú időt, éveket igényel, de úgy vélekedtem, hogy a gyarapítás megindítása és a pontos törzskönyvezés nélkül meddő marad minden fáradozás.

Gyarapítás és néprajzi feltárás céljából két ízben tettem többnapos tanulmányutat a megye területén, a nyár folyamán a vendvidék megmaradt falvaiban, ahol a vasuti vonalaktól távolos, földhözragadt vendségnek főleg népi építkezését tanulmányoztam, december végén pedig a rábamenti falvakban, ahol a hozzám érkezett és tudományos szakkörökben is jelentékeny érdeklődést kiváltott jelentések nyomán elsősorban „szülőszékeket“ kerestem. — Mindkét útról értékes tanulmányokkal és sok néprajzi tárggyal tértem meg. Sajnos, a szülőszékekről szóló jelentések túlzottaknak bizonyultak, úgyhogy a gyér nyomok alig jogosítanak fel ez eszközök korábbi használatának határozott állítására.

A tár bevétele az 1927—28. évi államsegélyből 200 P és az 1928—29. évi államsegélyből a végleges szétosztási kulcs megállapításáig további 200 P, összesen 400 P, mely összegből azonban a második 200 P (befolyt december 17-én) lényegében már az 1929. évet illeti. A kiadásokkal fukarkodtam, mert mindvégig reméltem, hogy előkerülnek a szülőszékek és azokból minden található példányt össze akartam vásárolni (az Orsz. Népegészségügyi Múzeum megbízásából is). Így az összes kiadások csak 116 P 12 fillért tesznek ki, a fennmaradó 283 P 88 fillért az 1929. naptári és számadási évre vittem át a bevételi rovat kezdőtételeül.

A tár gyarapodása 1928. április 1-étől 1928. december 31-éig vétel útján 27, adományozás útján 33, összesen 60 tárgy, ezek közül 57 magyar, 3 hazai nemzetiségi tárgy. A törzsellomány tehát az 1918-ban utoljára kimutatott állománnyal szemben: 2417 magyar tárgy, 1555 nemzetiségi tárgy.

Megjegyzem, hogy a tényleges állomány ennél valamivel nagyobb; az elmúlt 10 év alatt adományozás útján történt szórványos

gyarapodás ugyanis sehol sincs kimutatva. Én két tárgy kivételével nem dolgoztam fel ezeket, mert meggyőződésemmé vált, hogy új, teljes leltározás és törzskönyvezés és a kiállított tárgyak új csoportosítása elkerülhetetlenül szükséges a tár terméinek egyidejű szaporításával.

Adományokkal gyarapították a tárt az év folyamán a következők: Horváth László, Ulreich Béla, Weiss Sámuel, Horváth Tibor Antal, Kokas István szombathelyi lakosok, Rosenthal Endre Egyházasszárádócról, Horváth N. Vince és Joó György rábagyarmati lakosok és Szombathely r. t. város.

Az őszi és téli hónapokban, mikor a tári munka a fűtetlen helyiségekben lehetetlenné válik, a jegyzeteim feldolgozásával és néhai Kárpáti Kelemen, a tár voltaképeni megalapítója nagyértékű hagyatékának rendezésével foglalkoztam. (Itt említem meg, hogy a marburgi (maribori) Casopis-ban Novák Vilmos ljubljana (laibachi) tanárj. tollából megjelenik a „Nyílttűzhelyű konyhák a hazai szlovénoknál” c. értekezésem teljesszövegű szlovén fordítása az eredeti illusztrációkkal.)

Múzeumi és kultúregyesületi kiadványaink ellenében több hazai és a következő külföldi lapokkal álltunk csereviszonyban: Ungarische Jahrbücher, Berlin; Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, Graz; Blätter für Heimatkunde, Graz; Naturalhistory, New-York; Glasnik muzejskega drustva za Slovenijo, Ljubljana, Laibach; Casopis za slovenskijezik, knjizevnost in zgodovino, Ljubljana; Casopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, (Marburg); Vjesnik za archeologiju i historiju dalmatinsku, Split (Spalato); Glasnik skopskog naucnog drustva, Skoplje (Üszküb); Letopis matice srpske, Novi Sad (Újvidék).

Igyekeztem nagyobb német folyóiratokkal is felvenni a csereviszonyt, de kiadványaink elégtelensége miatt eddig sikertelenül.

Dr. Pável Ágoston.

D) Régiségtár.

a) Óskor. Néhány oladi neolit, szombathelyi bronzkori keramikai leleten kívül a velemi ásások nyújtottak — elég szegényes — gyarapodást.

b) Római kor. Az elmúlt két évben Szombathely belső területén nagy földmunkálatok folytak. A vízvezeték és csatornahálózat lefektetése, illetőleg kibővítése kapcsán számos sírt bontottak fel. Még több anyagot vet fel a nagy arányokat öltött építkezés. A sok földszintes ház alapozása, a gazdasági iskola kertjének planírozása a város nyugati szélének csekély mélységű, zárt késő-római temetőjét vandál módon dúlta fel. Különösen áll ez a gazdasági iskola

területére, amelyen egymás felett két temető is terült el. Az Eisinger-telepen folyó, főleg kavicstermelési munkálatok is számos római leletet eredményeztek.

Jobb leletek: egy díszítetlen szarkofág (néhány betűnyi felirattal), egy terra nigra edény, egy festett csésze rendkívül finom anyagból, néhány kis üvegedény között egy a mi gazdag gyűjteményünkben ismeretlen forma is, egy delfines fibula, a mi területünkön eddig ismeretlen, Kajdról egy mitológiai jelenettel ékes síremlék és egy akroterion (fekvő oroszlánok között emberfővel), mindkettő fehér-márványból, mécses-minta, bronz bélyegző és egy igen finom munkájú bronz hermafrodita szobrocska (az utóbbi kettő gróf Széchenyi Rezső adományából).

c) Középkor. Ostffyasszonyfai hűn-temetőnk kimerülőben van. Egy-két kisebb aranytárgyon kívül csorna-vidéki leletből magyar honfoglalási kard, a veszkényi germán lovassír-lelet aranyozott bronzboglárjai és két öntött bronz-boglár XIV. századi zablával együtt képviselik középkori szerzeményeinket.

d) Újkor. Az újkorkoriak közül néhány megyei vonatkozású metszet, céh-irat és pecsétnyomó az összes gyarapodás. Ide sorolható egy-két herendi, tatai porcellán, illetőleg fayence és két festett üveg-butykos a XVIII. századból még egy késsel díszített fehér üveg-kulacs magyar ornamentikával Körmenről.

Eremgyűjteményünk vásárlás útján néhány XIII. századvégi dénárral, egy danzigi, egy Theodosius-arannyal, a Batthyányi hercegek két aranyával és néhány féltallérjával, a szentgotthárdi csata emlékére vert tallérral és V. Ferdinánd 1847-i aranyával, a teresnyénjakfai bécsi dénárleletből minden fajtából egy-két darabbal és állami letét révén két Szentgyörgyi- és egy Reményi-emlékplakettel szaporodott.

Szakkönyvtárra keveset költhettünk. Befejeződött Eber Realencyclopédiája, megszereztük Cohen I. kiadását, Renntzmann Wappenlexikonát, Nils Aborg két munkáját, ajándékba kaptuk a Germania Romana és az Archeologia Hungarica megjelent köteteit.

Asattunk több ízben Szombathelyen, Ostffyasszonyfán, Velemen és Kajdon. Visszaszámzattuk gróf Szapáry László kívánságára letétben volt fegyvergyűjteményét, amely utóbb Budapesten aukcióra is került. Nem hallgatjuk el itt, hogy az Ernst-Múzeum a leltározáskor és átadáskor végzett munkánk ellenében készpénzhonoráriumot ajánlott fel nekünk, de mi ezt nem fogadtuk el, hanem kárpótlásul magyar porcellánokat kértünk, amely kérésünk azonban mindeideig kielégítést nem nyert.

A fegyvergyűjtemény átadása folytán megürült szekrények lehetővé tették népvándorlási anyagunk felállítását, ami ugyancsak sok munkát adott, mert sironként történt.

Horváth Tibor Antal.

E) Természetrajzi tár.

I. Növénytani gyűjtemény. A 2454 lapból álló s növénytani gyűjteményünk alapját képező Waisbecker-Piers-féle vasmegyei herbáriummal szemben a gyarapodás a következő:

Herbarium hortense (Vasm. kerti növényei): 82; lap; botanikai képgyűjtemény: 747 kép, 222 negatívum; dendrológiai gyűjtemény: 402 drb. (ebből 156 törzsszelvény; 188 termés és mag; 58 pathológiai anyag); mezőgazdasági gyűjtemény: 154 drb.; phytopalaeontológiai anyag: 66 drb.; Vasvárm. természetrajzi irodalma: 137 drb. (131 nyomtatvány, 6 térkép), összesen: 2549 drb 1923 óta tehát a növénytani gyűjtemény anyaga megkétszereződött.

Bár az anyagi nehézségek miatt a munka sok esetben nem terjedhet tovább, mint szinte csak jelképies megjelölésére egy-egy iránynak, melyben a vidéki botanikus múzeum típusát kifejleszteni kellene, mégis kiemelhetjük a fotografikus gyűjteményt, mert a Vasvármegyei Múzeum volt országunkban az első, mely ilyen jellegű rendszeres gyűjteményt létesített s a maga kutatásának területét képekben rendszeresen feldolgozta. E gyűjteményt már számos szakember és tudományos intézet vette igénybe. Adományokkal újabban gyarapították: Kissné dr. Kovács Margit és Végh Hanna úrnők, báró Baich Mihály, Halasy Viktor, Hodászy Iván, Pénzes Antal, Baumöhl Vilmos, Pecséth Károly, dr. Rédl Rezső, dr. Visnya Aladár urak, különösen pedig dr. Vajda Ernő és Fodor Ernő urak (előbbi 27 drb. nagyméretű fényképpel, utóbbi számos, főleg vasmegyei felvétellel).

Külön kiemelem még a múzeum dendrológiai anyagából a sárvárábamelléki „nagy banyafa” (*Quercus pedunculata*) felsőbüki Nagy György úr által ajándékozott törzsszelvényét, mely (kéreg nélkül) 230—164 cm átmérőjével és 347 évgyűrűjével méltán állítható a Bot. Közl. 1906, 98. o. ismertetett törzsszelvény mellé.

A múzeum feladatának tartjuk a megyei flórakutatás további folytatását, mert az ilyen jellegű munkának soha sincsen vége, de nem azért, mintha e területen (beleértve megyénknek osztrák fennhatóság alá került részeit is) a kutatást csak most kellene kezdeni. Hangsúlyozzuk ezt azért, mert a „Burgenland” című folyóiratban Amón Rud. (Wien) ezt a vidéket mint florisztikailag még alig ismert vidéket tünteti fel.* A valóság ezzel szemben az, hogy a volt osztrák-magyar monarchiának kevés része van, mely ennyire alaposan át volna kutatva s hogy ez így van, az

* „Das südlliche Burgenland ist floristisch und faunistisch noch recht wenig bekannt“ (Burgenland, 2. évf, 1928—9, 96. o.), majd Felsőlvő vidékéről: „eine floristisch wenig bekannte Gegend“ (97. o.).

magyar kutatók munkájának eredménye. A múzeum évkönyveire hárul a feladat, hogy ez a munka a jövőben se akadjon fenn.

Kiindulva abból, hogy egy múzeumnak tartalmaznia kell mindent, ami tárgykörére és területére vonatkozik, megkezdtem Vasvármegye természetrajzi bibliográfiájának cédulakatalógus formájában való összeállítását is. Ezt a munkát annál fontosabbnak tartom, mert amióta területünk egy része osztrák fenntartás alá került, a reá vonatkozó tudományos irodalom hovatova áttekinthetatlenné válik. Ezért örszem gyanánt állok itt és képviselem az elszakított részekre vonatkozó magyar botanikai kutatás folytonosságát.

Az osztály életéből kiemelem a Clusius-monografus, dr. F. W. T. Hunger (Amsterdam) látogatását 1929. V. 20-án, azokról a tudományos kapcsolatokról pedig, melyeket az Évkönyvek révén a természetrajzi osztály részére létesítenem sikerült, a természetrajzi folyóiratoknak alább olvasható jegyzéke tájékoztat.

II. Állattani gyűjtemény. Zoologus öre a múzeumnak nincs s így e gyűjtemények konzerválása** is ezidőszerint alulírottra hárul. A gyűjtemény állománya 19 emlős, 219 madár, 8 kétéltű és hulló, 37 doboz rovar. Fokozott köszönettel tartozik a jelzett körülmények között múzeumunk Fromm Géza kir. törvényszéki tanácselnök úrnak az Évkönyv részére készített madártani dolgozatáért.

Szomorú kötelesség e jelentés kapcsán megemlékezni arról a vesztéségről, mely a vármegye természetrajzi kutatását Szabó Imre és August János halálával érte. Szabó Imre életrajzi adatait ez Évkönyv más helyén közöljük. August János ny. polgármester-helyettes Kőszegen 1857. nov. 16-án született s ott halt meg 1929. aug. 8-án. Főleg helyi régészeti kutatással, de ezenkívül koleopterákkal foglalkozott, főképen Kőszeg vidékén gyűjtve. Gyűjteménye már évekkel ezelőtt Pannonhalmára került, hasonló módon, mint Piers herbárium a (I. Évk. 58. o.).

Dr. Gáyer Gyula.

III. Ásvány-öslénytani gyűjtemény. Ásvány-öslénytárunk 1927/28. évi fejlődését 1928. évi Jelentésünkben ismertettem. Azóta számbeli leg a tár gyűjteményei nem gyarapodtak, ellenben a legintenzívebb munka folyik a gyűjtött anyag feldolgozását illetőleg.

A tudományos munkából két momentumot emelek ki. 1929. május hó 25—27. között rendezett kőszegi földrajzi jellegű kiállításon, amely a Magyar Földrajzi Társaság Didaktikai Szakosztálya vándorgyűlésével volt kapcsolatban, tárunk rendezésében került

** 1914-től 1923-ig a gyűjtemény szénkéneg hiányában kezelés nélkül állott s ennek az időszaknak nyomait eltüntetni nem lehet.

szemlére a megye É—ÉNy-i részének közettani, őslénytani és morfológiai anyaga. Hatalmas geológiai szelvények és térképek illusztráltak Kőszeg és környéke geológiai viszonyait. Ezeknek másai a tár térképgyűjteményét gyarapították.

Tudományos tekintetben a legfontosabb eredményünk pedig az, hogy gyűjteményünk egyik darabjából, a Gyöngyös-patak medrében talált szénpalagörgetegből dr. Kutassy E. egyet. magántanár úr mintegy 10—15 faj eocén csigát határozott meg. Ezzel Vasvármegyében is kimutatható az eocén, amely az eddigiek alapján a kőszdi és pilisszentlászlói stb. eocén medencék viszonyaihoz a legnagyobb rokonságot mutatja.

Ösföldrajzi vonatkozású munkánkat illetőleg a velem-szentvidi bronzkultúra és a Szarvas-környéki földműveskultúra kapcsolataira vonatkozó kutatásaimat említhetem. Ezek eddigi eredményeinek közzététele folyamatban van.

Dr. Benda László.

A természettudományi osztály folyóiratainak jegyzéke.

Magyarország: 1. Állattani közlem. 2. Archivum Balaticum. 3. Botanikai közlem. 4. Erdészeti kísérletek. 5. Folia Cryptogamica. 6. Földrajzi közlemények. 7. Földtani közlöny. 8. Kertészeti Lapok. 9. Magyar Botan. Lapok. 10. Studia Zoologia. — Ausztria: 11. Annalen d. naturhist. Museums, Wien. 12. Oesterr. Bot. Zeitschrift, Wien. 13. Oest. Gartenzeitung, Wien. 14. Verh. zool. bot. Ges., Wien. 15. Veröff. d. Mus. Ferdinandeum, Innsbruck. 16. Mitt. d. Naturm. Ver. f. Steierm., Graz. 17. Jahrb. d. Ioanneums, Graz. 18. Mitt. d. burgenl. Heimatschutzver., Eisenstadt. — Németország: 19. Verh. d. bot. Ver. d. Prov. Brandenburg, Berlin. 20. Mitt. d. Deutsch. Dendrol. Ges. 21. Leopoldina, Zeitschr. d. Akad. d. Nat., Halle. 22. Isis, Abh. d. naturw. Ges., Dresden. 23. Abh. u. Verh. d. Naturw. Ver., Hamburg. 24. Abh. d. Naturw. Ver., Bremen. 25. Abh. d. naturw. Ges., Nürnberg. 26. Berichte d. bayr. bot. Ges., München. 27. Mitt. d. thüring. bot. Ver. Weimar. 28. Jahrb. d. Naturwiss. Ver., Landshut. — Hollandia: 29. Nederlandsch Kruitkundig Archiv. — Finnország: 30. Annales soc. zool. bot. Fennicae, Vaniamo, Helsinki. — Lettország: 31. Arb. d. Naturw. Ver., Riga. — Oroszország: 32. Bull. du Jardin Botan. de Kieff. 33. The ucrain. Botanic. Review, Kieff. — Bulgária: 34. Bull. de la Soc. bot. de Bulgarie, Sofia. — Románia: 35. Hunyadm. Muz. Közl., Déva. 36. Mitt. d. Ver. f. Naturwiss., Hermannstadt. — Jugoszlávia: 37. Acta bot. inst. bot. univ., Zagreb. 38. Glasnik, Museum Sarajevo. 39. Glasnik, Bull. de la Soc. Scientifique de Skoplje. 40. Glasnik, Bull. l'Assoc. du Musée de Slovenie, Ljubljana. — Csehszlovákia: 41. Verh. Naturw. Ver., Brünn. 42. Orv. Term. Egyl. Közl., Pozsony. — Lengyelország: 43. Ann. Soc. Dendrol. de Pologne, Lwow. — Egyesült államok: 44. Natural History, Newyork. 45. Journal of Arnold Arboretum, Jamaica plain.

Annales Sabarienses.

Gróf Erdődy Gyuláné.

Gróf Erdődy Gyuláné,

sz. gróf Széchenyi Emilia.

(1866—1928.)

Irta: Fábíán Gyula (Szombathely).

Gróf Erdődy Gyuláné Széchenyi Emilia művészetéről kívánok néhány sorban megemlékezni, hogy ennek a kiváló művésznőnek munkásságát méltassam. Ezek a sorok szerények. Nem is akarok ezekkel többet elérni mint azt, hogy az elhalt grófnő művészetére a figyelmet fölhívjam és a magyar műtörténelem számára róla feljegyezzem azt, amit arról tudok és gondolok.

Gróf Erdődy Gyuláné országos viszonylatban is kiváló művésztehetség volt, akit, sajnos, visszavonultsága miatt csak kevesen ismertek és méltányoltak úgy, amint azt megérdemelte volna. 1928. évi június 17-én bekövetkezett halála nagy csapást jelent a magyar festőművészetre, mert hiszen a 62 esztendő nagyasszony szinte utolsó percéig le nem tette az ecsetet, hanem állandóan dolgozott.

A szombathelyi Kultúregyesület képzőművészeti szakosztálya 1918-ban tagjának választotta. A grófnő örömmel fogadta ezt a megválasztást; a szakosztálynak nagyrabecsült tagja volt és az egyesület által rendezett kiállításokon több alkalommal résztvett.

Megemlékezünk róla azért is, mert a szombathelyi múzeumnak sikerült több képét megszerezni, így a képtár látogatói ezekből a sorokból és műveiből megfelelő tájékozást nyernek művészi értékéről.

Egyik legszebb munkáját a grófnő kívánságához képest dr. Varasdy Sándorné, sz. Zichy Henrietta grófnő ajándékozta a múzeumnak. Ez a kép vasvörösvári tájékat ábrázol. Meleg, színes, nap-sütéses, dombos-tájkák. Tipikus nyugatmagyarországi vidék. A tavasz virágos pompájába borítva. Nem tartom fölöslegesnek közölni azokat a meleg sorokat, amelyekkel a grófnő nagylelkű ajándékát kísérte, amikor a képet a múzeumnak elküldte.

„Nagyemlékü nagynéném: Gróf Erdődy Gyuláné, sz. Széchenyi Emilia grófnő, csillagkeresztes és palotahölgy szándékai szerint cselekszem, amikor férjemmel együtt felajánljuk Vasvármegye és Szombathely város Kultúregyesület múzeumának nagynéném „Vörösvári táj” című festményét.

Az utókornak álljon itt megemlékezésül, hogy gróf Erdődy Gyuláné a magyar arisztokrácia egyik legnagyobb tehetséggel meg-

áldott, magas műveltségű és fennkölt szellemű nagyasszonya volt. A felajánlott kép hirdesse az Ő művészetét s bár tenné örökéletűvé a művészlélek nevét. Művészete hirdesse a szép feltámadást is: az elszakított országrészt ábrázoló magyar földnek feltámadását!... Szombathely, 1929. február 28-án. Dr. Varasdy Sándorné, sz. Zichy Henriette grófnő".

Ebből a néhány jellemző sorból állíthatjuk fel legszebben gróf Erdődy Gyuláné emlékét.

A grófnő a legelőkelőbb magyar főúri családok sarjadéka volt, aki az udvar és a magyar arisztokrácia légkörében élt, így nagy szerepet töltött be az ország és szűkebb hazájának — Vasvármegyének — társadalmi életében. Ahol az ő összeköttetései, vagyonával, személyes közbenjárásával, munkájával tehetett valamit, ott mindenütt megjelent és segített. Társadalmi megmozdulások az ő lelkében mindig megértésre találtak. Mindenkor kész volt cselekedni, amikor erre felszólítást kapott, akár valami országos, megyei, akár szerény társadalmi egyesület fordult hozzá.

Ez az előkelő grófnő, aki méltóságára mindig sokat adott, az arisztokrata élet mellett még egy másik életet élt: a finom, előkelő lelkű művész életét, akinek az Isten megadta azt a ritka adományt, hogy a művészetének igazán a művészetért élhetett. Mentve minden kenyér-gondtól, szabadon gyakorolhatta a művészetét, igazán magának festett. A vasvörösvári kastélyban egy különös világot teremtett maga körül. Minden szabad idejét műtermében, a parkban, a szép vidék hegyei között, a természetben tölti. A főúri kastély vendégei között nemcsak grófi férjének vadászó vagy politizáló barátai fordulnak meg, hanem gyakori vendég egy-egy művész, aki Münchenből, Bécsből, Pestről jön el, hogy néhány hetet, hónapot töltsön el Vasvörösváron. A grófnőnek melyik világa volt az igazi? Az arisztokrata dáma élete-e? vagy pedig a művészé? Kik voltak igazi barátai? A főrangú hölgyek és urak vagy pedig azok a művészek, akik bizony nem főrangú születésűek voltak? Ki ad erre feleletet?

Kétségtelen, hogy Erdődy grófnő jelentős társadalmi munkát teljesített. Erről sok újsághír és sok emlék beszél. De minket most csak az érdekel az ő világából, amely a művészetére vonatkozik.

Életében soha nem tolta előtérbe nagy tudását és kiváló művészetét. Soha nem beszélt róla. Soha képet kiállításra nem küldött, hacsak nem kérték erre. Elismerést, dicséretet soha nem várt. Nem volt kenyere a hivalkodás. Valami magasabbrendű, nemes öntudat élt benne a művészetéről. Ez a finom érzés itt lappangott a lelke mélyén. A művészetben is arisztokrata volt tetőtől talpig. Mindig tiszta, mindig finom, mindig természetes, mindig úri.

Erdődy grófnő életét ne képzeljük el olyanak, mint amilyen kedvező lett volna művészetének fejlődésére.

Művészek életrajzában gyakran olvasunk a szegény családból való származás következtében előállott akadályokról, amelyeket a művész zsenije emberfeletti erővel győzött le. A művész többnyire a szegénység és nyomor ellen folytat heroikus küzdelmet, amíg végre érvényesülni tud.

Erdődyné a vasvörösvári kastélyban született 1866. szept. 17-én. Az apja gróf Széchenyi Jenő, anyja Erdődy Henriette grófnő volt. A bölcseje talán Mátyás király trónkárpitja alatt ringott. Fény és gazdagság vette körül. Csodálatos. A gazdagság és magas főúri rang épügy béklyót rakott a kezére, mint más művésznak a nyomor és a szenvedés. Más művésznak mennyi szenvedésébe, nélkülözésébe került, amíg tehetségét kifejlesztette! A sajnálkozás tölti el az ember lelkét, ha egy-egy művész tanulmányi és kiforrási idejéről olvas. Egyet jelent ez a legtöbb művész életében a nyomorúság és a szenvedés esztendőivel. Erdődy grófné nem élt „bohém” életet, amíg a festőművészet titkaiba behatolt és amíg a kifejezés eszközeit megszerezte. Soha nem ismerte a nélkülözést és a szegénységet.

Képzelnék el egy grófkisasszonyt, aki tizenegyéves korában egy kis mahagóni lapocskára olajképet fest és a művészetről álmodozik. Valószínűleg másolta („Pusztá gémes kúttal” — a Varasdy család tulajdona). A másolat ügyes. Valószínűleg öröme tellett benne a grófi családnak. De ennél többre nem gondolt senki. A kis grófkisasszonyt Grazba vitték egy előkelő nevelő intézetbe. Úgy, ahogy a grófkisasszony kezdte, bizony igen ritkán indul meg egy művész pályára. Ebben a környezetben valószínűleg sok alkalma volt arra, hogy az apácázárdában akkor divatos módon festegessen. Minta után virágokat, tájképeket fest. Ennyiből állhatott csak minden kezdő tanulmánya, amely bizony nem nevezhető alaposnak. Az ilyen „tanulás” sokat ront. Valóságos csoda, hogy el nem vette minden kedvét a művészettől.

A gráci nevelőintézetből egyenesen férjhez ment. Tizenhét esztendőskorában lépett oltárhoz gróf Erdődy Gyulával. A fiatal pár a vasvörösvári kastélyban rakja meg a fészket. Ez a kastély érdekes, keleti stílusú épület, amelynek a környéke csodálatos szép. A menyegző idejében a kastély parkja elhanyagolt, gondozatlan, csak a kertész dolgozgat benne, de a kastély eddigi gazdája nem sokat foglalkoztak vele.

A fiatal grófnő nem mulat. Nem keres társaságot, hanem elhatározza, hogy a vasvörösvári öreg kastély köré pompás parkot létesít. Ő maga tervezi meg a parkot és olyan gyönyörű virágos vegetációt telepít, amilyen kevés volt a vasmegyei főúri parkok között. Ez a szépséges kert lett legkedvesebb alkotása. Ennek a szépsége készítette, inspirálta, hogy ecsetet ragadjon és megörökítse azt a pompát, amelyet maga körül látott. Ez a park lett fundamentuma művészetének. Innen indult ki, ide tért vissza. A fiatal grófnő sze-

relmese lesz a természetnek. Minden idejét a fái, virágzó bokrai, virágágyai között tölti. Kint sétál a parkban és a vasvörösvári hegyek között, hogy a természet minden változását megfigyelje. Egy alkalommal ezt írja: „Egyetlen tiszta boldogságot adott az Isten. Kint lenni, nézni a felhők vándorlását, a nap sugarainak átszűrődését, amint bearanyozza a természet színpompáját és ezt a szépséget vászonra vetni, hogy eltehessek arra az időre, amikor nem süt a nap és az életünkre ború száll”.

Aki így szereti a természetet, akiben így visszatükröződött a természet szépsége, az nem maradhat meg a szavaknál. Erdődyné is kereste az utat, hogy vissza is adja azt, amit a természetből a lelkében átélt.

Elhatározta, hogy tanulni fog. Kifejleszti tehetségét. De hogyan? Egyedül keres, kutat. Magában állva tapogat, keresi az utat. Hallatlan sok munkával éri el azt, amelyet megbízható mester útmutatásával egy csapásra elérhetne.

A családi és társaságbeli élet is leköti. Nincs tanulásra ideje. Két fia születik: Lajos és Tamás. A fiatal asszonynak tehát ezer gondja támad. A művészet iránt való szeretete csak parázsként izzik belkében, lángra gyúlni nem tud, csak amikor gyermekei megnőnek annyira, hogy azok lassan kinőnek az anyai gondviselés alól.

A telet a fiatal grófi pár Bécsben tölti. A grófné végre módot talál arra, hogy tanulhasson. Bécsi lakásán nemcsak szalont nyit, amely az udvar köré sereglett magyar főúri családok kedves találkozó helye, hanem műtermet is berendez. Ebbe a műterembe szívesen látogatnak el Bécs 80-as éveinek divatos festői, akadémiai tanárok, közülük különösen Sterer Richard, akinek művészete nagy hatást tesz rá. Most alkalma van a tanulásra. Szó sincs rendszeres tanulásról. Egy-egy bécsi mester ad útbaigazításokat a talentumos főúri hölgynek, aki minden kis tanácsot meglepő gyorsan magáévá tesz. Megtanul jól rajzolni, az arcképfestésben is hamarosan otthon érzi magát. Ebből az időből való tipikus bécsi akadémikus modorra valló képe: „Olasz muzsikások” (a Varasdy-család tulajdona) és számos figurális tanulmánya.

Elutazik Münchenbe is. Itt főképen a képtárakat látogatja. A klasszikus festők képeiből sokat tanul. Sok müncheni festőművésszel ismerkedik meg. Nagyra becsüli v. Kleiner tanárt, aki müncheni tartózkodása alatt tanácsadója volt.

A nyarat többnyire Vasvörösváron tölti. Bécsi és müncheni tanulmányai után művészete tudatos lesz és most teljes erővel a festés felé fordul. Meghívja kastélyába Angyalffy Erzsébetet, aki a pesti szalónok divatos művésznője volt. Ez a festőnő kiváló arcképfestő, aki több sikeres kompozíciót is alkotott. Angyalffy Erzsébet évek hosszú során át minden nyáron a grófnő vendégszeretetét élvezte.

Ez a rokonszenves, képzett művésznő nagy segítségére volt tanulmányaiban és később mint megértő munkatárs évekig dolgozott együtt a grófnővel. De nemcsak Angyalffy Erzsébet volt az, aki a vasvörösvári kastély művészvendége volt. Sok magyar, bécsi és müncheni festő látogatott le ebbe a kedves nyugatmagyarországi falucskába, részben azért, hogy pihenjen, részben azért, hogy festegessen.

Sokszor fordult meg a vasvörösvári kastélyban Lotz Károly is, aki ott huzamosabb ideig tartózkodott. Itteni időzése alatt több képet festett a kastély szárnyas ajtói fölé. Ezek nagyrészt mitológiai tárgyú festmények, a mester legjáva munkái közé tartoznak. Bizonyos, hogy a grófné Lotz Károlytól sokat tanult, akit minden bizonynyal igen nagyra becsült, hiszen legelső képecskéje: „Pusztá gémeskúttal” Lotz képe után készült másolat. Lotz hatása a grófnő figurális képein erősen meglátszik.

Évtizedeken át valóságos kis művésztelep keletkezett Vasvörösváron. Ennek a kis telepnek nemcsak úrnője, de a legszorgalmasabb munkása volt a grófnő. Munkásságban, szorgalomban vendégei soha túl nem szárnyalták. Hihetetlen gyorsan és könnyen dolgozott, a nélkül azonban, hogy munkájában bármikor felületes lett volna. Valóságos verseny fejlődött ki a grófnő és művész-vendégei között, amelyben bizony gyakran a grófnő lett a győztes. Jellemző hallatlan munkásságára az a karikatúra, melyet egyik vendége készített róla. Olajképekből akvarell-tömbökből való halom ormán áll a grófnő és festményeiből egyre magasabbra rakja a hegyet, két művész-vendége a hegy lábánál kétségbeesetten néz föl rá, semmi reményük nincs arra, hogy elérjék őt.

Minden technikát kultivál. A vasvörösvári kastély több termét egyedül díszíti freskókkal. Mester az olajfestésben. Szereti a temperát is. Keveset rajzol. Színek nélkül nem igen tudja elképzelni a munkát.

Nagy munkásságának eredményét, a sok képet vasvörösvári kastélyában helyezi el. Sok képet elajándékoz főrangú barátainak.

Kiállításokon csak kivételes alkalmakkor vesz részt. Került minden olyan helyet, amelynek vásári színe volt vagy ahol versengés, tülekedés folyt. Azok a művészek, akik az ő tehetségét ismerték, mindig szívesen ismerték el az ő céhbeliségét is, bárhol megjelent, nem főúri rangját tekintették, hanem tudását becsülték nagyra. A grófnő mégis tartózkodott az olyan kiállításoktól, amelyeken a kiállító művészek anyagi sikerre is számítottak.

Elsősorban az 1896-i ezredéves kiállításon vesz részt. Ezen eredméllyel tüntetik ki.

1908-ban nagyszabású kiállítást rendez a vármegyeház nagytermében a vas megyei tűzkárosultak fölsegélyezésére. Ime ez volt az első alkalom, amikor művészetével anyagi eredményt akar elérni,

a nélkül, hogy az ő művészete anyagiassággal lenne összekapcsolható. A kiállításnak valóban rendkívüli sikere van. Az egész megye elragadtatással szemléli a kiállítást. A grófnő művészetét nem győzik magasztalni az akkori lapok, amelyek a legnagyobb elismeréssel adóznak a kitünő művésznek. Az egyik lap így ír: „A grófnő széles, egyszerű és határozott ecsetkezelése különösen a dekoratív festészet terén hivatott művészt árult el és elismerő kritikát vívott ki”. Ebben a jóindulatú megemlékezésben hiba az, hogy a grófnőt olyannak tünteti föl, mint aki dekoratív hatásokra törekedik. Erdődy grófné izigvériig naturalista festő és a dekoratív elem csak alig-alig tűnik föl egy-egy munkáján. A kiállításon a grófnő sok képpel szerepelt. Hiszen 50 darabot adott el 14.000 aranykorona értékben (nagy pénz az akkori időben), amelyet mind a tűzkárosultak fölsegélyezésére adományozott.

Bécsi művész-tisztelői meghívták arra a nagyszabású kiállításra, amelyet az akadémiai tanárok rendeztek. Ezen a kiállításon az akadémiai tanárokon kívül ezeknek meghívott tanítványai is szerepeltek. A kiállításra egy „Kosfej”-et küld. Ez a kép rendkívüli ügyességgel van megfestve és Pállik koszejeire emlékeztet. A kiállításon megjelent I. Ferenc József császár és király, aki a terembe lépve, először ezt a képet szemlélte meg, amelyről elismeréssel nyilatkozott. Ezt a kitüntetést a grófnő rendkívül nagyra becsülte. Ez a kép most a Varasdy-család tulajdona.

Férje halála mélyen megrendítette és a művészetben keresett vigasztalást. Most majdnem minden idejét a festésnek szentelte. Társadalmi kötelezettségei most már alig foglalták le, úgyhogy teljesen a művészetnek élt.

1915-ben Nagyváradon, fivérének, gróf Széchenyi Miklós püspöknek palotájában hatalmas kiállítást rendez. Ez a második eset, amikor művészetét a jótékonyág szolgálatába állítja. Ezt a kiállítást a Vöröskereszt javára rendezte. Ennek a kiállításnak hatalmas erkölcsi és anyagi sikere volt. A Nagyváradon megfordult főrangú német, osztrák, török és bolgár katonatisztek mintegy 60 képét vásárolják meg. Így sok munkája került külföldre.

A háború alatt egyébként Vasvörösvárra vonult vissza. Sehová nem ment. Irtózott a háború borzalmaitól. Egy kiválóan képzett Mayer nevű orosz hadifogoly került Vasvörösvárra, aki tehetséges szobrász. Ezzel a vasvörösvári népies kerámiát próbálta föllendíteni, de ezt a vállalkozást a nagy összeomlás megakasztotta. Mayer a háború után Szombathelyre került, ahol megtelepedett. Itt szobrász-műhelyt alapított és ma is szép sikerrel dolgozik.

A háború után, a kommunizmus bukása után Szombathelyen még egy alkalommal megcsillogtatja nagy művészi tudását. Az újjáéledt szombathelyi Kultúregyesület 1918-ban a képzőművészeti szakosztály tagjának választja és amikor az egyesület 1919-ben nagy-

Szent Erzsébet.

Gróf Erdődy Gyuláné festménye.

Téli világ.

Vasvörösvári tájék.

Gróf Erdődy Gyuláné festményei.

Gliciniák.

Gróf Erdődy Gyuláné festményei.

Malyskák.

szabású kiállítást rendez, a grófnő egész kollekcióval szerepel. A kiállításon megjelent miniszteri vendégek kifejezést adtak meg-
lepetésüknek, amikor a műkiállítás magas színvonaláról meggyőződ-
tek. A kiállításon tagadhatatlanul gróf Erdődy Gyuláné képei arat-
ták a legnagyobb sikert. Elhozta csodálatos színpompájú virág-képeit.
Közöttük a „Gliciniák” című képét, amely hatalmas méreteit te-
kintve ebben a nemben talán páratlanul áll. Rendkívül tetszetek
téli tájképei, amelyek nemcsak virtuóz technikájukkal érdemeltek
elismerést, hanem igaz hangulatukkal is. Figurális képei közül a
„Hadifoglyok”, „Szent Erzsébet” és „Olasz muzsikusok” című munkái
tetszetek a legjobban.

Amikor hazánk testéről leszakították Nyugatmagyarországot,
Vasvörösvár is osztrák uralom alá került. Ezzel nemcsak egy darab
„burgenlandi” földet veszítettünk el, de Vasvármegye és Szombat-
hely város művészi kultúráját is érzékeny csapás érte. Gróf Erdődy
Gyuláné nem tudott többé képet küldeni a Kultúregyesület által
évenként rendezett kiállításokra és csak lélekben kapcsolódott ahhoz
a vasi kultúrához, amely annyi sokat köszönhet az ő művészetének.

Később mégis Szombathelyen, a Szily János-utcában házat vá-
sárolt, ahol gyakran időzött. Itt is festegetett, néha egy-egy képet
jótékonycélu sorsolásokra ajándékozott, egyébként rendkívül vissza-
vonult életet folytatott.

1923-ban kisebb kiállítást rendez a már osztrák Tarcsa-fürdön.
Ennek jövedelméből készítette a vasvörösvári önkéntestűzoltók re-
mek brokátzászlóját, amelyre ő maga festette Szt. Flórián és Szűz
Mária képét.

1927-ben még egyszer utoljára kiállít a bécsi Künstlerhausban.
Mint „burgenlandi” művész küld el három képet a kiállításra. Egyet-
lenegyszer nem tette meg, hogy valamelyik pesti kiállításra képet
küldjön. Most megteszi, hogy mint egyszerű művész lépjen a közön-
ség, mégpedig a kényes bécsi közönség elé. Ez a lépése igazolta
művészi tudását. Eddig művészete mellett ott ragyogott rangjának
varázsa is. Most mint egyszerű művész szerepel kollégái között és
képei első alkalommal „eladók” is. A kritika és a közönség szívesen
fogadják műveit, amelyek elérik a legnagyobb művészi sikert; a ki-
állításán elkeltek! Ez volt az első és az utolsó pénz, amelyet gróf
Erdődy Gyuláné a művészetével keresett. A képeiért eddig befolyt
tekintélyes összegeket mindig jótékonycélra adományozta. Ezt a
kéresetét tartotta csupán meg.

Ez a sikere aranyozta be művészi munkásságának utolsó napjait.

Szinte halála napjáig festett. 1928. jún. 17-én húnyt el művészi
alkotóerejének teljében.

Megvallom, hogy akkor, amikor művészetét jellemezni kívánom,
nagy nehézségeket látok magam elé tornyosulni. Valami felelősség-

félét is érzek, mert hiszen én foglalkozom először behatóbban gróf Erdödy Gyuláné művészetével.

A főrangú társaság, amelynek tagja volt, valószínűleg a legnagyobb elismeréssel adózott a művészetének. De nem tekintette ezt a művészetet olyannak, mint amely komoly hivatása lehetne egy főrangú mágnásasszonynak, aki csillagkeresztes és palotahölggy. Még nehezebb a grófnő művészetéről a közönségnek, legnehezebb azonban a művészeknek beszélni. Grófnő és művész?! Ha azt hallja valaki, azonnal hajlandó diletantizmusra gondolni.

Sokszor láttam gróf Erdödy Gyuláné munkáit, ilyenkor kénytelen voltam megvallani, hogy ezeket a képeket vérbeli művész alkotásainak tartom. Meg vagyok győződve arról, hogy egy bizonyos idő távlatán keresztül nézve, gróf Erdödy Gyuláné művészete osztatlan elismerésre és méltánylásra talál nemcsak abban a környezetben, amely ismerte, hanem a műtörténetben is elfoglalja azt a helyet, amelyet megérdemel.

Gróf Erdödy Gyuláné ízig-vérig naturalista festő volt. Első kísérleteitől kezdve az utolsó képéig minden munkája tiszta és őszinte naturalizmus. Először a természetet szereti meg, azután a természetet keresztül a művészetet. Nála a művészet nem cél, hanem eszköz, amellyel a természetet akarja kifejezni. Szerinte a természetben annyi a szépség, hogy azt elegendő felkeresni és azt kifejezni. Ez neki elegendő. Művészetében őszinte, mindig finom és előkelő. Maga sokat keres és kutat. Amikor tanulni nyílik alkalma, megelégszik azzal, hogy biztosan rajzoljon, egészségesen lássa a fényt és a színeket. A többit a természetre bizza: majd az, — a természet — igaz mester, amelytől mindent vár és mindent megkap.

Mint olyan, akinek egész világa a természet, hamar beleéli magát a plain air-festésbe. A szabad levegőn való festés a legkedvesebb foglalkozása. Gyorsan, tüneményes biztonsággal fest, még mielőtt elváltoznék valami hangulat, már megfogta, lekötötte, a vászonra vetette. Biztos munkája azt a látszatot kelti a felületes szemlélőben, mintha aprólékos lenne és ebben merülne ki minden ügyekezete. Pedig ez nem így van. Elég szélesen és egyszerűen fest, de rendkívül alaposan és kiváló színérzékkal, úgyhogy a szemlélőnek nem kell a képe mellé semmi magyarázat, hogy azt megértse.

Művészetének érdekes különlegessége van. Szereti a virágokat a tövükön kint a napsütésben, a szabad levegőn megfesteni. Sok, igen sok az ilyen képe. Ha a vörösvári parkban szép mályvák nyílnak, valami szép bazsarózsa bontogatja a szirmait vagy a glicinia teljes pompájában ragyog a kastély falán, — a grófnő egész biztosan meglátogatja, odaül melléje és áhítatos gyöngédséggel festi le. Nem restel egy akkora vásznat szentelni a gliciniákra, amekkora egy terem falát egészen eltakarja, hogy azon a glicinia csodálatos virágpompáját megfesse. A mályvás képén a napsugaraiban égő virág

szirmai pirosnak, a virágok mögött a park egy részlete látszik, azontúl az ibolyakék vörösvári hegyek, a szelíd kék ég kedves báránnyelűvel. Az ő virágai nem „csendéletek”, nem letört, lemetezett és vázákba gyömöszölt haldokló virágok, hanem eleven lények, amelyek kecsesen hajtogatják magukat a szabad levegőn, a szirmaikon tüzes napfény rezeg. Élnek!

Ennyit jegyeztem föl gróf Erdődy Gyuláné művészetéről, remélve azt, hogy művészete megértésre és igaz elismerésre fog találni mindazoknál, akik azt a művészt becsülik, aki szent hittel, szertettel dolgozott egész életén át, hogy azt a szépet, amit ő talált, embertársainak ajándékozza. Ez a szép (hacsak egyetlen szál virág is) — többet érő kincs minden grófi koronánál. Én hiszem, hogy gróf Erdődy Gyuláné megtalálta ezt a kincset és azt örököül hagyta szegény hazánkra. Isten adja, hogy ezt a kincset megbecsüljük és jól sáfárkodjunk vele!

Gróf Erdődy Gyuláné képeinek hozzátételek jegyzéke: Gliciniák (Katona József bankigazgató tulajdona, Szombathely), — Parkrészlet Gyöngyös-apátiban (gr. Széchenyi Rezső családjának birtokában), — gr. Erdődy Gyula életnagyságú arcképe, — gr. Széchenyi Jenő mellképe (a szombathelyi múzeum tulajdona), — gr. Széchenyi Miklós, volt nagyváradi püspök arcképe, — gr. Erdődy Lajos díszmagyarban, — gr. Erdődy Tamás arcképe, — 16 darab vasvörösvári parasztház, — Gerencsér-udvar (Fábián tanár tulajdona), — Falurészlet (Katona József birtokában). Több kép maradt dr. Varasdy Sándor családja birtokában, amelyek közül említtem a következőket: — Szent Erzsébet, — Olasz muzsikuscsalád, — Hófúvás, — Búcsúzó katona, — Vasvörösvári parkrészlet, — Fácános, — Téli tájék, — A befagyott Lana-patak, — Kosfej, — Hadifoglyok a mezőn, — Vörösvár ősszel, — Apáti tórészlet, — Őnarckép, — számos virágkép (— Mályvák, — Rózsák, stb.) — Fűzfa tavaszi napsütésben (a múzeum tulajdona), — Vasvörösvári tájék (szombathelyi múzeum), Orosz fogoly arcképe (szombathelyi múzeum), — Csatatér (szombathelyi múzeum). A háboru alatt két katonafia harctéri elbeszélései és impressziói nyomán több háborús tárgyú képet festett. Számtalan kisebb tempera és vízfestményei különböző főúri családok tulajdonai. Rajzolt néhány karrikatúrát is...

*

Gräfin Emilie Erdödy, geb. Gräfin Széchenyi.

Von Gyula Fábán (Szombathely).

Verfasser schildert den Lebenslauf und die künstlerische Tätigkeit der Gräfin Emilie Széchenyi, Gattin des Grafen Gyula Erdödy, geboren am 17. Sept. 1866. im Schlosse Vasvörösvár, (Rotenturm), gestorben ebendort, am 17. Juni, 1928. Schon frühzeitig widmete sie ihre freie Zeit der Malerei, wozu den unmittelbaren Anlass ihre ungemaine Liebe zur Natur gab. Als junge Frau erneuerte sie vor allem den alten Park von Vörösvár, und brachte all ihre freie Zeit inmitten ihrer Blumen, sowie in der anmutigen Umgebung ihres Wohnsitzes zu. Die Eindrücke, die sie hier empfing, versuchte sie in Gemälden festzuhalten. Den Winter pflegte das junge Ehepaar in Wien zu verbringen, wo die junge Frau nicht nur mit den Hofkreisen, sondern auch mit den Wiener Künstlerkreisen einen regen Verkehr unterhielt. Einen ganz besonderen Einfluss machte auf sie die Kunst von Richard Sterer, eines in den 80-er Jahren des vorigen Jahrhunderts gefeierten Wiener Künstlers. In späteren Zeiten war wieder Prof. von Kleiner ihr geschätzter künstlerischer Ratgeber. Das Schloss Vörösvár (Rotenturm) wurde im Laufe der Zeiten zu einem Künstlerheim, das auch die ungarischen Künstler fleissig aufsuchten. Unser grosser Mahler, Karl Lotz, verweilte wiederholt auf längere Zeiten im Schlosse und einige der Fresken, die er dort mahlte, gehören zu den besten Werken des Meisters. Der Einfluss von Lotz ist an den figuralen Werken der Gräfin erkenntlich. Eine innige Künstlerfreundschaft verband die Gräfin auch mit Elisabeth von Angyalffy, einer Künstlerin, die ein bevorzugter Liebling der Pester Salone war. Die Gräfin übte die verschiedensten Arten der Malerei: Tempera, Fresko, doch ganz besonders die Ölmalerei. An Ausstellungen hat sie selten teilgenommen, zuerst im Jahre 1896 an der Milleniumausstellung, wo sie mit einer Medaille ausgezeichnet wurde. Im J. 1908. veranstaltete sie für einen wohlthätigen Zweck eine grosse Ausstellung ihrer Gemälde in Szombathely, dessen ganzen Ertrag (14.000 Goldkronen!) sie der von Feuerunglück getroffenen Bevölkerung des Komitates spendete. Einen schönen Erfolg erzielte sie auch an einer akademischen Ausstellung in Wien, wo ihr einziges ausgestelltes Bild (der Kopf eines Widders) sofort die Aufmerksamkeit des Kaisers und Königs Franz Josef auf sich zog. Im J. 1915. veranstaltete sie zu Nagyvárad, im Schlosse ihres Bruders, des Bischofs Miklós Graf von Széchenyi eine Ausstellung zugunsten des Roten Kreuzes und wurden bei dieser Gelegenheit ungefähr 60 Bilder, hauptsächlich an deutsche, österreichische, türkische und bulgarische Offiziere verkauft. Als nach Krieg und Revolution unser Kulturverein im J. 1919 wieder aufzuleben begann, nahm sie an der Ausstellung unserer Sektion für bildende Künste mit einer ganzen

Sammlung von Gemälden teil, und es steht fest, dass bei dieser Gelegenheit ihre Bilder es waren, die den grössten Erfolg erzielten. Ein ganz besonderes Aufsehen machte hiebei ihr Bild „Glicinien“, nicht nur wegen der Grösse der Komposition, sondern besonders zufolge des glänzenden Kolorits. Als Westungarn abgetrennt wurde, konnte sie für unsere Ausstellungen keine Bilder mehr senden. Im J. 1923. veranstaltete sie noch eine kleine Ausstellung in Tarcsa (Tatzmandorf) zugunsten der Rotentürmer Feuerwehr, im J. 1927 nimmt sie aber als „Burgenländer“ Künstlerin an einer Ausstellung im Wiener Künstlerhause teil. Es war das erstemal, wo sie ohne dem Grafentitel nur als Künstlerin vor die Öffentlichkeit trat. Sie erblickte darin eine Probe ihrer Kunst und sie hat diese Probe auch bestanden, denn alle drei Bilder, die sie ausstellte, wurden „verkauft“. Sie war stolz auf diesen Erfolg und hat den Betrag — zum erstenmal in ihrem Leben — für sich behalten. Als Künstlerin hat sie dem reinen und edlen Naturalismus gehuldigt. Die Kunst war in ihrer Hand ein Mittel, die Schönheiten der Natur festzuhalten. Dank der Schnelligkeit, mit welcher sie arbeitete, konnte sie auch die flüchtigen Erscheinungen der Natur auf ihren Gemälden wiedergeben. Ausser figuralen Kompositionen u. Portraits hat sie besonders Landschaftsbilder und mit ganz eigenartiger Vorliebe Blumenbilder gemahlt. Ihre Blumenbilder sind durchwegs Freilandmalereien. Dem ganzen Charakter der Pflanze konnte sie Ausdruck geben; ihre Blumen sind keine Vasenblumen, wie bei den gewohnten „Stilleben“, sondern lebende Individuen, die Licht und Luft mit vollen Zügen geniessen, deren Farben leuchten und an deren Blumenblätter die Sonnenstrahlen ihr Spiel treiben. Die wenigen Bilder, die wir hier vorführen, geben zwar Zeugenschaft ihres zeichnerischen Talentes, nicht aber des Wichtigsten, was an ihren Gemälden erfreut, der überaus feinen und prächtigen Farbenführung. Gräfin Erdödy war ganz sicher nicht nur für unser westungarisches Gebiet, sondern auch in allgemeiner Relation ein hervorragendes ungarisches Künstlertalent. Unser Museum ist in der glücklichen Lage, eine Reihe ihrer Bilder zu besitzen. — Auch für Ethnographie und Volkskunst hatte sie viel Sinn. Während des Krieges versuchte sie mit Hilfe des kriegsgefangenen (auch heute noch bei uns wirkenden) russischen Bildhauers Maier die uralte Volkskeramik von Rothen-turm wieder zum Aufschwunge bringen, doch hat der Umsturz dem schönen Plane ein Ende gesetzt. Die alten Blockhäuser ihres Wohnortes hat sie vor deren Abbruch noch abgebildet und so der Nachwelt erhalten. Diese Bilder (16 Stück) befinden sich im Besitze des Verfassers.

Vasvármegye madárvilága.

Die Vögel des Komitates Vas. *

Irtá: **Dr. Fromm Géza (Szombathely).**
Von:

A Vasvármegyei Múzeum feladatul tűzte ki a megye tudományos átkutatását és ismertetését.

Igy kerül e helyen szóba a madárvilág, mint a legnemesebb szórakozáskörnek: a vadászatnak, cserkészetnek igen jelentős tényezője; de nem a csalhatatlan tekintély-követelés igényeivel, hanem barátságos ösztönzésül, nyílt felhívásul a mentül szélesebb körű készséges és szíves együttműködésre, mert a feladat képtelen nehézségeivel szemben a Múzeum érdemes munkát e nélkül nem végezhet.

A címfelírás szerénysége ugyanis nem sejteti, mily körülményes munkát kíván a megfelelő megoldás, ha lelkiismeretes akar lenni.

A madártan terén a Petényi Salamon nyomán főként Herma n Ottó részéről szigorúan követelt lelkiismeretesség mellett csak: helyszínen szerzett, múzeumba szolgáltatott, hozzáférhető hiteles példánnyal igazolt megállapítás jöhet figyelembe s ami e nélkül való, az nem megfelelő.

Vasvármegye azonban madárvilágának jellemzése szempontjából igen előnyös helyzetben van, mert magáénak vallhatja egyik legnagyobb madártudósunkat, Chernel Istvánt és alapul veheti Chernel István megállapításait, aki megbecsülte szűkebb hazáját azzal, hogy annak madárvilágát a jelzett hitelességgel összeállította.

Ez az összeállítás most már több mint 30 éves és azóta kiegészülésre szorul. Teljessé tételéhez a területet hegyszeri, vízrajzi,

* Verfasser schildert das Leben und Wirken von István v. Chernel, des grössten Ornithologen Ungarns, der im Komitate gebürtig auch die Grundlagen der naturhistorischen Abteilung des Komitatsmuseums durch Spende einer reichhaltigen, durchwegs aus dem Komitate stammenden Vogelsammlung legte. In der Aufzählung der im Komitate beobachteten Vögel sind diejenigen Arten, welche in der Sammlung des Museums vorhanden sind, mit einem vorgesetzten*, diejenigen, welche während der Kriegsjahre mangels Konservierungsmittel zugrunde gingen, mit einem †, diejenigen, welche im Kataloge aufgenommen waren, aber nicht aufgefunden werden konnten, mit einem o, diejenigen aber, die von Anfang an fehlten, mit einem — bezeichnet. Bei den Ortsnamen bedeutet Kg. = Kőszeg (Güns), Sz. = Szombathely (Steinamanger), G. = Szentgotthárd, Msz. = Molnaszecsőd.

éghajlati viszonyai szerint kellene körzetekre osztani és részletes megfigyelés alá venni, amire a Múzeum magában képtelen.

Épen ezért szeretettel és bizalommal kér a Múzeum minden természetbarátot, vadászt, nagy- és kiscserkészt; minden szépre és jóra kész nemes gondolkodású, tisztas érzésű magyar embert a maga természettani, természetrajzi, állattani, növénytani, ásványtani, madárvilágra vonatkozó, vagy bármely irányú észleletének és tapasztalásának szíves közlésére.

A Múzeum elismeréssel örökíti meg az érdemes adatot a maga munkakörében és mindenkori évkönyvében.

Amde mindez már a kérdés tárgyalási körébe tartozik, amelyet azonban meg kell előznie Chernel István emlékezetének, mert hisz ez a vármegyének szinte megítélés alá eső régi, erkölcsi tartozása.

*

Chernel István.

1865. V. 31. — 1922. II. 20.

Chernel István Vasvármegye szülöttje, mindvégig annak lakosa, s hazánk egyik legnagyobb írója és tudósa.

Aki nem kedélyes pipafüstbe burkolva és könnyű szórakozásként rovogat ötletszerű vagy kényszerrel ösztönzött, saját vagy elsajátított gondolatokat keleti kényelem kényeztetései közt a türelmes papírosra, hanem küzdelmes és veszélyes előkészület után, évtizedek fáradságos munkájában sem lankadó ernyedatlenséggel gyűjt veritékes anyagot, hogy azt ugyanésak verejtékkel munkálhassa bírálatálló dolgozattá, csakis az tudja, mit jelent 1000 ívrét oldalt, 41 gyönyörű, színes és 75 elsőrendű művészképpel, gáncstól mentesen, csupa méltó dícséretre előállítani s ezzel egyszerre világíró tudóssá és íróvá emelkedni.

Aki képet akar nyerni az igazi tudományos munka jelentőségéről, az állítson össze Chernel munkájából csak 10 madáregyént, egymás után: egész hatás, részletek, csőr, káva, fej, szem, fül, pofa, nyak, begy, has, hát, oldalak; fedők, pelyhek, I., II., III. rendű evezők, vállfedők, szélső, belső közép, fedő farktollak; comb, láb, csüd, pajzsok, ujjak, karom, fészek, fészekanyag, tojás tekintetében, pelyhes kor, zsenge kor, érett kor, nászidő, vedlés, fészkelés, költés, kóborlás, vonulás idején; alak, szín, tarkázat, színezés, pontozás, méret, ezek ideje; előfordulás, érkezés, itten-időzés, távozás, életmód, ének, viselkedés, udvarlás, gazdasági érték, jellegzetességek,

elterjedés, természetrajzi osztályozás, rendszerbe szedés, elnevezés, azonosítás (a cinegének több mint 120 tudományos neve és mindenféle egész sereg helyi elnevezése van) és egyéb igények szerint.

Ebből fogalma lesz arról a munkáról, amely nem egyszerű összeállítás útján, hanem éveken át folytatott megfigyeléssel, kutatással és tanulmánnyal ezt az anyagot előállította.

Ilyen munkát végzett nálunk mindenkifelett a szomorú emlékü Petényi Salamon és utána Chernel István, Vasvármegyének legnagyobb tudósa s ehhez méltó puritán szerénységében alig méltányolt értéke.

Nincs tér és alkalom e szűk és ahhoz talán nem is alkalmas keretben a megfelelő méltatásra, de néhány éles vonással jelezni illik a nagyságának szemléletére szükséges méreteket, amelyek joggal feszíthetik büszkévé a vasmegyei önérzetes honfi kebleket és ösztönül szolgálhatnak legalább is annyira, hogy továbbiakig Chernel István mellszobra vagy arcképe őrizze az elmosódástól az Ő — otthonát kivéve — mindenütt nagyra értékelt emlékezetét.

Chernel István munkás életével tiszteletet és becsülést szerzett a magyar műveltség, a magyar tudományosság számára. Korai halálával egyik legnagyobb büszkeségünk omlott holtig tevékeny munkából a csak távolról ható örökéletbe, pótolhatatlan veszteségéül a magyar hazának.

Csillogni, szerepelni nem szeretett. Nevét a közvetlen környezetben és így nyári tartózkodásának kedves helyén, a Balatonnal kapcsolatban sem emlegették, mert visszavonult szerénysége ezt nem engedte. De hírének, dicsőségének nem vethettek gátat a szárazföldek és oceanok határai, ezt az egész tudományos világ elismerte és tiszteli.

Családi hagyományai, készütsége, nyelvismerete, előkelő születése, összeköttetései, vagyona, jelleme, hazaszeretete tették hivatottá és választottá az elért nagyságra, amelynek díszét szerényen, de homályosodás nélkül viselte utolsó lehelletéig.

Hogy tudós, író, költő, gazda, munkás vagy nagyúri mivoltában volt-e tökéletesebb, talán kétséges; de igazi magyar hazaszeretete mindenben felülálló.

A legkedvesebb és legnépszerűbb tudományág, — a madár-tan, apostolatát jelte és vesztette benne, aminőt csak századok hoznak, de örökfényül adnak a nemzetnek. Ez a külföldön már jelentős multtal rendelkező tudományág, édes hazánk mindenkor súlyos, mostoha viszonyai között nálunk tekintélyre jutni nem tudott. Voltak istenadotta tehetséggel boldogított hivatásos művelői, akik kifelé is szereztek elismerést, sőt Petényi Salamonban soha, sehol meg nem közelített csodás nagyságot nyert a nemzet. De Petényi nem érte meg munkás emberöltőt betöltő fáradhatatlansága betetőzését. Ládákat telítő alapos munkái a nemzet forgó viszontagságai

közben megsemmisültek, csak páratlan tökéletességű töredékek sejtetik, hogy egy csapásra elsők lettünk volna a vezetők között, ha művei napvilágot láthatnak.

A lelkiismeretesség, alaposág, a meglátás, megfigyelés, körültekintés, részletesség, lényegismeret; előadni, szemléltetni tudás és tevékenységben, tudásban, rajzban, írásban, kitartásban való rátermettség együtt csak a legtündöklőbb neveknél fordult elő, de nem alkotott olyan tökéleteset és vonzót, mint Petényi Salamon nagyságában.

Írók, költők, szobatudósok csak a könyvvállványnak és íróasztalnak rabszolgái és csupán annak a robotjában dolgoznak; — a nyomozó, fürkésző, tudni, látni, tapasztalni vágyó természetkutató azonban társaságot, szórakozást, kényelmet, nyugalmat, ruhát, egészséget, rendes életmódot, szóval minden lehetőet áldoz; szenvedések, nélkülözések, sőt épség és életveszély árán szerzi a kincset, amelyet azután a könyvesállvány, íróasztal és anyag rabságában irtózatossá fáradtsággal ötvöz tudományos értékévé, ezerszeres munkatérhével bármilyen tökéletes szépirodalmi vagy egyéb hasonló mesterműnek. Ilyen munka a Petényi Salamon érdeme! *

Chernel Istvánra kellett várunk, hogy Petényi Salamon félszázad múlva utódra találjon. Ám ez az utódlás mindenben méltó a nagy elődhez, valódi szerencséje a magyar nemzetnek.

Chernel István zsenge gyermek korában kezdte a vadászatot és madarászatot. Már akkor az egyéniségére jellemző szilárd irányulással kezelte, hiszen madártani naplóját 11 éves kora óta 44 éven át megingathatatlan következetességgel vezette, amíg a halál a kezéből a tollat ki nem ragadta.

Harminckét éves korában adta közre „Magyarország madarai” című 1100 oldalas díszművét, amellyel világhírét egyszerre megalapította és meg is szilárdította.

Érdekes munkálkodása története.

„Nagyatyám és atyám hagyatékaként már bölcsőmbé hoztam magammal a madárvilág iránt való érdeklődést, de az anyaföld és nemzetem iránt való szeretetet is”, vallja be Chernel maga.

Ezt szolgálta, ápolta, gyarapította egész fiatalságán át, miközben az 1883. évi XX. és 1894. évi XII. tcikkek útján törvényhozás gondoskodott a hasznos madarak védelméről. A törvény védő, üldöző, tiltó és megengedő rendelkezései folytán tudnia kellett most már mindenkinek, mi a védeni és üldözni való, mi szabad, mi nem, és miért az. Erre nézve azonban gróf Lázár István és néhány követője kedves könyveinek elfogytával nem volt magyar nyelven semmiféle támpont többé.

„Minél inkább láttam ezt a hézagot, annál hatalmasabban ragadta meg szívemet a lelkesedés”, — folytatja — „hogymint erőimet

összpontosítva vállalkozzam a feladat megoldására és pedig nem csupán magáért a tudományért és kedvtelésből, hanem a nemzeti közmívelődés és a gyakorlati élet javának szolgálata végett. Így véltem legjobban teljesíthetőnek azt a kötelességet, amelyet az édes haza tőlem is megkövetel".

Munkatervet kellett tehát megállapítania.

Meg kellett ismerkednie a honi madárfajokkal, és pedig az állandóak mellett az időszakokkal és ritkaságokkal. Tanulmányoznia kellett azok alakját, nagyságát; nem, kor, évszak, lelőhely szerint való változatait; hangját, táplálkozását, költözését és minden életjelenségét.

Csak zsezsét vagy 400 darabot szemlélte és mért s ekként szerzett észleletei között tapasztalta pl., hogy egyik-másik madárfaj nyugat és észak felé, színben, alkatban, nagyságban, hangban erősbödik.

A tolvassott felkutatás után minden hozzáférhető madártani művet s eközben megírta a magyar madártan történetét és könyvészetét.

Bejárta honunknak madártani szempontból nevezetes vidékeit, hegyeit, lapályait, folyóit, tavait, mocsarait, szikeseit, megmászta a skandináv madárhegyeket, áttanulmányozta a magyar madárgyűjteményeket, a magyar, német, belga, dán, skandináv, angol és francia múzeumokat.

Hónapokon, évszakokon át figyelte egyfolytában a madármozgalmat, udvarlást, éneket, fészkelést, költést, nevelést, nevelődést, oszlást, kóborlást, költözést; fogott, vadászott, nevelt, táplált, boncolt; begyűjtötte, hányadékokat gyűjtött, elemezett, rendezett és ebben, valamint az egész madártani területen **úttörő** munkát végzett; hiszen Petényi mindenestől réges-régen megsemmisült.

Közben folytonosan jegyezgetett és a magyar madárvilág hiteles névsorát is megállapította s közreadta.

Végül a magyar remekírókat tanulmányozta át; végigment költőkön, népies költészetben, mondákon, regéken, közmondásokon, hogy a közkeletű népies madártant és szókinccset is megismerje.

Igy gyűjtötte össze harmincéves korára azt a kincset, amelyből, a földművelési minisztériumtól Herman Ottó sugalmára 1896. évi december hó 30. napján nyert megbízás folytán, 1898. év októberében, tudós-, költő- és íróként, teljes egészében nagyszerű, tökéletes remekművel sorakozott a külföld legnagyobbjai mellé.

Megnyugvással mondhatta róla ajánlásában Herman Ottó, hogy: „a mű megírására a legalkalmasabb szerző Chernel István földbirtokos, széles körben ismert és becsült természettudós; erős a tárgyi és nyelvi részben”.

Miben mintaszerűbb a nagy madaras könyv, nehéz eldönteni. Alapos, közvetlen, színmagyar, megbízható; lendületes nyelvben, helyükön való remekírói vonatkozásokban, képremekekben; élvezetes, szórakoztató; előadásban, csoportosításban könnyed, síma s mint írásmű is mindenekfelett elsőrendű.

Mégis a magyarsága, a bele halmozott és belőle sugárzó hazaszeretete a legnagyobb érdeme, amely megnyugtathatta a szerzőt az iránt való kétségében, hogy nem „talán”, hanem egyáltalán nem hiába állt, gázolt annyi mocsarat, lebzelt a vizek, tengerek ölen és hátán; nem hiába bujt és túrt erdőt, mezőt, mászott fát, hegyet; nem haszontalanul küzdött évszak és időjárás megpróbáltatásaival, a kényelmetlenség minden nemével, valamint az íróasztal rabbilincseivel.

„Életem 22 évének merőben a madártan művelésére fordított tevékenysége eredményeit legjobb tehetségem, lelkesedésem és a kötelességteljesítésnek édes örömeivel öntöttem alapvető madaras könyvünkbe”, mondja művének befejezése után, de hozzá kell tennünk, hogy teljes dicsőségére a szerzőnek, a tudománynak, az írásművészetnek és az imádott magyar hazának.

Ugyanezek a tulajdonságok jellemzik közbenesőleg kiadott madárvédelmi, útleíró, sport- és nagyszámú egyéb munkáit is.

A skandináviai útleírás — Herman Ottó munkája mellett — egyik legélvezetesebb művészi munka ezen a téren. Kár, hogy ezeket Skandináviában nem ismerik, büszkéek lehetnének mind a kettőre ott is.

Származási, vagyoni, modorbeli előkelőség; tudós látókör, alapos műveltség; nyelv és előadásbeli könnyedség, leereszkedés nélküli nyájas szerénység, mindenkinek a megbecsülése szerezték meg Chernel Istvánnak azt a méltánylást, hogy a 12 ívrét-kötetes nagy Naumann irányító és felülbíráló munkásságában mindjárt madártanának megjelenése után, — mondjuk úgy, — részt vehessen és ezt a kényes feladatot 43 harcviselt hiú szerző és 11 túlságosan is önérzetes művész munkatárs meglegegedésére, kellemetlenség nélkül oldhassa meg.

Ehhez is az ő nagy tekintélye, igen nagy szerénysége, — íme a kettő megfér együtt — de mindenekfelett az ő finom, úri mivolta kellett.

1902-ben ismét nagy munkával lép a nagy nyilvánosság elé. Közrebocsátja 2200 oldalon a magyar Brehm madaras köteteit, amely műve nem fordítás, mint tévesen hiszik, hanem önálló munka. akárcsak Gerbe, Strassen Brehm-kiadásai, mert Cherneltől csak ilyen telhetett.

Kevesen tudják, hogy verseket is írt a maga mulatságára és ezek gyöngyei a magyar költésnek.

Erkölcsei, anyagi lehetőség birtokában nem maradhatott el a gyűjtőszennvedély sem, amely irodalmi, természet-tudományi, néprajzi s egyéb kincsek múzeumaivá varázsolta a Chernel-kastélyokat.

Jut majd e kincsekből többek között a nemzeti és vas megyei múzeumoknak is, mert az utóbbinak hazánk teljes madárvilágát tartalmazó rendszeres gyűjteményét ígerte, mint egyetlen, Cerva Frigyes utól nem ért készítményeiben és összeállításában, ajándékul.

Chernel a m. kir. Madártani Központnak kezdettől fogva tiszteletbeli munkása, dísze, bőkezű támogatója s a vezetésben Herman Ottónak hivatott és méltó utódja volt.

Váratlan halála előtti időkben Chernel Istvánt nagy műve teljesen új, második kiadásának a tervei foglalkoztatták, amelyek azonban vele együtt sírba szállottak.

*

Vasvármegye madárvilága.

Vasvármegye madárvilágának első alapos ismertetője a megye nagy fia, Chernel István. Neki köszönheti a magyar tudományosság, hogy a vármegyét nem illetheti a felkutatatlanság keserű vádja, sőt azt is, hogy Vasvármegye talán az egyedüli, amely teljesen megbízható hiteles bizonyosságokkal tudja igazolni a maga adatait.

Az adatok felsorolásában nagyon természetesen Chernel István névjegyzékéhez kellett ragaszkodni, már csak azért is, mert ez az utolsó hivatalos magyar névösszeállítás.

A vas megyei monographiában Chernel István a magyarországi madarak fajszámát 327-ben, ebből a Vas megyében előfordulókét 212-ben állapította meg.

Az 1918. évi hivatalos összeállításban Chernel István már angol divat szerint nem osztályozza nagyobb csoportokba a madarakat, hanem 48 kisebb csoportba sorolja őket. E 48 kisebb csoportban, a hivatalos „magyar állatvilág” (Fauna regni Hungariae) ugyancsak 1918. évi 381 fajával szemben, 410 darabot sorol fel, amely többlet főként onnan van, hogy a fajtáknak is jobbára külön sorszámot ad.

Az újabb adatsorozat szerint Magyarországnak (Nagymagyarországot értem) 410 madara van. Vasvármegyének pedig 241. Amde ez a legkisebb szám, mert ennél többnek kell előfordulnia azért, mivel Vasvármegye átváltó terület, főként vonulás idején. Vonulást irányító nagy erdőségei és nagy vízei ugyan nincsenek; de a Rába keresztül vágja, sokat előnti, legtöbbször épen vonulás idején, azonkívül összekötő terület az Alpok légvölgyén és szél útjain a Fertő,

Balaton, Duna, Mura és Dráva vidéke között, amiért is számos olyan madár megfordul a területén, amely a most jelzett vidéket látogatja.

Az alább következő felsorolást Gáyer Gy. egybevetette a múzeum anyagával. A felsorolásban * jelzi azokat a madarakat, melyek a múzeum gyűjteményében megvannak, + azokat, melyek a háború éveiben (szénkéneg hiány) elpusztultak, O azokat, melyek a katalógusban szerepelnek, de feltalálhatók nem voltak, végül — azokat, melyek a gyűjteményből kezdettől fogva hiányoznak. Eszerint a múzeum gyűjteménye jelenleg 163 madárfajt tartalmaz, mely az 1. sz. kivételével mind Vas megyéből származik; eredetileg pedig 194 fajból állott a gyűjtemény.

A felsorolásban szereplő helynevek rövidítése: Kg. = Kőszeg; Sz. = Szombathely; G. = Szentgotthárd; Msz. = Molnaszecsőd.

A kétségtelenül előforduló madarak ezek:

- * 1. Sarki buvár. *Colymbus arcticus*. L. 4 drb. Rendk. átvonuló, Léka, Vasvörösvár, Msz., Óriszentpéter.
- 2. Északi buvár. *Colymbus lumme*. Gun. 1 drb. Msz. 1894.
- * 3. Bubos vöcsök. *Podiceps cristatus*. L. egy-egy drb. Msz. és Váth.
- * 4. Feketenyaku vöcsök. *Podiceps nigricollis*. Brehm. Fészkelő. Tömörd, Muraszentés.
- * 5. Kis vöcsök. *Podiceps nigricans*. Scop. Fészkelő. Átvonuló. Msz.
- 6. Ezüstös sirály. *Larus argentatus*. Brünn. Átvonuló.
- 7. Héring sirály. *Larus fuscus*. L. Molnaszecsőd. 1893.
- * 8. Vihar sirály. *Larus canus*. L. Átvonuló. Hidasholtós.
- * 9. Danka sirály. *Larus ridibundus*. L. Tömörd, Rába, Halogy, Gyöngyös, Sz. Átvonuló.
- * 10. Kis sirály. *Larus minutus* Pall. Kőszeg.
- * 11. Kűszvágó csér. *Sterna hirundo*. L. Átvonuló. Rába, Msz.
- * 12. Kis csér. *Sterna minuta*. L. Átvonuló. Msz.
- * 13. Kormos szerkő. *Hydrochelidon nigra*. L. Rábakövesd, Msz. Átvonuló.
- * 14. Fehérszárny szerkő. *Hydrochelidon leucoptera*. (Meissn. et Schinz). Msz.
- 15. Nagy kárókatona. *Phalacrocorax carbo*. Brisson. Rohonc. Átvonuló.
- * 16. Nagy bukó. *Mergus merganser*. L. Rábán ritkán. Msz.
- * 17. Kis bukó. *Mergus albellus*. L. Ritka. Msz.
- 18. Kontyos réce. *Nyroca fuligala*. L. Molnaszecsőd, 1894.
- * 19. Barát réce. *Nyroca ferina*. L. Rábán, Msz.
- * 20. Cigányréce. *Nyroca ferruginea*. Gm. Fészkelő. G., Kg.
- * 21. Kerce réce. *Nyroca clangula*. L. Msz., Rábakovácsi, Sár-
vár, többször.

- * 22. Kanalas réce. *Spatula clypeata*. L. Ritka. Atvonuló. Kg.
- * 23. Tökés réce. *Anas boschas*. L. Fészkelő. Rábán s másutt. G., Kg.
- * 24. Kendermagos réce. *Anas strepera*. L. Ritka. Atvonuló. Molnaszecsőd.
- * 25. Fűtyülő réce. *Anas penelope*. L. Ritka. Kg., Msz., Tömörd.
- 26. Nyílfarkú réce. *Anas acuta*. L. Ritka. Atvonuló.
- * 27. Bőjtiréce. *Anas querquedula*. L. Ritka. Atvonuló.
- * 28. Csörgő réce. *Anas crecca*. L. Fészkelő is. Kg.
- * 29. Rozsdás lúd. *Casarca rutila*. Pall. Nagyunyom. 1911. 1 drb.
- 30. Nyárilúd. *Anser ferus*. Bechst. Gyakori átvonuló. G., Sz.
- * 31. Vetésilúd. *Anser fabalis*. Lath. Gyakori átvonuló. Sz., G., Meszlen.
- 32. Bütykös hattyú. *Cygnus olor*. Gm. 1 drb. Molnaszecsőd.
- * 33. Pettyes lile. *Charadrius apricarius*. L. Atvonuló. Kg., Sz., G., Msz.
- 34. Havasi lile. *Charadrius morinellus*. L. Körmend 1894. év. Atvonuló. G.
- * 35. Parti lile. *Charadrius hiaticula*. L. Sz., Kg., Hidashollós, Rábakovácsi. Ritka.
- * 36. Kis lile. *Charadrius dubius*. Scop. Rábán fészkel. Mura-szentes.
- * 37. Bibic. *Vanellus capella*. Schneff. Fészkelő. G., Kg.
- * 38. Ugartyúk. *Oedicnemus scolopax*. Gm. Sz. Fészkel is. G., Kg.
- * 39. Havasi partfutó. *Tringa alpina*. L. Rábán ritkán. Msz.
- * 40. Temminck partfutója. *Tringa temminckii*. Leisl. Msz.
- 41. Pajzsos berzengő. *Pavoncella pugnax*. L. Ritka. Atv.
- * 42. Vöröslábú berzengő. *Totanus calidris*. L. Fészkelő. Kg.
- * 43. Szürke berzengő. *Totanus nebularius*. Gunn. Msz.
- 44. Tavi berzengő. *Totanus stagnatilis*. Bechst. Tömörd.
- * 45. Erdei berzengő. *Totanus ochropus*. L. Gyakori. Kg., Msz.
- * 46. Réti berzengő. *Totanus glareola*. L. Fészkel is. Msz., G.
- * 47. Billegető cankó. *Tringoides hypoleucus*. L. Lukács-háza, Gyöngyösapáti.
- * 48. Nagy póling. *Numenius arcuatus*. L. Atvonuló. Kg., Iö-mörd, Lukásháza, G.
- * 49. Kis póling. *Numenius phaeopus*. L. Msz.
- * 50. Nagy sár szalonka. *Gallinago maior*. Gm. Ritka. Kg., Tömörd.
- 51. Középsár szalonka. *Gallinago gallinaria*. Müll. Atv. G.
- + 52. Kis sár szalonka. *Gallinago gallinula*. L. Atvonuló. G., Tömörd.
- * 53. Erdei szalonka. *Scolopax rusticola*. L. Elég gyakori.
- 54. Kis erdei szalonka. *Scolopax rusticola sylvestris*. Brehm is előfordul.

- 55. Túzok. *Otis tarda*. L. Több. Sz.-is egy. Cseren költ.
- * 56. Reznék. *Otis tetrax*. L. Herény, Tömörd, Kg., Cser. Ritka.
- 57. Daru. *Grus communis*. Bechst. 1 darab. Molnaszecsöd.
- * 58. Guvat. *Rallus aquaticus*. L. Fészkelő. G., Msz., Pornóapáti.
- + 59. Haris. *Crex pratensis*. Bechst. Fészkelő. Gyakori. G.
- 60. Pettyes vizicsibe. *Ortygometra porzana*. L. Költ is. G.
- 61. Törpe vizicsibe. *Ortygometra pusilla*. Pall. Msz. Költ is.
- * 62. Kis vizicsibe. *Ortygometra parva*. Scop. Kg., Msz.
- * 63. Vizityúk. *Gallinula chloropus*. L. Fészkelő. G., Kg.
- * 64. Szárcsa. *Fulica atra*. L. Fészkelő. G., Gyöngyösapáti.
- * 65. Batla. *Plegadis falcinellus*. L. Tömörd, Salfa.
- * 66. Gólya. *Ciconia alba*. Bechst. Sz., G. sat.
- * 67. Fekete gólya. *Ciconia nigra*. L. Tömörd, Nádasd, Kg. Ritka.
- * 68. Bakcsó. *Nycticorax griseus*. L. Ritka. Atvonuló. Gy.-apáti.
- * 69. Bölömbika. *Botaurus stellaris*. L. Tömörd, Marcal, G., Rum.
- * 70. Pocgém. *Ardetta minuta*. L. Rábánál fészkel. Atvonuló. G., Msz., Kg.
- * 71. Szürke gém. *Ardea cinerea*. L. Herény 1921. Rábán költ is. G., Hidashollós, Celldömölk.
- * 72. Vörös gém. *Ardea purpurea*. L. Ritka. Felsőlövön 2, Rum.
- 73. Nagy kócsag. *Egretta alba*. L. 1 darab Rum. 1894.
- * 74. Fácán. *Phasianus colchicus*. L. Ph. c. torquatus. Gm. is. Fészkelő. Sz., G.
- * 75. Fogoly. *Perdix cinerea*. Lath. Fészkelő.* Teljes albino: Szentivánfa.
- * 76. Fürj. *Coturnix communis*. Bonn. Fészkelő.
- * 77. Siketfajd. *Tetrao urogallus*. L. Ausztriától Kőszegig. G., Lukácsháza.
- * 78. Nyírfajd. *Lyrurus tetrix*. L. Néhányszor. Borostyánkő.
- * 79. Császármadár. *Bonasa bonasia*. L. Sz., G. Ausztriától Kőszegig.
- * 80. Örvös galamb. *Columba palumbus*. L. Fészkelő. Sz., G., Molnaszecsöd.
- 81. Kék galamb. *Columba oenas*. L. Fészkelő. Sz., G.
- * 82. Gerle. *Turtur communis*. Selb. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- 83. Barát keselyű. *Vultur monachus*. L. 1 darab. Kőszeg mellett 1860.
- 84. Fákó keselyű. *Gyps fulvus*. Gmel. 1 drb. Szentelek 1878.
- 85. Barna rétihéja. *Circus aeruginosus*. L. Fészkelő. G.
- * 86. Kékes rétihéja. *Circus cyaneus*. L. Gyakori átv. G., Rum.
- * 87. Hamvas rétihéja. *Circus pygargus*. L. Atvonuló. G., Rum, Kg.
- * 88. Héja. *Astur palumbarius*. L. Fészkelő. G., Kg.

- * 89. Karvály. *Accipiter nisus*. L. Fészkelő. G., Kg., Bozsok, Herény.
- 90. Kigyászó ölyv. *Circaetus gallicus*. Gm. Ritka. Sz.
- * 91. Egerésző ölyv. Ölyü. *Buteo buteo*. L. Fész. Sz., G., Kg.
- O 92. Zimmermann ölyve. *Buteo Zimmermannae* Ehmke. Kg. 1913.
- 93. Gatyás ölyv. *Archibuteo lagopus*. Brünn.
- 94. Szirti sas. *Aquila chrysaetos*. L. Ritka. Télen, tavasszal, ősszel gyakoribb.
- * 95. Parlági sas. *Aquila melanaetus*. L. (Heliaca. Savigny). Kg., Doroszló, Döröske.
(Keleti sas. *Aquila nipalensis* (Hodg. orientalis. Cab. a megyéből tévesen közölve: Chernel Magy. mad. II., 418.).
- O 96. Nagy békászó sas. *Aquila clanga*. Pall. Néhány.
- 97. Kis békászó sas. *Aquila pomarina*. Brehm. Többször.
- * 98. Törpe sas. *Aquila pennata*. (Gem.) Döröske.
- * 99. Darázsölyv. *Pernis apivorus*. L. Atvonuló, esetleg fészkel. Kg.
- 100. Vörös kánya. *Milvus iclinus*. Savigny. Atv., nem sok.
- 101. Barna kánya. *Milvus migrans*. Bodd. Ritka. Atv.
- 102. Réti sas. *Haliaeetus albicilla*. L. Ritka. Kóborló.
- 103. Ráró. *Pandion haliaetos*. L. 2 darab Kőszeg, Nádasd, G.
- * 104. Kerecsen sólyom. *Falco lanarius*. L. (cherrug Gr.) Vasvár.
- * 105. Vándorsólyom. *Falco peregrinus*. Tunstall. Atvonuló, esetleg fészkelő is. G., Msz.
- + 106. Kabasólyom. *Falco subbuteo*. L. Fészkelő is. G., Msz.
- * 107. Kis sólyom. *Falco merillus* Ger. (aesalon. Tunstall). Télen elég gyakori. G.
- + 108. Vörös vércse. *Cerchneis tinnunculus*. L. Fészkelő. G., Sz., Kg.
- * 109. Kis vércse. *Cerchneis Naumanni*. Fleisch. Fészkel is. Tömörd.
- * 110. Kék vércse. *Cerchneis vespertinus*. L. Msz. 1895., Gyöngyösapáti 1907.
- 111. Buhu. *Bubo ignarus*. Forst. Kámon, néhányszor.
- 112. Erdei füles bagoly. *Asio otus*. L. Fészkelő. Sz., G.
- * 113. Réti füles bagoly. *Asio accipitrinus*. Pall. Atvonuló. G., Kg., Sz.
- * 114. Füles kúvik. *Otus scops*. L. Felsőlövön fészkel. Döröske.
- * 115. Macskabagoly. *Syrnium aluco*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg., Gyöngyösapáti.
- * 116. Urali bagoly. *Syrnium uralense*. Pall. Kg. (1907. I. 11: dr. Szemző Sándor).

- + 117. Gatyás csuvik. *Aegolus Tengmalmi*. Gm. Közegen fészkel. Msz.
- * 118. Kuvik. *Athene noctua*. Scop. Fészkelő. Sz., G., Msz.
- 119. Törpe kuvik. *Glaucidium passerinum*. L. Fészkel.
- * 120. Gyöngybagoly. *Strix flammaea guttata*. Brehm. Fészkelő. Sz., G., Msz.
- * 121. Kakuk. *Cuculus canorus*. L. Fészkelő. Sz., Kg., Msz., G.
- * 122. Nyaktekerecs. *Jynx torquilla*. L. Fészkelő. Sz., G., Msz.
- + 123. Fekete harkály. *Dryocopus martius*. L. Fészkelő. Ritka. G., Kg., Pinkafő.
- + 124. Északi nagy fakopács. *Dendrocopus maior*. L. Fészkelő. Sz., G., Gyöngyösapáti.
- + 125. Fehérhátú fakopács. *Dendrocopus leucotus*. Bechst. Ritka. Velem, Molnaszecsőd.
- + 126. Északi közép fakopács. *Dendrocopus medius*. L. Fészkelő. Sz., G., Msz.
- + 127. Északi kis fakopács. *Dendrocopus minor*. L. Fészkelő. Sz., Msz.
- + 128. Hócsik. *Picoides tridactylus alpinus*. Brehm. Fészkelő. Sz., Léka, Kukmér.
- * 129. Zöld küllő. *Picoides viridis pinetorum*. Brehm. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 130. Szürke küllő. *Picus canus*. Gm. Fészkelő. Sz., G., Msz.
- * 131. Jégmadár. *Alcedo ispida*. L. Kg., Sz., Msz., G., Lukácsháza.
- * 132. Gyurgyalag. *Merops apiaster*. L. Msz., Hidashollós.
- + 133. Szalakóta. *Coracias garrulus*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg., Tömörd.
- * 134. Bubos banka. *Upupa epops*. L. Fészkelő. G., Msz., Celdömök.
- * 135. Kecskéfejő. *Caprimulgus europaeus*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 136. Sarlósfecske. *Gypselus apus*. L. Fészkelő. Sz., Kg.
- * 137. Füstifecske. *Hirundo rustica*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- 138. Vöröshasufecske. *Hirundo rustica pagorum*. Brehm. Fészkelő. Sz., G.
- + 139. Molnárfecske. *Delichon urbica*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 140. Partifecske. *Clivicola riparia*. L. Átv. Sz., G., Pápóc.
- * 141. Csonttollú. *Bombycilla garrula*. L. Téli vendég. Léka, Vép, Sz., Msz., Doroszló.
- * 142. Szürke légykapó. *Muscicapa grisola*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 143. Kormos légykapó. *Muscicapa atricapilla*. L. Fészkelő. G., Kg.
- * 144. Örvös légykapó. *Muscicapa collaris*. Bechst. Fészkelő. Sz., G., Kg.

- 145. Kis légykapó. *Muscicapa parva*. Bechst. Fészkel, de ritka.
- * 146. Nagy örgébics. *Lanius excubitor*. L. Téli. Kg.
- * 147. Kis örgébics. *Lanius minor*. Gm. Fészkel. Sz., G., Msz., Kg.
- * 148. Tövis-szűrő gébics. *Lanius collurio*. L. Fészkel. G., Kg.
- * 149. Vörös fejű gébics. *Lanius senator*. L. Kg., Tömörd, Hidashollós. Magyarországon talált első fészke: Tömörd, 1894. június 22.
- * 150. Fekete varjú. *Corvus corone*. L. Ritka.
- * 151. Dolmányos varjú. *Corvus cornix*. L. Fészkel. Sz., G. Kg.
- * 152. Dolmányos és fekete varjú korcsa. *Corvus cornix* × *corone*. Kg.
- * 153. Vetési varjú. *Corvus frugilegus*. L. Fészkelő. Sz. Téli vendég.
- * 154. Holló. *Corvus corax*. L. Kukmér.
- + 155. Csóka. *Colaeus monedula spermolegus*. Viell. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 156. Szarka. *Pica rustica*. Scop. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 157. Szajkó. *Garrulus glandarius*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 158. Északi magtörő. *Nucifraga caryocatactes*. L. Atvonuló. Ritka.
- * 159. Szibériai magtörő. *Nucifraga caryocatactes macro-rhyncha*. Brehm. Atvonuló. Ritka. Bozsok.
- * 160. Sárgarigó. *Oriolus galbula*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg., Molnaszecsőd, Celldömölk.
- * 161. Seregély. *Sturnus vulgaris*. L. Fészkelő. Atvonuló. Sz.
- * 162. Házi veréb. *Passer domesticus*. L. Fészkelő.
- * 163. Mezei veréb. *Passer montanus*. L. Fészkelő.
- * 164. Meggyvágó. *Coccothraustes vulgaris*. Pall. Fészkelő esetleg, Sz., Kg.
- + 165. Erdeipinty. *Fringilla coelebs*. L. Fészkelő. Sz., Kg.
- * 166. Fenyőpinty. *Fringilla montifringilla*. L. Téli vendég. Sz., G., Msz., Kg.
- * 167. Zöldike. *Ligurinus chloris*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 168. Kenderike. *Acanthis cannabina*. L. Fészkel. Sz., Kg., Msz.
- * 169. Zsezse. *Acanthis linaria*. L. Ritka téli vendég. Fészkel. Sz., G., Kg.
- * 170. Nagy zsezse. *Acanthis linaria holboellii*. Brehm. Ritka téli vendég. Kg.
- * 171. Barna zsezse. *Acanthis linaria rufescens*. Vieillot. Ritka téli vendég. Kg.
- 172. Muszka zsezse. *Acanthis Hornemanni exilipes*. Cones. Léka. Ritka téli vendég.
- * 173. Csíz. *Chrysomitris spinus*. L. Atvonuló. Sz., G., Kg.
- * 174. Tengelicé. *Carduelis elegans*. Step. Fészkelő. Sz., G., Kg.

- * 175. Csicsörke. *Serinus canarius hortulanus*. Koch. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- 176. Nagypirók. *Pinicola enucleator*. L. Téli vend. Esetleg Sz.
- 177/a Süvöltő. *Pyrrhula rubicilla europaea*. Vieillot.
- * 177/b Nagysüvöltő. *P. r. maior*. Téli vendég. Sz., G., Kg.
- + 178. Kiskeresztcsőrű. *Loxia curvirostra*. L. Sz., Msz., Léka. Ritka.
- * 179. Hósármány. *Plectrophenax nivalis*. L. Léka 1893, Hidas-hollós 1894, Msz. 1905.
- * 180. Sordély. *Emberiza calandra*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 181. Citromsármány. *Emberiza citrinella*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg. *Sárgás színváltozat: Árokszállás.
- * 182. Nádi sármány. *Emberiza schoeniclus*. L. Fészkelő, ritkább. Kenyeri.
- * 183. Réti pipis. *Anthus pratensis*. L. Atv. Kg.
- + 184. Erdei pipis. *Anthus trivialis*. L. Fészkelő. G., Msz.
- * 185. Parlagi pipis. *Anthus campestris*. L. Fészkelő, kevés. Molnaszecsőd.
- * 186. Barázda billegető. *Motacilla alba*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- + 187. Hegyi billegető. *Motacilla boarula*. L. Fészkelő. Atv. G., Sz., Hidas-hollós.
- * 188. Sárga billegető. *Motacilla flava*. L. Fészkel is. Tömörd (borealis Sundv).
- * 189. Mezei pacsirta. *Alauda arvensis*. L. Fészkel. Sz., G., Kg.
- + 190. Erdei pacsirta. *Lullula arborea*. L. Fészkelő. Borostyánk, Kg., Döbörhegy.
- 191. Búbos pityer. *Galerida cristata*. L. Sz., G.
- + 192. Északi fánkúszó. *Certhia familiaris*. L. Fészkelő. Sz., G., Molnaszecsőd.
- + 193. Hajnalmadár. *Tichodroma muraria*. L. Léka, Kg., Németujvár.
- + 194. Cuszka. *Sitta europaea caesia*. Wolf. Fészkelő. Msz., Sz., S. e. brachydactyla is G.
- * 195. Széncinege. *Parus maior*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 196. Kék cinege. *Parus coeruleus*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- + 197. Fenyves cinege. *Parus ater*. L. Sz., G., Kg., Msz.
- * 198. Fényes fejű barátcinege. *Parus palustris communis*. Bald. Gyakori. G., Kg.
- 199. Hegyi barátcinege. *Parus atricapillus montanus*. Bald. Atvonuló.
- * 200. Búbos cinege. *Parus cristatus mitratus*. Brehm. Fészkelő. Kg.
- 201. Északi őszapó. *Aegithalus caudatus*. L. Fészkel. Sz., G.

- * 203. Függő cinege. *Anthoscopus pendulinus*. L. Sz., Rába G.
- * 204. Szürkebegy. *Accentor modularis*. L. Ritka. Átvonuló, esetleg fészkel. Kg.
- * 205. Karvaly poszáta. *Sylvia niseria*. Bechst. Ritka. Kg., Msz.
- * 206. Barátka poszáta. *Sylvia atricapilla*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 207. Kerti poszáta. *Sylvia borin*. Bodd. Ritka. Kg.
- * 208. Mezei poszáta. *Sylvia communis*. Lath. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 209. Kis poszáta. *Sylvia curruca*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 210. Sisegő füzike. *Phylloscopus sibilator*. Bechst. Sz., Kg.
- 211. Fitisz füzike. *Phylloscopus trochilus*. L. Fészkelő. Szombathely, G.
- * 212. Csilcsal füzike. *Phylloscopus collybita*. Vieillot. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 213. Sárga fejű királyka. *Regulus cristatus*. Koch. Fészkel is. Átvonuló. Sz., G., Kg.
- 214. Tüzes fejű királyka. *Regulus ignicapillus*. Tem. Ritka átvonuló. Esetleg Sz.
- + 215. Geze. *Hypolais icterina*. Vieillot. Fészkelő, esetleg Sz., Molnaszecsőd.
- + 216. Nádirigó. *Acrocephalus arundinaceus*. L. Fészkelő. G., Tömörd.
- 217. Kis nádirigó. *Acrocephalus arundinaceus minor*. Brehm. Molnaszecsőd.
- * 218. Cserregő nádiposzáta. *Acrocephalus streperus*. Vieillot. Fészkelő, átvonuló. G., Msz.
- * 219. Énekes nádiposzáta. *Acrocephalus palustris*. Bechst. Fészkelő, átvonuló. G., Tömörd.
- * 220. Foltos nádiposzáta. *Acrocephalus schoenobaenus*. L. Fészkelő, átvonuló. Tömörd.
- 221. Csíkosfejű nádiposzáta. *Acrocephalus aquaticus*. L. Ritka, átvonuló.
- * 222. Réti tücsökmadár. *Locustella naevia*. Bodd. Kg., Msz. Fészkelő, átvonuló.
- * 223. Berki tücsökmadár. *Locustella fluviatilis*. Wolf. Rábánál fészkel. Átvonuló. Hidas-hollós.
- * 224. Ökörszem. *Troglodytes parvulus*. Koch. Fészkelő. Sz., G., Molnaszecsőd.
- + 225. Énekes rigó. *Turdus musicus*. L. Fészkelő. Sz., Hidas-hollós.
- * 226. Szöllőrigó. *Turdus iliacus*. L. Átvonuló. Kg.
- * 227. Léprigó. *Turdus viscivorus*. L. Átvonuló. Gy.-apát.

- * 228. Fenyvesrigó. *Turdus pilaris*. L. Ősztől tavaszig. Bogát, Sz., G., K. — Magyarországon talált első fészke: Molnaszecsőd 1901. — Albino: Vasszécsény.
- + 229. Feketerigó. *Turdus merula*. L. Fészkelő. G., Kg., Hidas-hollós.
- * 230. Havasi örvösrigó. *Turdus torquatus alpestris*. Brehm. Ritka, átvonuló. Nagyszentmihály.
- * 231. Kövirigó. *Monticola saxatilis*. L. Cák (1894, 1895), fészke Kg. (1883).
- + 232. Hantmadár. *Saxicola oenanthe*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 233. Rozsdás csaláncsúcs. *Pratincola rubetra*. L. Átvonuló, esetleg. Sz., G., Kg.
- * 234. Cigány csaláncsúcs. *Pratincola rubicola*. L. Fészkelő. G., Kg.
- * 235. Északi vizirigó. *Cinclus aquaticus*. Bechst. Kőszeg, Gyöngyös.
- * 236. Kerti rozsdás farkú. *Erithacus phoenicurus*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 237. Házi rozsdás farkú. *Erithacus tithys*. L. Fészkelő. Sz., G., Kg.
- * 238. Vörösbegy. *Erithacus rubicula*. L. Fészkelő. Sz., G., Msz.
- 239. Fehércsillagos kékbegy. *Erithacus suecica cyaneula*. Meyer. Kőszegnél egy.
- * 240. Füle müle. *Erithacus luscinia*. L. Fészkelő. Sz., G., Rőtfa.
- 241. Nagyfüle müle. *Erithacus philomela*. Bechst. Átvonuló. Ritka. Kőszeg, léka.

Szombathelynek kiváló érdekessége az a 11 darab sarlós fecske, amely a kivágott Árpád-úti fasoron fészkelte csekély állománynak a vármegyeház homlokzatán díszlő címertábla mögött meghúzódó, oda 4 év óta visszatérő, ottan költő, de a verebek háborgatásai folytán szaporodni nem tudó, pusztulásra ítélt maradványa.

A szentgotthárdi adatokat (= G) ónodvári Ónody Zoltán járásbíró úr szolgáltatta s ezért a Múzeum szíves köszönetet mond. Ezekhez az adatokhoz valószínűleg hozzácsatlakoznak a Fertő, Balaton, Duna és Muravidék madarai és bizonyosra vehető, hogy Szentgotthárdon a Rába madarai mind megfordulnak.

Mindezt azonban csak a pontos megfigyelés igazolhatná, de a véletlen tudomás is nagyértékű, miért is a Múzeum ismételten kéri a vonatkozó tapasztalások szíves közlését a szerző címére.

Új adatok Vasvármegye flórájához. II. Neue Beiträge zur Flora des Komitates Vas (Eisenburg) II.

Irta: Dr. Gáyer Gyula (Szombathely).
Von:

A Múzeum II. Évkönyvében (1927. 204—206., 248—255. o.) közöltek folytatásaként az alábbi összeállítás tartalmazza a megye területére vonatkozó kutatásaim újabb s fontosabb eredményeit, már amennyire az anyag eddig feldolgozható volt. A használt jelek ugyanazok, mint korábban: I = Norikum, II = Praenorikum, III = Pannonikum s a megyéből eddig nem ismert növényeket * jelzi. Adatokat közölni szívesek voltak: gróf Ambrózy-Migazzi István (Tana), báró Baich Mihály (Alsózeleste), Fodor Ernő törvényszéki tanácselnök (Szombathely), dr. Vajda Ernő ügyvéd (Budapest), de különösen Hodossy Ernőné úrnő (Sárvár), aki a gércei Nemeshegy-en (bazalton) a következő növényeket találta:

Anemone silvestris, *Centaurea axillaris*, *Dictamnus albus*, *Iris variegata*, *Orchis purpurea*, *Papaver dubium*, *Primula canescens*, *Pulmonaria angustifolia*, *Scorzonera purpurea*, *Stipa Joannis*, *Veronica prostrata*, melyekhez a magam megfigyelése alapján még hozzáfűzhetem a *Potentilla leucopolitana* Ph. I. Muell.-t (*P. Wiemanniana* auct. Castrif. saltem p. p.) s egy a vasmegyei pannonikum más helyén is előforduló, de itt különösen jellemző alacsony termetű, halvány virágú, a csónak csúcsán vérspiros *Anthyllis*-t, mely Jávorka szerint az * *A. leiotricha* Borb. körébe tartozik.

Ez adatokból, melyeket a részletes felsorolásnál nem ismételtek meg újból, különösen kiemelendő az árvalányhaj, melynek megyénkben eddig ismert egyedüli termőhelyét (Sághegy) a bazaltbánya elpusztította s az *Orchis purpurea*, mely még a Hercséken és Hodossy Ernőné szerint a Sári és Csényei tilosban is előfordul.

(Als Fortsetzung der im II. Jahrb. des Museums veröffentlichten Beiträge werden hier neuere Funde mitgeteilt. Umgrenzung des Gebietes: Borbás Vasm. Fl. Die Zeichen sind die früheren: I = Noricum, II = Praenorikum, III = Pannonicum, * bedeutet, dass die Pflanze für das Gebiet neu ist. Bei den Fundorten, die im heutigen Burgenlande liegen, ist der deutsche Ortsname in Klammern beigesetzt. — *Stipa Joannis*, an ihrem im Komitate bekannten einzigen Fundort (Ságheer Berg) durch den Basaltbruch verwüstet, wurde von Frau Georgine v. Hodossy am Nemeshegy bei Gérce nebst den oben

angeführten, in der nachfolgenden Enumeration nicht wieder erwähnten Arten aufgefunden).

Blechnum spicant (L.), II Zsidai völgy (dr. Vajda Ernő). — *Lycopodium complanatum* (L.), I Kalaposkö. — **Dactylis Aschersoniana* Gräbn, II Rábapüspöki (in den Raabauen stellenweise massenhaft). — **Festulolium adscendens* (Retz), I Cák, a köfejtónél. — *Carex Buekii* Wimm., II Zsidai völgy. — *Blysmus compressus* (L.), I a bozsoki lápon. — *Acorus calamus* (L.), II Ják, Talapatka. — **Sparganium longissimum* Fr., II Zsidai völgy. — *Fritillaria Meleagris* (L.), fl. albo II Ikervár (Hodossy Ernőné). — *Iris sibirica* (L.), II Alsószeleste. — **Coralliorrhiza trifida* Chat., I Rohonc (Rechnitz), am Aufstiege z. Geschriebenen Stein sehr selten. — *Corylus Avellana* L. lus. **Zimmermanni* Hahne, II Szakonyfalva (ein Strauch im Gemeindewalde).

Montia verna Neck., II Kemesmál, iszapos vetésekben. (Jávorka Magy. Flóra, 299 erwähnt auf Grund der Angabe von Holuby MBL. 1916, 229 *M. rivularis* Gmel. von Bazin. Nach Holuby wächst *M. verna* auf feuchten Furchen der Brachfelder, *M. rivularis* aber an der gleichen Stelle in Wagenspuren, die im Frühjahr mit Wasser gefüllt sind. Nach Exemplaren, die ich von weil. Holuby erhielt, gehören aber beide Pflanzen zu *M. verna*, und stellt die *M. rivularis* Holuby nur üppigere Exemplare dieser Art dar. Die Samen sind typisch, so dass es sich auch nicht um *M. limosa* Decker Verh. Bot. Ver. Brandenburg 1927, 57 handelt. *M. rivularis* ist daher vorläufig aus der Flora Hung. zu streichen. — Als einzig sicheres Merkmal zur Unterscheidung von *M. verna* u. *M. rivularis* bleiben nach meinen Erfahrungen überhaupt nur die Samen. Der Habitus ist sehr variabel. Jávorka schreibt von *M. verna*: Stengel aufrecht. Manchmal trifft das zu, manchmal aber nicht. Bei Kemesmál ist die Pflanze stets niederliegend. Andererseits fand ich heuer im Schobergebirge in Tirol, am Aufstiege von St. Johann i. W. im oberen Leibnitztale *M. rivularis* in kleinen, niederliegenden Exemplaren, die ganz unserer *M. verna* glichen, deren Samen aber typisch *M. rivularis*-förmig war).

Cerastium mátrense Kit. I Borostyánkő (Bernstein, am Steinstückl: Gáyer in Ann. Mus. Castrif. 1928, 18. C. arv. var. *adenophorum* Hayek, das ich aus dem Komit. in Ann. Mus. Castrif. I. 1925, 17, 36 angegeben habe, ist von *C. mátrense* kaum verschieden, eine Form warmer, trockener Standorte, welche auch bei Forchtenstein (Fraknó) mit *Potentilla glandulifera* vorkommt).

Silene vulgaris (Mnch) ssp. **bosniaca* G. Beck, I Ostffyasszonyfa (Sitke-er Wald). — *Aquilegia vulgaris* L., II Nagygyéncs mellett a Gyöngyös-partján (Tóth István főreálisk. tanuló); Némétújvár (Güssing) a Várhegy bokrai között fl. roseo

(Fodor Ernő; wohl verwild). — **Ranunculus nemorosus* DC., I Borostyánkő (Bernstein, am Steinstückl, Gayer in Ann. Mus. 1928, 18). — *Trollius europaeus* L., II Zsidai völgy; Vörösvár (Rothenturm, auf der herrschaftlichen Wiese: gr. Ambrózy-Migazzi István). — *Thlaspi demissorum* Borb. (Th. silvestre Jord.?) I Am Grate zw. Hirschenstein u. Geschriebenenstein an einer moderigen Stelle. Von Borbás aus dem Klausenwalde bei Kőszeg beschrieben, aber seit Jahrzehnten nicht wieder gefunden. Scheint mir eine üppige, auf moderigem Waldboden erwachsene Form des Th. stenopetalum Borb. darzustellen. — **Prunus eminens* G. Beck, I Kőszeg, a kivágott Talár-erdő alsó részében. — *Potentilla rupestris* L. f. **chloropoda* m., caule viridi (nec sanguineo). I Eine Kolonie auf den Abhängen zw. Rohonc u. Városhodász (Rechnitz u. Burghodisz).

**Potentilla Szabói* (*serpentini* × *rubens*) *hybr. nova*. — Differt a *P. serpentini* foliis basalibus vulgo septenatis, floribus minoribus, caule purpurascete, pilis spatiatim rectangulo divergentibus, maioribus tuberculo insidentibus, — a *P. rubenti* autem foliolis dentibusque latioribus, petalis basi macula aurea notatis, pilositate multo parciore, pilis plurimis porrectis, glandulis in tota planta convenientibus. — I Borostyánkő (Bernstein).

Az 1929. máj. 13-án elhalt Szabó Imrénének, a szombathelyi leányliceumban a természetrajz tanárának emlékezetére adom e növénynek e nevet. Szabó Imre alapos tudású szakember, Szombathelys általában Vasmegeye növényvilágának kitünő ismerője s Flóra gyermekeinek melegszívű barátja volt. Egyéniségét híven tükrözi a Vasvármegyei Múzeum term. osztályának 1928. évi Évkönyvébe írt dolgozata, amelynek megírására nagy szerénysége miatt csak hosszú habozás után vállalkozott. Megírása után azonban lelkesen szötte jövő munkálkodásának terveit. E terveknek mindenkorra véget vetett annyira korai halála s így az a dolgozat, amelyben botanikai munkálkodásának eddigi eredményeit összefoglalta, egyúttal az ő botanikai autobiographiája lett.

Szabó Imre Szombathelyen, 1876. március 11-én született. Itt végezte iskoláit is. Tanári oklevelét Budapesten szerezte. Mint tanár 1901—1914. Szegeden, 1914—1919. Trencsénben, 1919—1920. Székesfehérvárott, 1920 óta Szombathelyen működött. Növénygyűjteményét annak idején a szegedi áll. főreáliskolának, ásványgyűjteményét pedig a szombathelyi áll. leányliceumnak adta. Arcképét a szombathelyi Múzeumban helyeztük el.

(Die Pflanze wird zu Ehren des am 13. V. 1929. verstorbenen Emerich Szabó, Professor der Naturgeschichte am Mädchenlyceum Szombathely benannt).

Agrimonia odorata Mill., II Alsószeleste. — *Colutea arborescens* L., II. Németsujvár (Güssing, am Südhang des

Schlossberges im Gebüsch: Fodor E.). — *Lathyrus niger* L. var. **angustifolius* Rouy, II Csörötnek. — **Oxalis crenata* Jacq., II Kámon, a Sággy-kertben, behurcolva. — *Staphylea pinnata* L., II Nyögér, a Rába völgyére lejtő cserjésekben.

Viola silvestris Lam. f. *serpentina* m., statura humilior, caulibus e centro divergentibus, prostratis vel laxe erectis, foliis minoribus, latitudine fere aequilongis vel parum longioribus, colore totae herbae opaco et griseoviridi, necnon pubescentia. caulis distincta a typo diversa. A *V. arenaria*, quam specimina minora in mentem revocant, stipularum forma, foliis profundius cordatis, apice acutis, necnon floribus maioribus, a *V. Riviniana* f. *pseudoarenaria* Gerstlauer appendicibus calycis brevibus, calcaris forma et colore herbae dignoscitur. — I Borostyánkő (Bernstein), in pinetis lucidis et in apricosis solo serpentino, dum in silvis humosis ibidem *V. silvestrem* typicam reperies. — Eine durch den niedrigen, niedergestreckten Wuchs und das glanzlose, matte, grau-grüne Laub im Leben (weniger im Herbarium) auffallende Form, deren extrem ausgebildete Exemplare am Gipfel des Steinstückls vorkommen, und habituell stark an *V. arenaria* erinnern. Die Merkmale (Anschmiegen an dem Boden, Verlust des Blattglanzes, kleinere Blätter, Behaarung) sind gerade diejenigen, die auch im allgemeinen häufig die Serpentinform gegenüber der Normalform kennzeichnen und wir haben es in diesem Falle jedenfalls mit einer xeromorphen Anpassung zu tun.

Chaerophyllum aromaticum L. f. **platyphyllum* Gáy. et Rpcs., foliis bi-ternatis (nec triternatis), foliolis exinde multo maioribus latioribusque. I Kőszeg: Pogányvölgy. — *Cyclamen europaeum* L., II Sótöny (Grünwald-erdő) és egykor Alsószeléstén is az erdő egy mélyedékes helyén, ahol ma gyertyán nő. — *Menyanthes trifoliata* L., Velem alatt vasoxydos forrás-helyen, II Zsdai völgy. — **Galeopsis polychroma* (pubescens \times speciosa) G. Beck, I Allergraben ober Rumpersdorf (Rumpót). — *Ajuga foliosa*: Ann. Mus. Castrif. II, 1927, 255, lapsus calami = *A. latifolia* Host. — *Limosella aquatica* L., II Vasvár Rábapüspöki (in den Raabauen). — *Veronica acinifolia* L., II Alsórócnök, vetésben. — *V. acutifolia* Gil., II Dömötöri.

Galium vernum Scop. ssp. **praenoricum* m., foliis late ovatis vel fere orbicularibus, apice late rotundatis, parvis: 5–8 mm. longis et ca. 5 mm. latis; foliorum forma igitur *G. alpino* Schur affinis, a quo differt habitu typi: statura altiori (10–15 cm.), internodiis elongatis II: Talapatka, in vallecule supra domum venatoriam consocie typi.

Sambucus racemosa L., II Rátót, a parkban vadon és Vörösvár (Rothenturm, auf d. herrschaftl. Wiese): gr. Ambrózy-Migazzi István. — *Lonicera caprifolium* L., I Rohonc

(Rechnitz, bei den alten Kastanien); II Németújvár (Güssing, am Südhang des Schlossberges im Buschwerk: Fodor E.). — *Knautiaramosissima* (arvensis \times pannonica) Szabó a megyéből (Köszeg) már Boros említi MBL. 1924, 53; Szombathely. — *Phyteuma orbiculare* L., I A felsőéri lápon (Am Moore bei Oberwart). — *Adenophora liliifolia* (L.), I a Kalaposkő alatt (Végh Hanna) II A közsegpatyi erdőben (gr. Ambrózy-Migazzi István). — *Petasites albus* (L.), II Alsószeleste, az Ihardi nevű bokros, mocsaras helyen 180 m magasságban: br. Baich Mihály. (Das Vorkommen dieser Art samt *Gentiana asclepiadea* (Vasm. Múz. II. Évk. 254. o.) an diesem niederen Standorte, sowie das Auftreten von *Galium rotundifolium* in der Fichtenpartie des Szeleste-er Parkes zeigt deutlich die Eigentümlichkeit unseres Alpenvorlandes, wo ein kleines Plus oder Minus in den Lebensbedingungen des kleinsten Raumes noch die Existenz von subalpinen Pflanzen ermöglicht). — *Carduus crispus* L., II Nagyszentmihály (Grosspetersdorf) patakparton, Szombathely mellett a szöllősi Gyöngyös-parton. — *Cirsium pannonicum* (L. f.), II Nyögér, a Rába völgyére lejtő réten Alsószeleste. — *Thrinacia taraxacoides* (Vill.) et f. *psilocalyx* Lag., I Celldömölk (etiam apud Detreköcsütörtök in comit. Pozsony).

Nem lesz érdektelen e helyen megemlékezni a példátlanul hideg 1928/9. évi tél következményeiről, hiszen e télen mindaz, amit eddig vidékünk klímájának sajátosságáról tudtunk (a tél enyhébb volta szemben az ország kontinentális részével sat.), semmivé lett.

A borostyán, amennyiben hó nem takarta, elfagyott, de ágai újból kihajtottak. A seprőzanót (*Sarothamnus*) földig lefagyott, de újból kihajtott. Helyenkint egyes fagyöngybokrok is, exponált helyeken egyes szelídgesztenyefák teljesen elfagytak. De valóban katasztrófális volt a tél a diófára, amelynek úgyszólván egész hazai állománya elpusztult. És itt említésreméltó, hogy a megye magasabban fekvő részein (Máriafalva, Borostyánkő) a dió nem vagy alig szenvedett. A magasságnak még az egyes fáknál is szerepe volt, így egyes kultivált fenyők (*Sequoia*, *Abies Pinsapo*) csúcsa ép maradt, egyébként teljesen elfagytak. Nem ide tartozik annak ismeretése, hogy milyen károkat okozott a tél a gyümölcsfákban és a kerti fákban,*) a diót is csak azért említettük meg, mert néhány szép diófásor (Vép, Körmend) elpusztulása megyénk tájképében is veszteséget jelent. Vásárosmiskén Sipos Antal erdőtanácsos úr szíves közlése szerint az akác is elfagyott. Horvátnádalján pedig elfagyott lucfenyőket láttam.

*) Erre nézve I. dr. S á g h y István: 'Az elmúlt rendkívül szigorú tél tapasztalatai a kámoni arboretumban. Kert Lapok, 1929, 275.

Ezzel szemben az előző évi meleg nyár és a téli hótakaró következményeként a kakukfű e vidéken még nem látott tömegben jelent meg és méternyi átmérőjű telepekben lepté el pl. a vasúti töltéseket Ostffyasszonyfa vidékén. Ilyenformán jelenhetett meg a kakukfű azokban az években is, amikor Clusius járt e vidéken. Rend szerint ugyanis a vidék fiziognómiájában kevésbé feltűnő a szerepe.

(Verfasser berichtet zum Schlusse über die Folgen des ungewöhnlich strengen Winters 1928/9 in der einheimischen Pflanzenwelt).

A sárvári kert a XVI. században.*

Der Garten von Sárvár im XVI Jahrhundert.

Irta: Dr. Takáts Sándor (Budapest).
Von:

Das XVI. Jahrhundert war eine düstere, gewitterschwere Periode in der Geschichte von Ungarn. Trotz alledem sprechen Tausende und Tausende der in den Archiven enthaltenen, aus diesem Zeitalter stammenden Briefe von einer Kultur, welche in manchen Richtungen die glücklicheren westlichen Länder übertraf.

Die Gartenkultur war in keiner Periode der ungarischen Geschichte so hochstehend und allgemein verbreitet, wie im XVI. Jahrhundert und bekanntlich pflegt man die Höhe der Gartenkultur als einen Masstab der allgemeinen Kultur zu betrachten. Sicher ist, dass Ungarn im XVI. Jahrh. in der Obstkultur die westlichen Staaten bedeutend überflügelt hat. Die Pfropfreiser und veredelten Jungstämme unserer Obstsorten wurden nicht nur in die österreichischen Kronländer, sondern auch in andere Länder ausgeführt. Maria, die Witwe des Königs Ludwig II. liess die Edelreiser, sowie das Winterobst sogar nach Brüssel aus Ungarn bringen. Ferdinand I., dann Maximilian II. liessen in ihre grossen Wiener Gartenanlagen die Obstpflanzen gleichfalls aus Ungarn bringen und ein von Batthyány gesandter ungarischer Gärtner besorgte deren Versetzung. Ausländische Autoren, die sich mit der Geschichte der Habsburgischen Gärten befassen, erwähnen sonderbarerweise diese Tatsache mit keinen Worte. Höchstens bemerken sie, dass es nicht bekannt sei, von wo die genannten Herrscher ihre Obstpflanzen bezogen. Die Briefe dieser Herrscher beweisen aber zweifellos, dass dies aus Ungarn erfolgte. Birnensorten (Makária, Zelenka, Kozma, Zalaura, die frühreifende, die grüne Honigbirne, die frühen Muskatellerbirnen), die grossen weissen und blauen Eierpläumen, die Katalanszky-Pflaume, Apfelsorten (Muskatellerapfel, Georg Török-Apfel, Apfel des Vojvoden Johann, vom Szamosköz), Pfirsiche

* Ez a tanulmány a szerzőnek „Emlékezzünk régiokról“ c. könyvében és a „Vasvármegye“ 1929. márc. 3. és 5-i számában jelent meg. Kerti kultúránk története szempontjából való igen nagy jelentőségére és épen vasvármegyei vonatkozására tekintettel különös örömünkre szolgál, hogy a tanulmányt a szerző engedélyével mi vihetjük a külföldi szakkörök elé. A fordítást dr. Gáyer Gyula végezte.

(die feine Sorte Lukas Székely, die besonders grosse Sorte von Daruvár), die Knorpelkirschen, die grosse und feine Kirsche von Ölved u. noch viele andere Obstsorten kamen alle aus Ungarn in die Gärten der Habsburger. In dem lateinischen Briefe, in dem er um ungarische Obstbäume schreibt, führt König Maximilian II. sogar die ungarischen Namen der erwünschten Obstsorten an. Es ist bekannt, dass die Bistritzer Pflaume in ganz Europa verbreitet war, und gedörrt bis nach Indien gelangte.**)

Ungarn erhielt die Blumen der türkischen Gartenkultur aus erster Hand und eine Anzahl von Briefen ist uns erhalten geblieben, in denen ausländische Herren Tulpen, türkische Nelken, Hyacinthen u. s. w. von den ungarischen Herren bitten.

In der Mitte des XVI. Jahrh. hatte Ungarn eine Menge schöner Gärten. Die Magnaten und Bischöfe wetteiferten hierin miteinander. Erzbischof Verancsics schreibt aus Augsburg dem Bischof von Győr, dass er ihn beneide, weil er in seinem Garten die Schönheiten der Natur und die prächtigen Melonen geniessen kann. „Aber auch ich — so schreibt er weiter — verlasse diese obstarre Stadt, um wieder die herrlichen Pfirsiche meines Eger-er*) Gartens geniessen zu können“. Ich habe schon bei früherer Gelegenheit die ergreifenden Worte desselben Erzbischofs mitgeteilt, mit denen er seinen Freund, den Gelehrten Tranquillus in seinen Pozsony-er Garten lockt, wo er mit eigenen Augen sehen kann, wie der Morgentau die schönsten Blumen erblühen lässt. „Die Freude an dem Garten lässt uns sogar das Alter vergessen“.

Wir könnten eine lange Reihe derartiger Zitate aus den Briefen des XVI. Jahrh. aneinanderfügen. Die Liebe zum Garten war damals eine wirkliche Leidenschaft, die selbst die ärmeren Volksschichten erfüllte. Die ausländischen Reisenden, besonders die nach Konstantinopel fahrenden kaiserlichen Gesandten schreiben mit Bewunderung vom ungarischen Obste („omnia sane exquisitissima“). Die ausländischen Herrscher, die im Jahre 1566 in Ungarn kampierten, erklären, dass kein Land sich mit seinem Obste dem Ungarlande gleichstellen könnte.

Der schönste Garten dieser Zeit war aber nach den brieflichen Daten zweifellos der Garten des Palatins Thomas Nádasdy und seiner Gattin, Orsika Kanisay in Sárvár. Der Palatin selber war der tüchtigste Gärtner seiner Zeit. Alles geschah nach seiner Anordnung. Er selber gab seinem Gärtner brieflich Anweisungen, wie er die Obst-

** Diese Berühmtheit widerspiegelt sich in dem Namen *Prunus Hungarica* L. (Anmerkung von dr. Gäyer. Vgl. hierüber auch: Gomboz E. in Bot. Közl. XXII. (1924—5), 37 (19).

* Eger (Erlau) in Ung.

bäume düngen und mit Treber begiessen soll, damit sie grössere Früchte bringen; wie er die Melonen gegen Frost schützen soll u. s. w. Infolge seiner hohen Würde erhielt er von allen Teilen des Landes Obstbäume zugesandt, und sobald er von irgend einer guten Sorte Kenntnis bekam, traf er sofort Anordnungen, um Pflanzfreier zu erhalten. So sendet ihm im Jahre 1557 Emerich Kávássy eine namenlose Birnensorte. Im selben Jahre erhält er aus Siebenbürgen, im J. 1562 von Kaspar Péchy Edelreiser zugesandt. Im J. 1561 befiehlt er seinem Beamten Farkas Ghiczy, ihm eine gewisse Pfirsichsorte zu verschaffen; im J. 1562 meldet ihm derselbe Beamte, dass er ihm von der grünen Winterbirne und der Makaria-Birne Propfreiser verschafft habe und dass er noch nie einen solchen Apfel sah, wie bei Herrn István Kapitány: „derselbe ist dem Szamosköz-er Apfel ähnlich, rot, und ein so reiner Muskateller, dass er besser gar nicht mehr sein könnte“.

Nádasdy vermehrte alle diese Obstsorten in seinem Garten und da er gerne davon anderen Leuten schenkte, wurde er der Verbreiter vieler Obstsorten, so auch ganz besonders der Muskatellertraube. Erzbischof Nikolaus Oláh sendet am 6. I. 1551 einen Kurier aus Augsburg mit der Bitte, der Königin Maria Apfel-, Birnen-, Pfirsich- und Pflaumen-Pflanzfreier mit Namensangabe zu senden. Im Jahre 1550 erhält Gräfin Salm, im J. 1558 Margarete Széchy veredelte Jungstämme, bezw. Pflanzfreier. Bischof Paul Bornemissza in Nyitra wendet sich an die Gemahlin des Palatins mit der gleichen Bitte.

In erster Reihe aber hat der Wiener Hof die prächtigen Früchte des Sárvárer Gartens genossen, und so sind natürlicherweise nicht nur die Früchte, sondern auch die Obstbäume selber von hieraus in die Gärten von Ferdinand I. gelangt.

Während der häufigen Abwesenheit des Palatins hat seine Gattin, die edle Orsika Kanisay den Garten, wenn möglich, mit noch grösserer Liebe, als ihr Gemahl, gepflegt. Bald hat der Sárvárer Garten mit seinem Obste und seinen Primörprodukten alle Gärten von Ungarn und den Erbländern überflügelt, und hat auch am Hofe die höchste Anerkennung gefunden. Am 22. VI. 1558 schreibt der Palatin seiner Gattin: „Mit der Muskateller-Birne hast Du von der Königin die Palme erhalten; trachte dies auch mit der Melone zu erreichen“. Anfangs Mai 1560 erhält Frau Nádasdy auch mit der Kirsche die Palme. Den gleichen Erfolg erzielte sie auch mit der Melone.

Es muss ganz besonders auffallen, dass Frau Nádasdy schon Anfangs Mai reife Kirschen der Königin senden konnte. Spargel und grüne Erbsen konnte sie aber noch früher schicken. Sie überrascht ihren Gemahlen in der ersten Hälfte Juni mit reifer Melone, mit

weisser Pflaume und Apfel. Im Mai 1549 schickt sie Krautköpfe an Katarina Frangepan. Am 14. Mai 1560 schreibt sie selber der Königin, dass sie ihr reife Kirschen, und gleichfalls im Mai frühreifende Birnen sende. Am 11. VI. 1546 schickt sie ihrem Gatten 6 Melonen. Am 12. April 1553 schreibt der Palatin seiner Gattin aus Wien, dass man vom Spargel dort schon satt sei.

Die Obstsendungen dauerten auch während des Winters an, Am 15. I. 1559 sendet Frau Nádasdy Frauen-Birnen aus dem Sárvárer Garten nach Wien. Auch Melonen kommen zu dieser Zeit, denn die sogenannten winterständigen Melonen waren beim Wiener Hofe sehr beliebt, und deshalb auch eine besondere Sorge des gartenfreudigen Ehepaares.

Frau Nádasdy setzte die Sendungen auch nach dem Tode ihres Gemahlen (1562) fort. Im Nov. 1568 übergibt der junge Franz Nádasdy persönlich die von seiner Mutter gesandten jungen Bäume dem Hofe. Im Herbste des folgenden Jahres bittet und erhält der König 2—3 jährige Durancia-Pfirsichbäume und Zelenka-Birnbäume.

Als der König im J. 1566 mit vielen Fürsten und Magnaten im Lager bei Győr kampierte und Frau Nádasdy den Herren Obst sandte, liess der König — nach dem Berichte des Überbringers — die Hälfte des Obstes zu sich hineintragen, und Harrach erklärte, dass das Obst der Frau Nádasdy weder in Ungarn, noch im Auslande seinesgleichen hätte. Der eben gennante Graf Harrach war selber ein leidenschaftlicher Gartenfreund.

Der Gärtner des Sárvárer Gartens war Estván Kerty, der trotz seiner prekären Bezahlung mit treuer Anhänglichkeit den Garten besorgte und es sich stets angelegen liess, dass auch der äussere Zustand des Gartens mit den sauberen Wegen einen guten Eindruck auf die zahlreichen Besucher mache. Er berichtet am 13. VIII. 1556 mit Freude über den Besuch des Lukas Székely, eines der hervorragendsten Gartenbesitzer seiner Zeit, dessen Garten im ganzen Lande berühmt war und der dennoch erklärte, nie einen schöneren Garten, als den in Sárvár gesehen zu haben.

Am I. IV. 1554 schreibt Kerty an Frau Nádasdy: „Die Nelkenbüsche habe ich Ihrem Befehle gemäss gereinigt. Ich habe auch zahlreiche Blumen gesät und ihre Namen alle aufgeschrieben“.

Im Garten von Nádasdy fand sich auch der erste Marillenbaum. Dieses Obst wurde in der Mitte des XVI. Jahrh. von den Türken in Ungarn eingeführt.

Im Herbste 1556 berichtet Kerty, dass in Sárvár eine reiche Obsternte war und dass er verschiedene Obstarten in grosser Menge dörren liess, das Winterobst aber auf Stellagen ordnete.

Im Garten von Sárvár verbrachten der Palatin Nádasdy und seine Gattin die schönsten Tage ihres Lebens. Es gibt keine Richtung der ungarischen Kultur des XVI. Jahrh., in welcher dieses

würdige Ehepaar nicht Hervorragendes geleistet hätte. Aber ihr höchstes Verdienst bleibt die Erhebung der ungarischen Gartenkultur, besonders der Obstkultur auf eine ungemein hohe Stufe. Dass das Ausland die prächtigen Früchte der ungarischen Gärten kennen und würdigen lernte, verdanken wir in erster Linie Thomas Nádasdy und seiner Frau, in zweiter Linie der Familie Batthyány.

Der Garten von Sárvár wurde auch nach dem Tode der Frau Nádasdy von ihrem Sohne, Franz Nádasdy (1604) sorgfältig weitergepflegt. So wie seine Mutter, lieferte auch er dem Wiener Hofe feines Obst und edle Obstbäume. Wir wissen, dass auch der in Wien hingerichtete Landesrichter, Franz Nádasdy (1625—1671) viele Sorge auf seine Gärten verwendete. Er liess aus Holland Tulpen u. andere seltene Blumen und Sträucher bringen und suchte auch dort nach einem geschickten Gärtner.

Nach seiner Enthauptung geht auch der Garten von Sárvár rasch dem Verfall entgegen. Kaiser Leopold liess sogar die selteneren Tiere im Tiergarten des hingerichteten Nádasdy zusammenfangen und auf seine eigenen Güter bringen.

Einige Dezennien nach dieser Bluttat lesen wir, dass der Garten von Sárvár zum grössten Teile von Gras und Unkraut überwuchert sei. Am Ende des XVII. Jahrh. war dies das Los der meisten ungarischen Gärten.

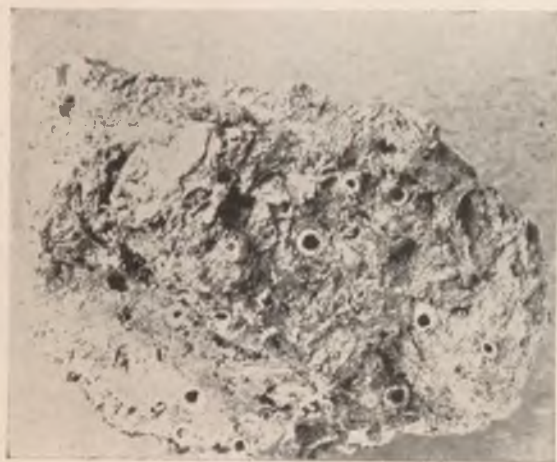

I. tábla.
(Taf. I.)

1.

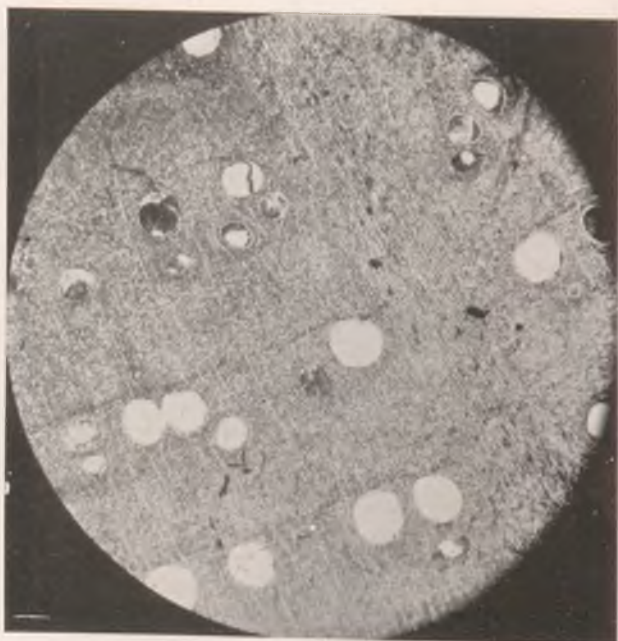
3.

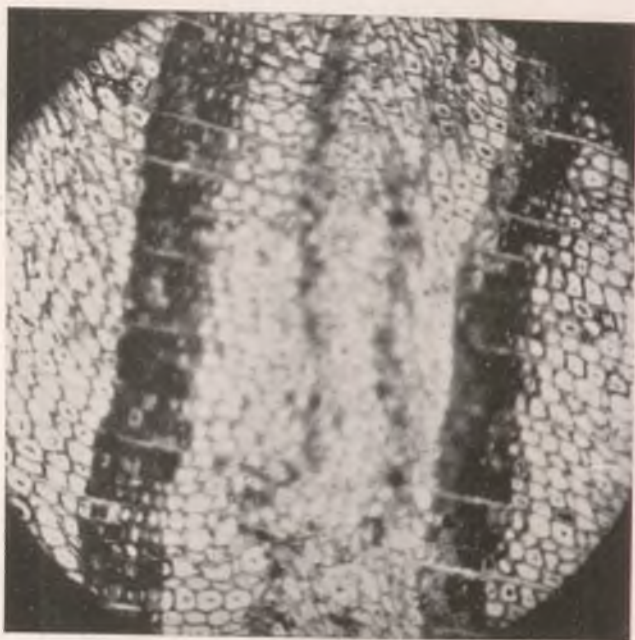
7.

II. tábla.
(Taf. II.)

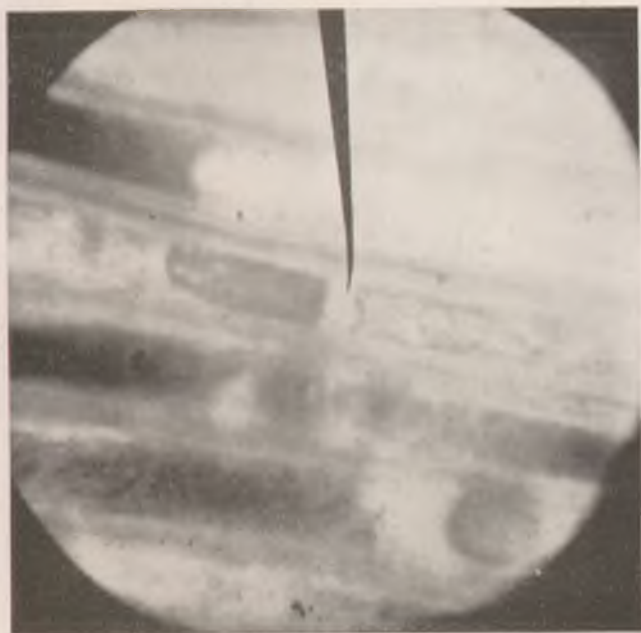
2.

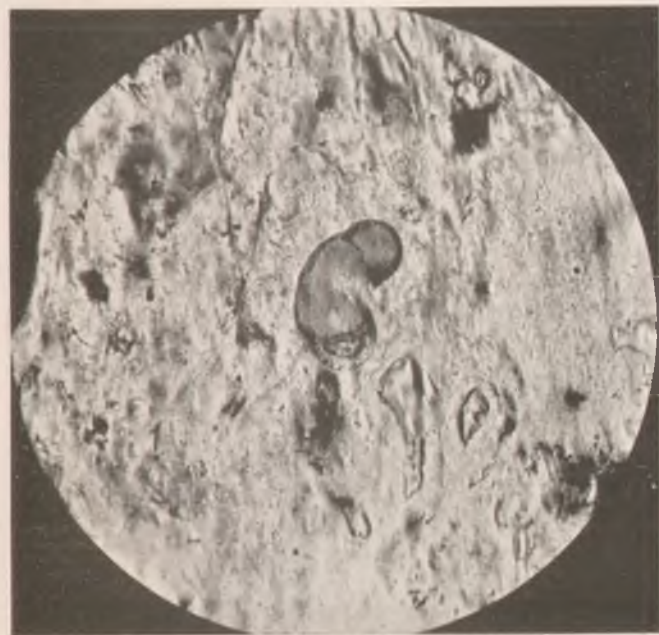
4.

III. tábla.
(Taf. III.)

5.

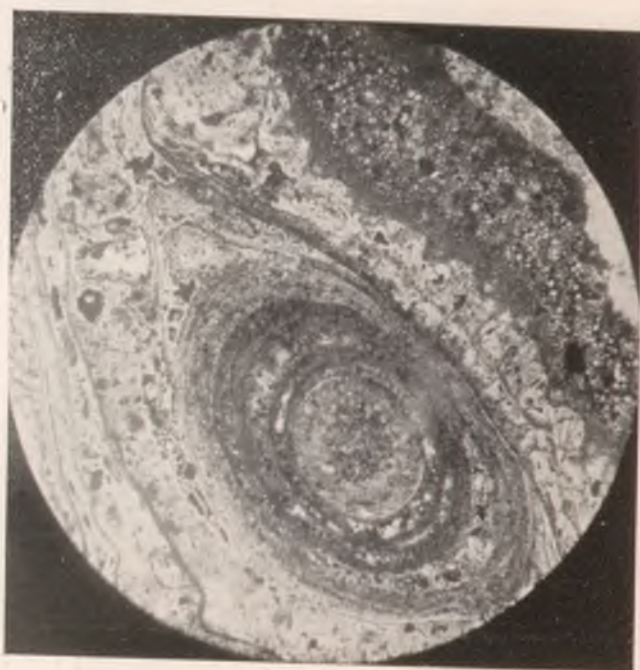

6.

IV. tábla.
(Taf. IV.)

8.

9.

Kövült fák a Vashegy csoportjából.

Verkieselte Hölzer von der Vashegy (Eisenberg)-Gruppe.

Irta: Dr. Elise Hofmann (Wien).
Von:

Aus dem Jung-Tertiär der Eisenberggruppe (Vashegy), genauer: vom Gr. Csádberge, liegen mir einige verkieselte Hölzer zur mikroskopischen Untersuchung vor.¹⁾ Es handelt sich um Fossilien aus dem Pliozän oder, wie die neueste Forschung ergab, vielleicht aus dem Altpleistozän.

Die Fossilien sind durchwegs hell, gelblichweiss bis dunkelbraun. An besonders schön erhaltenen Stücken, die das typische Aussehen von Holzopalen besitzen, sieht man noch die Jahresringe und oft auch die Markstrahlen in bester Erhaltung.

Ganz hervorragend schön sind zwei Stücke, deren Anschliff in prächtiger Erhaltung Jahresringe, Gefässverteilung und Markstrahlenverlauf zeigt (Abb. 1). Schon aus diesem makroskopischen Bilde lässt sich auf eine Art von *Quercus* schliessen.

Im Dünnschliff von diesem Stücke erkennt man im Mikroskop im Holzquerschnitt deutlich die Ringporigkeit, die für *Quercus* charakteristisch ist. Die grossen Frühholzgefässe bilden um den Jahresring eine parallelverlaufende Zone. Sie erscheinen im Querschnitt rund, selten oval (Abb. 2), ein für die Bestimmung von *Quercus cerris* kennzeichnendes Merkmal. Die Gefässe des Herbstholzes sind ebenfalls rundlich, sehr klein und in radialen Reihen gruppiert. Es sind sehr wenige, so dass der Holzkörper ungemein dicht erscheint. Er besteht aus sehr starkwandigem Libriform. An dem Querschliff durch das Holz fallen die sehr breiten echten Markstrahlen auf, neben den zahlreichen feinen, einreihigen. Das häufige Vorkommen von breiten Markstrahlen ist für *Quercus cerris* charakteristisch.

Im tangentialen Längsschliff durch das Fossil lassen sich die breiten sowie die feinen einreihigen Markstrahlen sehr deutlich beobachten. Ebenso zeigen die Längswände der Gefässe noch die Tüpfelskulptur. Die Gefässdurchbrechung ist einfach, die Querwände sind meist wagrecht verlaufend und ziemlich starkwandig. Stellenweise ist auch die Tüpfelung der Libriformfasern sichtbar.

1) B e n d a L á s z l ó: A Vashegy-Csoport Geológiája (Geologie d. Eisenberggruppe), Acta Sabariensia, Szombathely, 1929.

Es handelt sich demnach bei den vorliegenden beiden Stücken um eine fossile Form von *Quercus cerris*, der Zerreiche, weshalb für die beiden Fossilien nach üblicher Terminologie der Name *Quercoxylon cerris* zur Anwendung kommt.

Dazu möchte ich bemerken, dass schon Karl Clusius im 16. Jahrhundert auf dem Eisenberge verkieselte Hölzer fand, die er als „Lithoxylon“ bezeichnete und als *Quercus cerris* deutete. Ich habe in einer früheren Arbeit²⁾ bereits auf die Arbeit Clusius verwiesen, fand aber, dass diese mir damals vorgelegten Fundstücke nach mikroskopischer Untersuchung sich als fossile Formen von *Fraxinus excelsior* und *Tilia* sp. zu erkennen gaben.

Nun ist es mir besonders wertvoll, dass unter den mir jetzt vorliegenden Stücken sich auch *Quercus cerris* findet und dass auch Clusius dieses Vorkommen damals schon als diese Art festgestellt hat, woraus sich ergibt, dass sein Fossil jedenfalls eine ebenso prächtige und für die makroskopische Bestimmung geeignete Erhaltung der Holzstruktur zeigte, als die von mir untersuchten Fossile.

So finden sich demnach unter den verkieselten Hölzern des Eisenberges *Quercoxylon cerris*, *Fraxinoxylon excelsior* und *Tilioxylon* sp. als fossile Formen von *Quercus cerris*, *Fraxinus excelsior* und *Tilia* sp.

Aber auch die Coniferen sind in den Funden als kieselige Intuskrustationen vertreten und zwar mit *Taxodioxyloxylo sequoianum*, der fossilen Form von *Sequoia sempervirens*, welche heute in den Coast-Ranges Kaliforniens vorkommt und *Taxodioxyloxylo taxodioides*, einer fossilen Form von *Taxodium distichum*, der Sumpfcypresse, welche in den Südstaaten Nordamerikas die bekannten Cypress-Swamps bildet.

Taxodioxyloxylo sequoianum ist in fünf Stücken im vorliegenden Material vorhanden und ziemlich gut erhalten. An einem Stück sieht man schon makroskopisch besonders schön die Jahresringe (Abb. 3). Auch der mikroskopische Bau ist noch deutlich sichtbar. Der Querschnitt zeigt bei *Taxodioxyloxylo sequoianum* den Verlauf der Jahresringe und stellenweise in den ersten Reihen des Frühholzes die für *Sequoia* charakteristischen Wundharztaschen, allerdings in geringer Anzahl.

An den tangentialen Längsschliffen kann man bei dieser Art die einreihigen Markstrahlen deutlich beobachten. Nur selten wird durch Hinzutreten einer Zelle der Markstrahl an einem Ende zweireihig, was für *Sequoia* zum Unterschiede von *Taxodium* charakteristisch ist. Die Querwände des Holzparenchyms sind glatt, das typische Merkmal für *Sequoia*. In manchen Präparaten kann man um die

2) E. Hofmann: Verkieselte Hölzer aus dem Museum in Szombathely Annal. Mus. comit. Castriferrei sect. Hist.-Natur. A. 1928, Szombathely.

Hoftüpfel der Längstracheiden die Sanio'schen Ringe verlaufen sehen, ebenso wie in den radial getroffenen Markstrahlen die Kreuzungsfeldtüpfel. Der Radialschliff zeigt die Längstracheiden mit den Hoftüpfeln, die Markstrahlen mit den Kreuzungsfeldtüpfeln und mit den schwach gebogenen Tangentialwänden. Auch die Tangentialtüpfel an den Längstracheiden sind sichtbar.

Auch ein Zweigstück von *Taxodioxylo sequoianum* hat sich vorgefunden, welches in einem Gemisch verschiedener verkieselter Pflanzenreste eingebettet ist.

In den Längs- und Querschliffen durch dieses Aststück sind die Einzelheiten im Holzgewebebau noch gut erhalten.

Eine zweite ähnliche Probe, welche makroskopisch als homogene braune Masse erscheint, führt als Einschluss ebenfalls einen Zweig von *Taxodioxylo sequoianum*, daran erkennbar, dass sich im Querschliff an den Jahresringen Wundharztaschen finden und auch die Holzparenchymquerwände glatt sind. Doch erscheinen die Gewebe schon stark zerstört und stellenweise verbogen.

Taxodioxylo taxodioides findet sich unter den Proben in fünf Stücken.

Der Querschliff durch diese Conifere bietet ein ähnliches Bild (Abb. 4) wie bei *Sequoia*, nur fehlen als Kennzeichen für *Taxodioxylo taxodioides* die Wundharztaschen in den ersten Lagen des Frühholzes und auch die Verteilung der Harzzellen ist eine etwas andere als bei *Sequoia*, denn die Harzzellen liegen bei *Taxodium* ungefähr parallel zum Jahresring verteilt, während sie bei *Sequoia* über diesen unregelmässig zerstreut erscheinen,¹⁾ wie A. Henry in seiner unten zitierten Arbeit im Texte und in seinen Abbildungen ausführt.

In den tangentialen Längsschliffen sind die stets einreihigen Markstrahlen sichtbar, in den Radialschliffen die Doppeltüpfel der Längstracheiden, sowie auch stellenweise der Markstrahlbau mit seiner charakteristischen Tüpfelung. Der wichtigste Unterschied zwischen *Taxodium* und *Sequoia*, nämlich die perlschnurartig verdickten Holzparenchymquerwände bei *Taxodium*, offenbart sich ebenfalls im Längsschliff, wie Abb. 5 erläutert. Ich habe diese charakteristischen Verdickungen wiederholt in den Präparaten sehen können. Damit ist bei den in Rede stehenden Stücken der Beweis erbracht, dass es sich um *Taxodioxylo taxodioides*, also um eine fossile Form von *Taxodium* handelt.

An manchen Stücken sind die Gewebe des Holzes nur stellenweise gut erhalten, während die umgebenden Teile sehr verzerrt erscheinen, wie dies häufig bei fossilem Material vorkommt. Manch-

1) Vergl. A. Henry and Mc. Intyre: The swamp Cypresses, *Glyptostrobus* of China and *Taxodium* of America with notes on allied genera. Proc. R. Irish. Acad. Bd. 37, Sect. B No 13, Dublin, 1926.

mal ist auch die Zerstörung des Zellgewebes so stark, dass nur mehr mit Sicherheit auf *Taxodioxylo*n geschlossen werden kann, nicht mehr aber auf die Art.

Aehnlich wie die fossile *Sequoia* findet sich auch *Taxodioxylo*n *taxodioides* in Form von Asteinschlüssen in einer dunkelbraunen Masse von Pflanzenhäcksel eingebettet, welcher sich hauptsächlich als aus Holzsplintern dieser Konifere bestehend darstellt. Im Schlicke erscheinen diese Partikelchen in verschiedener Weise durcheinanderliegend, quer, radial und tangential getroffen. Makroskopisch macht dieser „Holzkäcksel“ einen ziemlich homogenen Eindruck. Die Gewebe des *Taxodioxylo*n-Astes sind im Längsschliff schon ziemlich zerstört. Solche Asteinschlüsse finden sich bei den Proben häufig.

Ganz besonders interessant sind Proben von Pflanzenhäcksel, welche sich makroskopisch als eine scheinbar amorphe Masse darstellen, an manchen Stellen mit einer hellen Schichte verkieselter Holzmasse, die aber infolge starker Gewebezzerstörung nicht mehr bestimmbar ist. Es lässt sich nur mehr feststellen, dass hier auch ein Koniferenholz vorliegt, aus dem Gesamthabitus zu schliessen, wahrscheinlich auch ein *Taxodioxylo*n.

In diesem Häcksel finden sich Reste von Epidermen, Querschnitte von zarten krautigen Stengeln oder Blättchen, Holzsplitter, Teile von Moosblättchen und Pollen. Besonders schön erhalten ist ein Pollenkorn einer *Pinus*-Art. (Abb. 6) Ich fand drei solche wohl erhaltene Pollen in den Präparaten. Es sind daran noch deutlich die beiden Luftsäcke zu erkennen, sowie die feine Skulpturierung der Exine. Auch aus dem Pollen kann natürlich auf das Vorkommen von *Pinus* geschlossen werden. Unter den Proben findet sich aber kein *Pinoxylo*n. Es wäre daher von Interesse, nach neuen verkieselten Stücken zu suchen, vielleicht fände sich dann auch diese Gattung darunter.

Die Längsschliffe durch solche Pflanzenhäcksel sind weniger interessant als die Querschliffe, weil gerade in den Längsschliffen starke Gewebezzerstörung, besonders deutlich zur Geltung kommt. Bei manchen derartigen verkieselten Häckselstücken sind die einzelnen Partikelchen oft bis zur Unkenntlichkeit zerrissen und zerstört, sodass man keine Einzelheiten mehr in den Schliffen wahrnehmen kann.

Sehr interessant ist eine Probe, deren braune Masse von hellen gelblichweissen Röhren durchzogen erscheint. Es ist auch dies eine Art Pflanzenhäcksel. (Abb. 7).

Ein Querschliff durch eines dieser röhrenartigen Gebilde zeigt, dass es sich auch hier um Pflanzenreste handelt. Es dürfte der Querschnitt eines hohlen Stengels vorliegen. Um diesen herum verläuft zum Teil auch ein Blatt, das im Querschnitt getroffen,

deutlich die Epidermis mit verstreut eingelagerten Spaltöffnungen erkennen lässt.

Abb. 8 zeigt einen Teil eines hohlen Stengels oder Halmes, an dessen Innenseite eine schmale Zone von verschobenen Parenchymzellen erscheint. In der daran liegenden dunklen Zone sind die hellen Massen der Gefässbündel sichtbar, aus deren Lagerung und Ausbildung man auf einen Monokotylenstengel schliessen kann, wie ihn die Gramineen zeigen. Die Gefässbündel sind nach aussen von einer im Bilde hell erscheinenden Zone Sklerenchym eingeschlossen. Die äussere Stengelepidermis tritt an einigen Stellen des Dünnschliffes deutlich hervor, in der schwachen Vergrösserung des Bildes sieht man nur ihren Verlauf, nicht aber die Epidermiszellen selbst, die jedoch im Präparat bei starker Vergrösserung deutlich zu erkennen sind.

Die Intuskrustation dieser Probe erfolgte durch Chalcedon mit Einlagerungen von Limonit und vereinzelt Kalkkörnern.

Ein besonders schön erhaltener Einschluss ähnlicher Art ist in Abb. 9 dargestellt. Die Mitte des ovalen Gebildes ist eine quer geschnittene Achse, um die sich an beiden Seiten schmale stengelumfassende Blätter, ebenfalls im Querschnitt getroffen, anlegen. Bei starker Vergrösserung zeigt das Mikroskop deutlich die Epidermis der einzelnen Blätter mit den Spaltöffnungen im Querschnitt, sowie Gefässe und Parenchym der Blätter. In der schwachen Vergrösserung des Bildes, welches eine Übersicht über den Einschluss geben soll, sind die einzelnen Gewebe histologisch nicht mehr erkennbar. Es handelt sich hier um einen Querschnitt durch einen Spross. Das dunkle bandartige Gebilde links ist ebenfalls ein pflanzlicher Rest, möglicher Weise ein Querschnitt eines Halmteiles wie die Mikroskopie zeigt.

Solche Halme Spross- und Blattquerschnitte finden sich sehr häufig in den Proben, vermischt mit Pollen, Resten von Moospflänzchen und dgl. Das Studium der Proben solcher „Pflanzenhäcksel“ brachte mir den Gedanken nahe, dass es sich in diesen Fällen um verkieselten Torf handle.¹⁾ Die mineralischen Lösungen heisser Geysire, welche nach Benda²⁾ im Tertiär die Hydroquarzitdecke bildeten, konservierten besonders die losen Pflanzenreste des Moor- torfes, und erhielten auch deren Form die bei dem Inkohlungsprozess leicht verzerrt und gepresst wurde, besonders gut.

So kommt es, dass wir Halme und Blätter vorzüglich im Querschliff der Intuskrustation in histologischer Hinsicht studieren können, was, gerade bei inkohltem Material zumeist nicht der Fall

1) Vgl. die in der Literatur zitierte Arbeit von Gothan-Bennhold.

2) Benda L.: Geologie der Eisenberggruppe. Szombathely, 1929 Acta

ist; bei diesem sind in der Regel nur die Gewebe im Längsschnitt noch gut erhalten. In der Braunkohle finden sich neben den Ligniten immer grosse Massen, aus Gemengsel von Blättern, Pollen, Holzresten u. d. gl., welche aber infolge der Inkohlung nicht mehr von so prächtiger Erhaltung sind wie die vorliegenden Stücke verkieselten Torfes. Durch diese Intuskrustation wurden auch *Quercus*, *Fraxinus* und *Tilia* erhalten, Laubhölzer, von denen man in der Kohle kaum irgendwelche Reste findet, da sie vermutlich durch ihren Harzmangel zu wenig widerstandsfähig sind. Vor der Intuskrustation setzte auch in diesem Material zuerst Inkohlung ein, weshalb die Gewebe im Dünnschliffe bräunlich erscheinen.

Dass sich in diesen Stücken „verkieselten Torfes“ sehr viele Holzreste, sowie ganze Zweige und Äste von den beiden, vorhin erwähnten Arten von *Taxodioxylo* finden, zeigt, dass diese Coniferen Bewohner der Moore waren, was mit der herrschenden Theorie über die Entstehung der Braunkohle, nämlich der Inkohlung von Torfmooren, wohl in Einklang zu bringen ist. In diesem Sinne sind die vorliegenden Stücke verkieselten Torfes wohl die interessantesten der pflanzlichen Fossilien vom Vashegy.

So finden wir dank der Verkieselung in den vorliegenden Proben nicht nur die beiden wichtigen und hauptsächlich Braunkohlenbildner wie *Taxodioxylo sequoianum* und *Taxodioxylo taxodioides*, sondern mit diesen vergesellschaftet noch *Quercoxylo cerris*, *Fraxinoxylo excelsior* und *Tilioxylo* sp.

Weitere Funde verkieselter Hölzer wären vom Standpunkte der Pflanzensoziologie tertiärer Lagerstätten von grossem Werte.

Szerző a Vashegyről, az egykori Batthyány-szöllő területéről származó két kövült fát már korábban (*Annales Mus. comit. Castrif. sect. hist.-nat. a. 1928.*) *Fraxinus excelsior*-nak és *Tilia* sp.-nek = kőrisnek és hársnak határozott meg. Mostani tanulmánya ugyancsak a Vashegy csoportjában, a Nagy-Csádhegyen dr. Benda László által gyűjtött kővületekre vonatkozik. Ezek egy része csertölgy (*Quercus cerris*), vagyis az a fa, melynek már Clusius is a vashegyi *Lithoxylo* lonját tartotta, másik része *Sequoia sempervirens* és *Taxodium distichum*, vagyis a kövült alakra vonatkoztatva a most szokásos nomenklatura szerint *Taxodioxylo sequoianum* és *Taxodioxylo taxodioides*. A kővületek egy része elkováódott tőzeg, melyben a különféle növényi anyagok összevisszaságában feltűnő egy *Pinus*-faj virágpóra, jeléül annak, hogy e területen az elkováódás idejében (késői harmadkor vagy ópleisztocén) valamely erdeifenyőfaj is élt. A tőzeg valamely egyik növénynek, valószínűleg gramineának maradványait is pompásan megőrizte s az elkováódás általában véve sokkal jobban konzerválta a növényi részeket, mint ahogy az az

elszenesedésnél történik, miért is a szerző kívánatosnak tartaná a további kövületek után való kutatást. A megkövült tőzegben előforduló nagymennyiségű *Taxodioxylon* mutatja, hogy e két fenyőfaj tőzeglakó volt, mely körülmény a barnaszén keletkezésére, a tőzeglápok elszenesedésére vonatkozó nézetekkel is jól összevág. Ebből a szempontból a kövült tőzegdarabok a vizsgált anyag legérdekeesebb részét alkotják. (Ref.: **Gáyer.**)

Literatur. — Irodalom.

- W. Gothan u. Bennhold: Die Verkieselungszentra in der Märkischen Braunkohle. „Braunkohle“ Heft 37, 1929.
- E. Hofmann: Verkieselte Hölzer aus dem Museum von Szombathely. *Annales musei comit. Castriferrei, Sectio Hist.* — *Nat. Szombathely*, 1928.
- A. Henry and M. J. Ntyre: The swamp cypresses, glyptostrobus of China and *Taxodium* of America whit notes on allied genera. *Proc. R. Irish. Acad. Bd. 37, Sect. B, No 13, Dublin*, 1926.
- D. P. Penhallow: *The North—American, Gymnosperms*. Boston, 1907.
- Benda László: A Vashegy-csoport Geológiája *Geol. d. Eisenberg-gruppe*, *Acta Sabariensia. Szombathely*, 1929.

Erklärung der Bilder. — A képek magyarázata.

1. *Quercoxylon cerris* verkiesel. (Kövült csertölgy). Querschliiff (keresztirányú csiszolat). — 1:1.
2. *Quercoxylon cerris* (csertölgy). Querschliiff. — 1:300.
3. *Taxodioxylon sequoianum*. Querschliiff. (Keresztirányú csiszolat). — 1:1.
4. *Taxodioxylon taxodioides*. Querschliiff. Es verlaufen 2 Jahresringe. Die Gewebe erscheinen in der Mitte des Bildes durch Gesteinsdruck verzerrt (gefaltet). — (Mocsárciprus keresztirányú csiszolata 2 évgyűrűvel). — 1:300.
5. *Taxodioxylon taxodioides*. Längschliiff (hosszirányú csiszolat) mit perlchnurartiger Verdickung an der Querwand der Holzparenchymzelle. — 1:675.
6. Dünnschliiff durch verkieselten Torf (Kövült tőzeg) in der Mitte des Bildes ein Pollen von *Pinus* sp. — 1:675.
7. Verkieselter Torf mit Stengeleinschlüssen. (Kövült tőzeg növényi szárrészek maradványaival). — 1:1.
8. Dünnschliiff durch den verkieselten Torf: ein Teil eines Halmquerschnittes ist sichtbar. — 1:675.
9. Dünnschliiff durch verkieselten Torf mit Stengel- und Blatteinschlüssen. — 1:300.

Kristályos mészkő és cseppkő előfordulása a Kőszeg—Rohonc-i Hegységben.

Das Vorkommen von Calzit- und Tropfstein im Kőszeg—
Rohonc-er Gebirge.

Irta : Dr. Benda László (Szeged).
Von :

A Kőszeg—Rohonci Hegységnek különösen K-i fele mészben rendkívül gazdag. A mészcillámpalák, mészkonglomerátumok, mészfilittek különösen a hegységnek ezen a felén jelentősek, sőt — mondhatjuk — uralkodók, e mellett azonban a Ny-i részen, Borostyánkő vidékén is nagy tömegekkel lépnek fel. Szinte csodálatosnak hangzik, hogy a mész ilyen bőséges jelenléte mellett is a legutóbbi időkig nem találtunk kristályos mészre, mert az, ha jelentkezett is tisztán ásványos előfordulásként, amorf volt.

1926 nyarán sikerült a veleimi köfajtóban két szép kőzetpéldányra akadnom, amelyek repedéseiben kristályos mészkő, azaz **kalcit** kristálycsoportjait találtam. Mindkét kőzetpéldány mészcillámpaláa és pedig annak barnás, illetve szürkés változata.) A kristályok fennőtt alakban jelentkeznek, szabályos romboéder alakúak és 1.0—4.0 mm élhosszat érnek el.

Ugyanott dr. G a y e r Gyula felhívta figyelmem egy cseppkővel teli repedésre. A repedés 5—15 cm széles és 3—18 mm-es cseppkőbevonat díszíti kétoldalán. Ezt helyel-közzel apró (maximálisan 7—8 cm hosszú) stala g t i t-ok tarkítják. Megyénknek egyetlen csepkőelőfordulása máig még szinte teljesen ismeretlen és a kristályos mészkő előfordulásának körülményeit, helyét és gyakoriságát is a jövőben kell tisztáznunk.

Die östliche Hälfte des Kőszeg—Rohoncer Gebirges ist an Kalk ausserordentlich reich. Die Kalkglimmerschiefer, Kalkkonglomerate und Kalkphillite sind besonders in diesem Teile des Gebirges bedeutsam, ja vorherrschend. Wir finden sie aber auch in grossen Mengen in den westlichen Teilen des Gebirges bei Borostyánkő. Trotzdem haben wir bis zum heutigen Tage keine kristallinenischen

1) Részletes leírásukat l dr Bandat H.: A Kőszeg Rohonc-i Hegység Ny-i felének geológiai viszonyai. 1928 Fldt. Szemle és u.-attól: A Kőszeg—Rohonc-i Hegység K-i felének geológiai viszonyai.

Kalke gefunden, nur kleinere amorphe Kalzitstücke kamen bisher in unseren Sammlungen vor.

Im Jahre 1926 fand ich im Steinbruche von Velem zwei schöne Kalkglimmerschieferexemplare mit angewachsenen Kalzitkristallen in den Spalten, die normale Rhomboederform und 1—4 mm. Schneidenlänge zeigten.

An derselben Stelle fand ich auch das einzige Tropfsteingebilde in unserem Komitate. Einige Spalten in der Wand des Steinbruches sind mit einer 5—25 mm. dicken Tropfsteinkruste geschmückt. Die Stalaktiten sind max. 70—80 mm. lang. Hier sammelte ich schöne Tropfsteinexemplare, die ich dem Museum in Szombathely übergab.

A Nagy-Csádhegy geológiai viszonyai.

Geologie des Nagy-Csád Berges.

Írta: Dr. Benda László (Szeged).
Von: Dr. Benda László (Szeged).

A Csádhegy a Vashegy-csoport szerpentin-tagjának, az Erdődy-hegynék kisebb kiterjedésű, 340 m t. f. magasságú platója Gyepüfüzes—Csejke, illetve Várújfalu—Hóvárdos községek meghatározta É—D, illetve Ny—K irányú egyenesek metszőpontjában. Alapközeete karbonkorú szerpentin és szerpentinpala, amelyen pontusi agyag, majd hatalmas felső levantei-ópleisztocén gejzirkvarcittakaró fekszik. (1.)

A katonai térképek Nagy- és Kis-Csádhegyet különböztetnek meg. Jelen esetben az előbbiről van szó. A Kis-Csádhegy az előbbitől Ny-ra fekvő, 360 m t. f. magasságú, kisebb kiterjedésű, lapos hegytető, amint azt a hegyet felépítő szerpentin-alapközet megszabja. A pontusi agyagtakarónak foszlányai borítják. A Nagy-Csádhegytől V alakú, mély, juvenilis völgy választja el.

Jelen munkámban csakis a Nagy-Csádhegy geológiai viszonyait tárgyalom; mert a hegység gejzirkvarcit takarója igen értékes kövületanyaggal és igen súlyos sztratigrafikai bizonyítékokkal viszi előbbre Dunántúl töréss tektonikájáról való ismereteinket. Tárgyalásunkba belekapcsolódik a Vashegynék kisebb hidrokvarcit foszlánya is, amelynek nyomait Sámfalva—Óvártól D-re, a régi Batthyány-féle szőlőkben találjuk meg.

Clusius Károly (1526—1604) vashegyi Lithoxyfonjának újra nyomára vezetett Ritter Lajos ny. máv. főmérnök (Nagy-szentmihály) lelete. Ritter Lajos az egykori Batthyány-szőlő területén talált 2 kövült fát, amelyet dr Hofmann Elise (Wien) határozott meg. Az egyik példány kőrissnek (*Fraxinus excelsior*), a másik hársnak (*Tilia* sp.) bizonyult (2, 9—11).

Dr. Jugovics Lajos szerint ezek a darabok a Vashegyet vékony rétegben borító pontusi agyagból származtak. Ez lehetséges, sőt ezen a lelőhelyen csakis itt találjuk meg a fakövületeket, mert az eredeti gejzirkvarcit rétegek, ahonnet a kövületek erednek, itt már teljesen lepusztultak.

A Vashegy-csoport geológiai felvétele alkalmával azonban a Nagy-Csádhegyen közel 1 km² terjedelmű nagyjában egységes gejzirkvarcit takarót találtam, amelyen in situ 20 db. kövületet

gyűjthetem rövid pár óra alatt. A felszint jelenkori, főleg a szőlő-kultúra folytán előálló vagy a pontusi rétegekből átmosott agyagos törmelék borítja ugyan, de már 20—50 cm mélységben előbukkan a hajdani szilikátos hévforrásokból kivált gejzirkvarcit takaró. A plató közepe táján, ahol a forrásfeltörések lehettek, a takaró vastagabb, az 1.60—2.0 m-t is eléri, míg a szélek felé elvékonyul. A különböző pontokon talált gejzirkvarcitok általánosságban igen különböző színűek aszerint, hogy a különböző kémiai alkatrészeket milyen arányban tartalmazzák. Rétegzett szerkezetük is forrásüledék mi-voltuk mellett tanuskodik.

1. kép. A Nagy-Csárdhegy geológiai szelvénye. 1:25,000.

Igen jellemző alak közöttük a májopál, valamint a fekete, sötét-szürke vagy barnás árnyalatú, szarúköhöz hasonló opál, tüzkő.

Ahogy Vasvármegye és a Kisalföld D—Ny-i medencéjének préhisztóriáját ismerem, felteszem, hogy nem volna érdektelen dolog ezen a területen a vasmegyei paleolit ősember nyomának kutatása.

A forrásokból kikerülő, megszilárduló kovasavas üledék az útjában talált molluszkákat és flóraelemeket magába zárta és megőrizte. Ezek alapján állapíthatjuk meg a gejzirek működésének korát paleontológiai alapon, eltekintve a tektonikai alapon eszközölt megállapításoktól.

A vashegyi fakövételekről fentebb szóltam már, a csárdhegyi fakövételek meghatározásának eredményét Hofmann E. u. ezen Évkönyvben ismerteti. Meghatározása szerint ebben az anyagban is a levantei és ópleisztocén korra jellemző fakövételek szerepelnek, de ezekből a fajokból a kort pontosan meghatározni éppenséggel nem lehet.

A hidrokvarcitokba zárt csigákat dr. Sümeghy I. kedves barátom volt szíves meghatározni. Megállapítását az alábbi sorokban közölte velem:

„A Nagy-Csárdhegyről begyűjtött kőzetdarabokban jelentkező fajok közül — teljes bizonyossággal — csak a *Planorbis (Coretus) cornaeus* lehet meghatározni. Ez a faj mind a négy darab bemutatott kőzetpéldányban megtalálható jobb, rosszabb megtartással.

Ezen a fajon kívül, egy közelebbről meg nem határozható *Helix*-faj héjkanyarulata köbelét, azután apró *Pupa*-féléknek látszó lenyomatokat lehet még találni a kővételes kőzetpéldányokban.

Korhatározásra azonban csak a *Planorbis (Coretus) cornaeus* L.-t lehetne felhasználni, ha nem lenne — történetesen — indifferens faj. Ezt leírták már harmadkori rétegekből is, de alakbeli különbségeket az idősebb és a fiatalabb korú rétegekben előforduló példányai között nem igen lehet tenni. Erről is, meg a másik kettő, közelebbről meg nem határozható fajról is csak fenntartással merem azt állítani, hogy idősebb diluviális vagy esetleg fiatalabb pliocén korúak".

Sümeghy idézett leveléből is azt láthatjuk, hogy ha hagynak is némi kétséget az emelet tekintetében ezek a többnyire széles korhatárok között mozgó fajok, mégis bizonyos, hogy őslénytani alapon is a neogén végére, illetve az ópleisztocén elejére kell tennünk a gejzirek működési korát.

Meg kell kísérelnünk ezek után, hogy tektonikai alapon közelebb tudunk-e férközni a melegforrás-feltörések korának megállapításához.

A Vashegy-csoport teljes egészében a Dunántúltra oly jellemző, Lóczy-féle hossz- és haránttörések által megszabott kerektekben épült fel. (1.) Már maga az a körülmény, hogy a hegycsoport a Rohonc—Leibnitz-i hegyfűzér egyik tagja, kidomborítja a törésszerkezet nagy fontosságát. A hegység vízhálózata is a kereszt-törésrendszerhez igazodik. Már Lóczy megállapítja, hogy a hossz-törések a régebbiek, míg a haránttörések nagyon fiatalok. 1. a. id. munkámban (p. 44—46.) bebizonyítottam, hogy ezen ÉK—DNy irányú hossz-törések felsőkarbon korúak. Hossztörés választja el a két Csád-hegyet egymástól és a törésvonal közvetlen közelében fekvő kiscsádhegyi köfajtában posztvulkánikus hatásra végbement mállás nyomait találjuk. Ezek a posztvulkánikus jelenségek a szerpentin-intrúziókkal kapcsolatosak, tehát felsőkarbon és esetleg alsópermi korúak.

A nagycsádhegyi és vashegyi hidrokvarcit takaró a haránttöréses rendszer egy-egy főtörésvonalában fekszik. A Csádhegy a Rodling-patak által kijelölt haránttörésvonalba esik bele, míg a vashegyi Batthyány-féle szőlő a Csejke-patak törésvonalának folytatásában fekszik. A két gejzirkvarcittakaró az Éger-patak (Edelbach) együtt egy paleozóos törésirányt is kijelöl. A helyzet tehát változatosan az alábbi. (2. kép).

A Vashegyen előforduló másik hidrokvarcit-takarófoszlány a Csátár-patak vonalában és a Pinka — a csatári kapu alatti rövidebb ÉÉNy—DK-i irányú szakaszának — metszéspontjában fekszik.

Kézen fekvő dolog, hogy az egymást keresztező törésvonalak metszéspontján törtek fel a melegforrások, mert a takaró kőzeteket az endogén erők itt bontották meg leginkább.

A haránttörések korát a fiatal neogén rétegekben észlelhető diszlokációk, törések, vetődések határozzák meg. Lóczy megfigyelte már azt, hogy a haránttörések még a legfiatalabb neogén rétegeket is megzavarták, de vidékenkint a korban kisebb eltérések lehetnek. A Vashegy csoportban a fiatal neogén rétegek oly gyengén fejlődtek ki, hogy azokon a zavarokat kimutatni ezidáig egyáltalán nem sikerült. Ugyanis a legnagyobb kiterjedésben a pontusi agyagok szerepelnek a felszínen, csupán a Velegettől É-ra,

2. kép. A Vashegy-csoport hidrokarbit takaróinak helyzete és a hegycsoport tektonikus vonalrendszere. (A szerző vázlata.) 1 : 150,000.

Kisszentmihály és Várújfalu között, valamint Egyházasszfűzestől Ny-ra találjuk meg a pleisztocén kavics-takaró maradványait. A levantei kavicsrétegeket minden bizonnyal az ópleisztocénben bekövetkezett denudációs periódus pusztította le területünkről.

Egyetlen biztos nyomot azonban felemlíthetünk hegycsoportunkban is, nevezetesen a Felsőcsatár falu ÉNy-i szélén, a r. k. temető alatt fekvő tégláégető anyagfejtőjében észlelhető bitumenes agyagokkal jellemzett rétegsort. A valószínűség szerint a levantei

agyagos réteg fekszik felül, amelyet vékony és finomszemű kavicserek hálóznak be. Alatta felsőpontusi, világos-sárga, finom, fluviátilis homok váltakozó településben bitumenes agyagokkal. Az agyagzsinórok 50—60 cm vastagságtól az 1—8 cm vastagságig változnak. Feküjük vékony, csupán néhány cm vastagságú agyagos, mocsári iszapréteg, amely valaha a bitumenes mocsarak fenékrétege volt. 2.5 m-en alul pontusi szürkés-sárga homokok következnek.

A világos, homokos anyagközetben húzódó sötét bitumenes agyagzsinórok igen szépen mutatják a zavarok mértékét. Határozott törések mentén végbement vonzsolódások, vetődések nyomaival találkozunk, amelyek a rétegek vastagságában igen nagy eltolódásokat hoztak létre. Mivel az agyagok felső pontusi korúak, a töréseknek feltétlen a levantei korból kell származniuk.

Megállapításunk helyessége mellett bizonyítanak azok a rétegzavarok, amelyeket a Doroszló—Cák—Kőszegi lignitmedence tanulmányozása során ismertünk meg. Az itt pontosan kimutatható alsólevantei lignitrétegek, sőt az ezek fedőjét alkotó középlevantei agyagok és kavicsok is erős vetődéseket és vonzsolódásokat szenvedtek (3, 4).

Mindezekből azt a végkövetkeztetést vonhatjuk le, hogy a Csádhegyen és a Vashegyen található gejzirkvarcitok felsőlevantei-ópleisztocén szilikátos hőforrásokból származnak, ezen időszak flórájának és molluszkumának elemeit tartalmazza és a törésvonalrendszer két főirányának keresztező pontjaiban lépnek fel.

Irodalom. — Literatur.

1. Dr. Benda László: A Vashegy-csoport geológiája. Geologie der Eisenberg-Gruppe. (Acta Sab. I. sz. Szombathely, 1929.) A Vashegy-csoport részletes geológiai térképével és szelvényeivel. A teljes szakirodalom felsorolásával.
2. Dr. Hofmann Elise: A szombathelyi múzeum két fakövetéről. Verkiehlte Hölzer aus dem Museum in Szombathely. (Ann. Mus. Castrif. 1928.)
3. Dr. Benda László: Újabb pikermi-i típusú lelőhelyek Vasvármegyében. Neuere Fundorte vom Pikermi-Typus im Komitate Vas. (Ann. Mus. Castrif. 1928. Szombathely.)
4. Dr. Benda László: Vasvármegye geológiája. (Kézirat.)

Der Csád (Csatter-) Berg liegt ober der Quelle des Rodling-Baches in der Gruppe des Eisenberges östl. der Gemeinde Gyepüfüzes (Kohfidisch). Das Grundgestein besteht aus Serpentin und Serpentin-schiefern, die von pontischen Lehm bedeckt sind. Doch finden wir auch eine oberlevantinisch-altpleistozene Geysirquarzitdecke, welche vom Kl. Csádberg durch ein juveniles V-förmiges Tal getrennt ist. Am Kl. Csádberge fehlt über dem Serpentin eine Decke.

Hydroquarzitstreifen finden wir auch am Eisenberge neben den einstigen Batthyány'schen Weingärten. Die Hydroquarzite sind von silikatreichen Thermalquellen entstanden und es finden sich in denselben fossile Bäume, Schnecken und Muscheln. Clusius (1526—1609) war der Erste, der solche verkieselte Hölzer an dieser Stelle fand.

Die grösste Hydroquarzitdecke liegt am Gr. Csádberge. Wir finden sie schon unter dem pontischen Lehm und unter dem Schutt der Weinberge in einer Tiefe von 10—15 cm. Charakteristisch sind Stücke von Leberopal, schwarze, dunkelbraune, graue, kornsteinförmige Opale, Feuersteine. Eine Nachforschung nach Reliquien des Paläolithikums würde sich hier gewiss lohnen.

Sowohl die botanische (dr. E. Hofmann), als die zoologische, (dr. I. Sümeghy) Untersuchung der Fossilien bestätigen meine Annahme, dass die Tätigkeit der Thermalquellen in die oberlevantinische, bzw. in die altpleistozene Zeit fällt.

Doch haben wir hiefür auch tektonische Dokumente. Wie Fig. 2 zeigt, treten die Hydroquarzitdecken in den Schnittpunkten der für die Kl. Ung. Tiefebene auch sonst so charakterischen eine schachbrettförmige Struktur zeigenden Bruchlinien auf. Es ist aber schon festgestellt, dass (wie auch schon Lóczy erwähnt hat) die longitudinalen Brüche paläozoisch u. zw. im Oberkarbon entstanden sind, während die Querbrüche aller Wahrscheinlichkeit nach mittellevantinischen Alters sind.

Ondódi ásatások.

Ausgrabungen in Ondód.

Irta: **Horváth Tibor Antal** (Szombathely).
Von:

1929 nyarán a Szombathelytől néhány kilométernyire fekvő Ondód községben, a toronyi határszélen házépítés alkalmával egy kerek építményre bukkantak, amely betömött kútnak bizonyult.

A hely, ahol a kútat találták, szántó, előzőleg pedig évszázadokon át erdő volt s így a kút betömésének ideje legalább is a középkor végére esik.

A 125—130 cm átmérőjű kút teljes egészében római sírkövek és oltárok lehetőleg egyenlő nagyra összetört köveiből épült, amelyeket Savaria valamelyik temetőjéből hordottak oda és csak ott a helyszínén darabolhattak fel, mert egy-egy sírkő összetartozó darabjai egymás mellé voltak falazva és közeit a régi Savariában igen használt zöldszínű chloritos palával töltötték ki.

A kút betömésére is római, részben faragott köanyagot használtak fel. Hat méter mélységben a talajvíz annyira akadályozta a munkát, hogy a mélyebben fekvő köveket már benne kellett hagynunk.

A kibányászott kövek nem egy tekintetben bővítik ismereteinket Savariáról.

1. F e h é r m á r v á n y k ö t á b l a : magassága: 63 cm, szélessége: 43 cm, vastagsága: 10 cm.

Egyszerű, keretelt transversalisan vésett tábla; a betűk formája, a kevés ligatio, gondos kivitel az I. századra utal. Falba volt erősítve, a vasbeeresztés nyoma megvan ma is. (I.)

Aecornae Aug(ustae) s(acrum) E(monienses) qui consistunt
/finibus Savar(iae) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Aecorna (Aecurna, Aequorna) istennő nevével, kinek tiszteletére ezt a követ a Savariában lakó emonaiak (laibachiak) állították, igen ritkán és csak epigrafikus emlékeken találkozunk. Három emlékét ismerjük Emonából (Laibach), ahol a Schlossbergen szentélye állott és egyet, Nauportusból (Oberlaibach), mely ma már nincs meg. (1.)

Mommsen és az ő nyomán Roscher ősi latin kereskedő istennőnek tartják (2.), nevét az aequor szóból származtatják; Wis-sowa (3.) a helyi kultuszra való tekintettel ezt nem tartja egészen kétségtelennek. Mivel:

I.

II.

III.

IV.

V.

VII.

VI

VIII

IX.

X.

1. nem fordul elő itáliai területen semmi emléke,
2. valahányszor előfordul, mindig Emonával kapcsolatosan fordul elő és
3. Emona illyr alapítású város, mely csak utóbb került a tauriskus törzs, majd a rómaiak kezére,
4. az Emonához hasonló alakú városnevek tömegesen fordulnak elő az északi illyr nyelvjáráshoz tartozott törzsek területén, (4.)

illyr eredetű, emonai helyi istennek kell tartanunk, kinek kultuszát a hasonlóképen rejtélyes Laburus istenével együtt Neptunus stb. kultusza szorította ki.

Kereskedelmi összeköttetésről Savaria és Emona között, melyek ugyanazon fontos közlekedési vonalon feküdtek, tudunk, (5.) ismeretlen volt azonban, hogy itt egész emonai kolónia, valószínűleg kereskedő kolónia lakott.

2. Oltár, Juppiter tiszteletére.

I. O. M.
T. FL. LAV
RENTI
V[S]
V. S. L. M.

t(ovi) O(ptimo) M(aximo) T(itus) Fl(avius) Laurentiu[s] v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Anyaga: homokkő. Két darabra törve.

Mérete: 78 cm magas, 37 cm széles, 30 cm vastag.

3. Oltár Hercules tiszteletére.

HERCVLI AV
C. A
.....
.....
DCVRIO = C.

CL . . . SAVARAED
EXVOTO V. S. L. L. M.

Herculi Au(gusto). C(aius) A Decurio C(oloniae) Cl(audiae) Savar(iae) aed(ilis) ex voto v(otum) s(olvit) l(aetus) l(ibens) m(erito).

Anyaga: homokkő. Az oltár törzse hiányzik, csak feje és talpazata van meg. Az utolsó sor már a plinthusra került. Égés nyomai látszanak.

Mérete: törzse 30/19 cm, talpa 41/23 cm.

4. Oltár Mercurius tiszteletére. (II.)

M(ercuri) A(u gusto) S(acrum) C(aius) Iul(ius) Maximus dec(urio) Co(loniae) Cl(audiae) Savar(iae) Aedilis civ[i]t(at)is praef(ectus) coll(egii) fabr(um) cent(onariorum) v(otum) s(olvit) l(aetus) l(ibens) m(erito).

Az oltárt Savaria decurioja, aedilise állíttatta, aki egyben prae-

fectus fabrorum et centonariorum. A ponyvakészítők és kézművesek céhe egyúttal olyan önkéntes tűzoltóságfelét is alkotott. Választott fejük, a praefectus azonban nem mestere ember, hanem valamelyik előkelő városbeli hivatalnok. (6.) Említésével Savariában többször is találkozunk. (7.)

Anyaga: mészkő, két darabra van törve.

Mérete: 70 cm magas, 34 cm széles, 15 cm vastag.

Kora: II. század.

5. L. Naevius Rufus síremléke. (III.)

L(ucius) Naevius Ter(tii) f(ilius) medi(olanensis) vet(eranus) leg(ionis) XV. Apol(linaris) deduct(itius) C(oloniae) Cl(audiae) S(avariae) An(norum) LXXV. h(ic) s(itus) e(st) et Naevi(ae). . .]lae co[n]iugi suae t(estamento) f(ieri) i(ussit) L(ucius) Naevius Silvanus lib(ertus) fac(ere) cur(avit). L(ocus) m(omumentum) q(uadratus) q(uoque) v(ersus) p(edes) XX.

Megszokott dolog volt a császárság első századában a kiszolgált és elbocsátott katonák letelepítése. Augustus utódai főleg a provinciákba osztották szét őket, így Claudius császár Savaria megtelepítésére is használt fel veteranusokat, éspedig az ezidőtájt Carnuntumban állomásozott legio XV. Apollinaris legénységét. Ez a legio a század közepéig jóformán kivétel nélkül bennszülött itáliaiakból állott. (8.) Ilyen telepes, milánói eredetű volt Naevius is, az egyetlen névleg ismert deductitius Savariában.

Anyag: mészkő, nyolc darabra törve.

Mérete: 174 cm magas, 82 cm széles, 27 cm vastag.

Kora: I. század második fele.

Leírása: Vonalasan keretelt és mélyített írásos mező fölött háromszögű oromban medúzafej. Az orom fölött két háromszögben egy-egy delfin és rozetta.

6. Sír tábla töredéke.

AURELIVS . . .
SIBI ET M. A
XIV. G. C.
EMON
AVC

Aurelius magának és a XIV. legio gemina egy emonai származású katonájának állíttatta.

Anyaga: mészkő, több darabból összeállítva.

Mérete: 70 cm széles, 58 cm magas, 15 cm vastag.

Kora: 100 körül.

A hosszúkás négyszögű táblának csak bal felső sarka maradt meg, az is több darabban. Egyszerűen keretelt mélyített mezejü tábla.

7. Sextus Uttidius Celer síremléke. (IV.)

Sex(tus) Uttidius C(aji) f(ilius) t(ribu) Cl(udia) Cele(r) vete(ranus)

leg(ionis) XV Apol(linaris) ann(orom) XXX. h(ic) s(itus) e(st)
t(estamento) fieri iussit sibi et Utiedie fus. L. et Valentii Pro-
vinciae L. repentinae vet(. . .) . . . idi . . . ae ilnae . . . tura vls
et nepoti.

Anyaga: mészkő.

Mérete: 215 cm magas, 85 cm széles, 25 cm vastag.

Kora: I. század.

A hét darabból összeállított csonka sírkő hosszúkás négyszög-
letű volt. Alsó legnagyobb részét keretelt és mélyített írott mező
foglalja el, mindkét oldalán valami stilizált növényi díszítés lát-
ható. A tympanontól fríz választja el, melyben delfinek vannak.
A tympanonban medúzafő és fölötté két egymásnak fordult kígyó.
Az orom fölött mindkét oldalon kifelénéző fekvő oroszlán volt
lábai között kosfejfel, de csak az egyik maradt meg. A kövön
tűz nyomai látszanak.

8. Utiedia síremléke. (V.)

Utiedia Sex(ti) lib(erta) Carnuntina ann(orom) XXV h(ic) s(ita)
e(st) Sex(tus Utidius) Sex(ti) libertus Narcissa mater v(iva)
f(ecit) s(ibi) et s(uis).

Anyaga: mészkő.

Mérete: 200 cm magas, 75 cm széles, 25 cm vastag.

A kilenc darabból összeállított sírkő teljes. Hosszúkás négyszög-
alakú, alsó felét keretezett írásos mező tölti ki. Fölötté két pi-
lasztertől határolt fiülkében két nő, anya és leánya mellképe. Az
oromtól két delfin választja el. A tympanonban két madár kö-
zött medúzafő, az orom fölötti két háromszögben egy-egy delfin.

Kora: I. század.

9. Q. Cavius Probus síremléke. (VI.)

Q. Cavius Probo h(ic) e(st) s(itus) et Plot[i]e Feste coiugi
v(iva) c(onjux) et fili p(osuit).

Anyaga: homokkő.

Mérete: 125 cm magas, 85 cm széles, 24 cm vastag.

A csak négy darabra tört emlék elég rossz állapotban van. Orom-
ban két madár között medúzafő, az ormon kívüli háromszögek-
ben egy-egy delfin. Az írásos mező keretelt, két oldalán növényi
díszítés látható.

10. Síremléktöredéke. (VII.)

D CE M
LFCAL NDNUS
.
.
POSVIT OCT
AVIE. FLORENTNE.

Anyaga: homokkő.

Mérete: 136 cm magas, 90 cm széles, 31 cm vastag.

A hat darabra törött kő hosszúkás négyszögalakú. Alján növényi ornament vonul végig, fölötté írásos mező, melyet két csavart oszlop s felül ismét növényi dísz vesz körül. A kiemelkedő párkány felett két mellkép, melyet csavart oszlopok zárnak be. A képek háttere vörösrre volt festve. A síremléket záró felső rész teljesen hiányzik.

Kora: talán a II. század.

11. **Damanaeus síremléke. (VIII.)**

DAMANAEVS
BVRIFSIBI ET
SVNANDINI MATRI
ET FRATRIBVS DIS
DOSIN. T. BLEGIS
SAE..... AVIDAE
.....
..... IAE
AN XXX H. S. P.

Damanaeus Buri f(ilius) sibi et Sunandini matri et fratribus de(funct)is(?) Dosini.. et Blegis Sae(.... avidae.....
....iae an(norum) XXX. h(aeres) (vagy hoc) s(epuichrum) p(osuit).

A keretelt, kétoldalt indadíszű tábla csonka. Négy darabja csak az írott részt őrizte meg, felső része hiányzik.

Anyaga: homokkő.

Mérete: 110 cm magas, 88 cm széles, 22 cm vastag.

Kora: II. század.

12. **Síremlék felső része. (IX.)**

Két egymásnak háttal fordult fekvő oroslán között gyászoló genius. Az oroslának lábai között koslej. A genius fölött valami hiányzik, aminek beerősítésére lyuk szolgált.

Anyaga: homokkő.

Mérete: 110 cm hosszú, 60 cm magas.

Irodalom: Schober (Die Römische Grabsteine 135 l., 300 sz.)

Mitrovicából említ hasonlót.

13. **Oroszlán, síremlékről.**

Anyaga: homokkő. Igen rongált állapotban maradt fenn.

Mérete: 95 cm hosszú, 55 cm magas.

14. **Sírtábla alsó szegélye. (X.)**

Anyaga: fehérmárvány.

Mérete: 82 cm széles, mai állapotában 87 cm magas.

Az írásos mezőből csak a keret egy kis része és néhány betű maradt meg. (...AN VI.) Alatta igen szép munkájú friz, egy diszedényből kétfelé vezetett borostyáninda látható.

15 Oltár, Hercules tiszteletére.

. ERCV..

. VC. S..

M. C...
.....
.....

V. S. L. M.

[H]ercu[li] [A]ug[usto] s[acrum] M(arcus) C..... v[otum]
s[olvit] l[ibens] m[erito].

Anyaga: homokkő.

Mérete: talpazata 26 cm, törzse 21 cm széles.

Csonka, csak feje és lába van meg. Égés nyomaival.

16. Fehér márvány-töredék.

Síremlékből stilizált borostyán levelek maradtak csak meg.

A töredék: 40 cm magas, 52 cm széles és 20 cm. vastag.

17. Síremlék töredéke.

COIV[CI]. E. OC[.]

TAVIE. FVSTINIAE

C. A... EIUS. ET P

B. TO

F. O. ET

Anyaga: homokkő, igen rossz állapotban maradt meg. Két darab-
ból van összeállítva.

Mérete: 82 cm széles, 44 cm magas, 28 cm vastag.

Im Sommer 1929 wurde einige Km von Szombathely entfernt, in der Gemeinde Ondód beim Bau eines Hauses ein zugeschütteter, runder Brunnenschacht entdeckt.

Der Brunnen wurde auf einem Acker gefunden, auf dem vorher Jahrhunderte lang ein Wald stand. Die Zuschüttung des Brunnens ist daher zumindest an das Ende des Mittelalters zu setzen.

Der Brunnen, der den Durchmesser von 125—130 cm. hatte, wurde seinerzeit aus römischen Grab- und Altarsteinen erbaut, die von einem Friedhofe der Stadt Savaria dorthin verschleppt, dann offensichtlich an Ort und Stelle auf möglichst gleichgrosse Stücke zerschlagen wurden. Die zusammengehörenden Teile desselben Grabsteines waren nämlich nebeneinander in den Brunnen eingebaut. Die Fugen zwischen den Steinen wurden mit Stücken des im alten Savaria sehr gebräuchlichen Chloritschiefergesteines ausgefüllt.

Auch zum Zuschütten des Brunnens wurden römische, teilweise gemesselte Steine gebraucht. In 6 M Tiefe hinderte uns das Grundwasser in der weiteren Arbeit.

Die ausgehobenen Steine erweitern in mehrerer Hinsicht unsere bisherigen Kenntnisse über Savaria.

1. Tafel aus weissem Marmor. Höhe: 63 cm., Breite: 43 cm., Dicke: 10 cm. Die Tafel ist einfach mit Rahmen und transversaler Schrift. Die Form der Buchstaben, die spärliche Ligation, die sorgfältige Ausführung deutet auf das I. Jahrh. Die Tafel war mit Eisen an einer Mauer angebracht: die Spuren sind noch sichtbar. (I.)

(Aufschrift: siehe ung. Text.)

Den Namen der Göttin Aecorna (Aecurna, Aequorna) begegnen wir nur sehr selten, und nur auf epigraphischen Denkmälern. Nach der Aufschrift wurde dieser Stein von den in Savaria wohnhaften Laibachern (Emona) zu Ehren dieser Göttin aufgestellt. Drei derartige Denkmäler sind aus Emona (Laibach) bekannt geworden, wo ihr Heiligtum am Schlossberge stand und ein weiteres Denkmal aus Nauportus (Oberlaibach), das aber nicht mehr existiert. (1.)

Mommsen und nach ihm Roscher sehen in ihr eine alte römische Göttin des Handels (2.) und erklären ihren Namen mit dem Worte aequor. Mit Rücksicht auf den lokalen Kultus hält Wissova (3.) diese Meinung für nicht ganz stichhältig, weil:

1. auf italienischem Boden keine ihrer Denkmäler gefunden wurden,

2. alle ihre Denkmäler mit Emona in Beziehung stehen,

3. Emona aber eine Stadt illyrischer Gründung ist, welche erst später unter die Herrschaft der Taurischer, dann der Römer gelangte,

4. Stadtnamen, die dem Namen von Emona gleichen, finden sich in grosser Zahl auf dem Gebiete der nördlichen illyrischen Stämme. (4.).

Wir müssen daher diese Göttin als eine lokale Gottheit illyrischen Ursprunges halten, deren Kultus (gleich dem des ebenfalls fraglichen Gottes Laburus) der Kultus von Neptunus u. A. verdrängt hat.

Die kommerzialen Verbindungen zwischen Savaria und Emona waren uns schon bekannt. (5.). Beide Städte lagen an wichtigen Verkehrslinien. Es war uns aber bisher nicht bekannt, dass hier eine ganze Kolonie von Emonensern, wahrscheinlich Handelsleute wohnten.

2. Altar zu Ehren Jupiters. Aufschrift: siehe ungar. Text. Material: Sandstein. Auf zwei Stücke zerbrochen. Höhe: 78 cm. Breite: 37 cm., Dicke: 30 cm.

3. Altar zu Ehren des Hercules. Aufschrift: siehe ungar. Text. Sandstein. Der mittlere Teil fehlt, nur der obere und untere Teil ist vorhanden. Die letzte Zeile steht bereits am Plinthus. Brandspuren sind sichtbar. Oberer Teil 30/19 cm., Fussteil 41/23 cm.

4. Altar zu Ehren des Mercurius. (II.) Aufschrift: siehe ung. Text. Der Altar wurde vom Decurio u. Aedil der Stadt Savaria errichtet, der gleichzeitig praefectus fabrorum et centona-

riorum war. Die Zunft der Handwerker und Plachenmacher war gleichzeitig eine Art freiwillige Feuerwehr. Ihr gewähltes Oberhaupt, der Präfekt war aber kein Handwerker, sondern irgendein angesehenen städtischer Beamte (6). Wir finden ihn in Savaria auch sonst erwähnt (7). — Kalkstein, in zwei Stücke zerbrochen. Höhe: 70 cm., Breite: 34 cm., Dicke 15 cm.

5. Grabdenkmal des L. Naevius Rufus. (III.) Es war eine Gewohnheit im ersten Jahrh. des Kaisertums, die ausgedienten und entlassenen Soldaten ansässig zu machen. Die Nachfolger von Augustus verteilten dieselben vornämlich auf die Provinzen, so hat besonders Kaiser Claudius Soldaten der damals in Carnuntum stationierenden legio XV. Apollinaris zur Kolonisation von Savaria verwendet. Diese Legion bestand bis zur Mitte des Jahrh. fast ausnahmslos aus eingeborenen Italiern (8). So ein Kolonist, aus Milano stammend, war auch Naevius, der einzige deductitius in Savaria, dessen Namen wir kennen. — Kalkstein, auf 8 Stücke zerbrochen. Höhe: 174 cm., Breite 82 cm., Dicke 27 cm. Alter: zweite Hälfte des I. Jahrh. — Beschreibung: Vertieftes beschriebenes Feld mit linienförmigen Rahmen, oben in einem dreispitzigen Felde ein Medusenhaupt. Darüber in zwei Dreiecken je ein Delphin und eine Rose.

6. Bruchstück eines Grabdenkmales. Aufschrift: siehe ung. Text. Aurelius errichtete dieses Denkmal für sich und einem aus Emona stammenden Soldaten der XIV. legio gemina. — Kalkstein, aus mehreren Stücken zusammengestellt. Höhe: 58 cm., Breite: 70 cm., Dicke: 15 cm. Alter: ca. 100 n. Chr. Nur die linke obere Ecke der viereckigen Tafel ist erhalten geblieben, auch diese in mehreren Stücken. Eine einfach umrahmte Tafel mit vertieftem Felde.

7. Grabdenkmal des Sextus Uttidius Celer. (IV.) Aufschrift: siehe ungar. Text. Kalkstein. Höhe: 215 cm., Breite: 85 cm., Dicke: 25 cm. Alter: I. Jahrh.

Das aus sieben Stücken bestehende Grabmal war länglich vier-eckig. Der untere, grösste Teil wird von einem eingerahmten, vertieften, beschriebenen Felde eingenommen. Auf beiden Seiten ist ein stilisiertes pflanzliches Ornament zu sehen. Vom Tympanon wird das Feld durch ein Fries geschieden, in welchem Delphine zu sehen sind. Im Tympanon ein Medusenhaupt und zwei einander zugewendete Schlangen. Ober dem Gipfel lagen auf beiden Seiten nach auswärts blickende Löwen mit einem Widderkopf zwischen den Füßen, doch nur der eine ist erhalten geblieben. Am Steine sind die Spuren einer Feuerbrunst zu sehen.

8. Grabdenkmal der Utiedia. (V.) Aufschrift: siehe ungar. Text. Kalkstein. Höhe: 200 cm., Breite 75 cm., Dicke: 25 cm.

Das aus 7 Stücken zusammengestellte Grabdenkmal ist vollständig. Gestalt ein längliches Viereck, der untere Teil von einem ein-

gerahmten beschriebenen Felde gebildet, oberhalb dessen in einer von zwei Pilastern besäumten Nische die Brustbilder zweier Frauen, Mutter und Tochter zu sehen sind. Zwei Delphine trennen diesen Teil vom Gipfel. Im Tympanon zwischen zwei Vögeln ein Medusenhaupt. Ober dem Gipfel in zwei Dreiecken je ein Delphin. — Alter I. Jahrh.

9. Grabdenkmal des Q. Cavius Probus. (VI.) Aufschrift: siehe ungar. Text. Sandstein. Höhe: 125 cm., Breite: 85 cm., Dicke: 24 cm.

Das auf 4 Teile zerstückelte Denkmal ist in einem ziemlich schlechten Zustande. Am Gipfel zwischen zwei Vögeln ein Medusenhaupt, in den Dreiecken oberhalb des Gipfelteiles je ein Delphin. Das Schriftfeld ist eingefasst, auf seinen zwei Seiten ist ein pflanzliches Ornament zu sehen.

10. Bruchstück eines Grabdenkmales. (VII.) Aufschrift: siehe ungar. Text. Sandstein. Höhe: 136 cm., Breite: 90 cm., Dicke: 31 cm.

Das auf 6 Stücke zerbrochene Stein ist länglich viereckig. Unten zieht sich ein pflanzliches Ornament. Oberhalb dessen das Schriftfeld, welches von zwei gewundenen Säulen, dann oben wieder von pflanzlichem Ornament eingesäumt wird. Ober dem vorstehenden Gesims befinden sich zwei Brustbilder, welche gleichfalls von gewundenen Säulen eingefasst werden. Der Hintergrund der Bilder war rot bemalt. Der oberste Teil des Denkmals fehlt vollständig. Alter: vielleicht II. Jahrh.

11. Grabdenkmal des Damanaeus. (VIII.) Aufschrift: siehe ungar. Text. Nur der inschriftliche Teil des Denkmals ist erhalten geblieben, auch dieser in vier Teile zerbrochen. — Sandstein. Höhe: 110 cm., Breite: 88 cm., Dicke: 22 cm. Alter: II. Jahrh.

12. Oberer Teil eines Grabdenkmales. (IX.) Trauernder Genius zwischen zwei von einander abgewendeten liegenden Löwen. Zwischen den Füßen der Löwen ein Widderkopf. Ober dem Genius fehlt etwas, zu dessen Befestigung ein Loch diente. Höhe: 110 cm., Breite: 60 cm.

Schober (Die römischen Grabsteine S. 135, nr. 300) erwähnt aus Mitrovica einen ähnlichen Grabstein.

13. Löwe, von einem Grabstein. Sandstein. Zustand: sehr schlecht. Länge: 95 cm., Höhe: 55 cm.

14. Unterer Saum eines Grabdenkmales. (X.) Weisser Marmor. Breite: 82 cm. Heutige Höhe: 87 cm.

Vom Schriftfelde ist nur ein Teil des Saumes nebst einigen Buchstaben erhalten geblieben (...An..VI). Unter demselben ein sehr schön bearbeitetes Fries: Epheuranken aus einer Schale nach zwei Seiten auszweigend.

15. Altar zu Ehren des Hercules. Aufschrift: siehe ungar. Text. Sandstein. Fussteil: 26 cm.

Nur der untere und der oberste Teil ist erhalten. Mit Brandspuren.

16. Bruchstück eines weissen Marmors. Teil eines Grabdenkmales mit stilisierten Epheublättern. Das Bruchstück ist 40 cm. hoch, 52 cm. breit, 20 cm. dick.

17. Bruchstück eines Grabdenkmales. Aufschrift: siehe ungar. Text. Sandstein. In sehr schlechtem Zustande. Aus zwei Stücken zusammengesetzt. Breite: 82 cm., Höhe: 44 cm., Dicke: 28 cm.

In summer 1929, when building a house in Ondód, a village some kilometers from the town of Szombathely, the workmen found the ruins of a round well, filled up with rubbish. The well, which had a diameter of 125—130 cm. had been built of Roman grave and altarstones, which had evidently been dragged there from a cemetery of the town of Savaria. It seems, that they had been knocked to pieces as alike as possible, on the very spot, as parts of the same gravestone had been built into the well, side by side. The chinks between the stones were filled up with a kind of mineral, called chlorislate, much in use in old Savaria.

1. White marble-slab. Height: 63 cms., breadth: 43 cms., thickness: 10 cms. It is a simple, framed slab, engraved with transversal script. The form of the letters, the scanty ligature, the careful work indicate the I. century. The slab must have been fitted with iron to a wall; the traces are still visible. (I.)

Inscription: see Hungarian text.

One meets very seldom with the name of the Goddess Aecurna (Aecurna, Aequorna), and only on epigraphic monuments. According the inscription that stone was erected in honour of the Goddess, by some inhabitants of Laibach (Emona), dwelling then in Savaria. Three such monuments we know from Laibach, where her sanctuary stood on the Schlossberg; and another from Nauportus (Oberlaibach) which however does not exist any more. (1.)

Mommsen, and following him Roscher consider her to be an ancian Roman Goddess of Commerce (2.) and explain her name by the word aquor. With regard to the local cult, Wissowa (3.) does not think this definition quite plausible, because:

1. None of her monuments have been found on Italian soil.

2. All her monuments stand in a certain relation to Emona.

3. Emona, however is a town, founded by the Illyrians, and got only later under the rule of the Taurisks, then under that of the Romans.

4. City-names resembling the name of Emona, are found in great number in the territory of the northern Illyrian tribes. (4.)

Hence we must consider this goddess of Illyrian origin, whose cult (like that of the equally mystic god Laburus) supplanted the cult of Neptunus and others. — The commercial relations between Savaria and Emona have been known to us. (5.) Both towns were situated on important trade-routes. But up to now it was not known, that a whole colony from Emona, probably merchants, were dwelling in Savaria.

1. Altar in veneration of Jupiter. Inscription: see Hungarian text. Material: sandstone. Broken in two pieces. Height: 78 cms., Breadth: 37 cms., Thickness: 30 cms.

3. Altar in veneration of Hercules. Inscription: see Hungarian text. Sandstone. The middle part is missing, only the top and bottom part are there, the last line is engraved on the plinth. Traces of a fire are to be seen on it. Upper part 30/19 cms. Bottom part 41/23 cms.

4. Altar in veneration of Mercurius. (II.) Inscription: see Hungarian text. The altar was erected by the decurion and aedil of Savaria, he being at the same time praefectus fabrorum et centonariorum. The guild of the artisans and tentcloth-makers formed also a kind of voluntary fire-brigade. Their elected chief, the prefect, was however not an artisan, but some distinguished official of the municipality. (6.) We find him mentioned also elsewhere in Savaria. (7.) Limestone, broken in two pieces. Height: 70 cms. Breadth: 34 cms. Thickness: 15 cms.

5. Tombstone of L. Naevius Rufus. (III.) It was a custom in the first century of the empire to settle discharged soldiers, who have served their time. The successors of Augustus liked to quarter them in the provinces; and especially the emperor Claudius employed for the colonisation of Savaria soldiers of the legion XIV. Apollinaris, then stationing in Carnuntum. Till the middle of the century the legion consisted only of Italian natives. (8.) Such a colonist coming from Milan, was also Naevius, the only deductitius in Savaria, whose name we know. — Limestone, broken in 8 pieces. Height: 174 cms. Breadth: 82 cms. Thickness: 27 cms. Age: second half of the I. century. — Description: shield framed in with lines, and covered with writing sunk into the stone; in the upper part, in a three-pointed shield a Medusa head. Above it, Two triangulars, both containing a dolphin and a rose.

6. Fragment of a sepulchral monument. Inscription: see Hungarian text. Aurelius erected this monument for himself and a soldier of the XIV. legion gemina, who was a native of Emona. — Limestone, composed of several pieces. Height: 58 cms. Breadth: 70 cms. Thickness: 15 cms. Age: 100 A. D. Only the left top corner of

the square slab has been conserved, and even this broken to several pieces. A simply framed surface, with deepened square.

7. Sepulchral monument of Sextus Uttidius Celer. (IV.) Inscription: see Hungarian text. Limestone. Height: 215 cms. Breadth: 85 cms. Thickness: 25 cms. Age: I. century. The monument is a rectangle, composed of seven pieces, the largest bottom part is filled by an inscribed square, framed and deepened. Both sides are adorned by flower-ornaments. From the tympanon the shield is separated by a frieze, in which dolphins are to be seen. In the tympanon a Medusa-head, and two serpents turning to each other. Upon the summit two lions were lying, one on each side, looking outward, with a ram's head between their feet; but only one of them has been conserved. Upon the stone traces of fire are visible.

8. Sepulchral monument of Utiedia. (V.) Inscription: see Hungarian text. Height: 200 cms. Breadth: 75 cms. Thickness: 25 cms. This monument, composed of seven pieces, is complete. Its shape is a rectangle; the lower part is formed by a framed and inscribed square, above which in a niche, bordered by two pilasters, the busts of two women, mother and daughter, are to be seen, two dolphins separate this part from the summit. In the tympanon, between two birds, a Medusa-head. Above the summit two dolphins, in two triangles. — Age I. century.

9. Sepulchral monument of Q. Cavius Probus. (VI.) Inscription: see Hungarian text. Sandstone. Height: 125 cms. Breadth: 85 cms. Thickness: 24 cms. This monument is broken in four pieces, and is in a rather bad state. In the summit between two birds a Medusa-head, in the triangles outside the summit dolphins. The space covered with the inscription is bordered, on both sides there are some flower-ornaments.

10. Fragment of a grave-stone. (VII.) Inscription: see Hungarian text. Sandstone. Height: 136 cms. Breadth: 90 cms. Thickness: 31 cms. The rectangular stone is broken into six pieces. At the bottom we see a flower-ornament. Over this the space with the inscription, bordered by two twisted columns, at the top again flower-ornaments. Above the projecting cornice there are two busts, also bordered by twisted columns. The background of the busts was painted red. The top part of the monument is missing altogether. Age perhaps II. century.

11. Gravestone of Damanaeus. (VIII.) Inscription: see Hungarian text. Only the inscribed part of the monument has been conserved, and even this broken in 4 pieces. — Sandstone. Height: 110 cms. Breadth: 88 cms. Thickness: 22 cms. Age: II. century.

12. Upper part of a sepulchrary monument. (IX.) A mourning genius between two lions, the latter lying with their back to each other. Between their feet a ram's head. Over the genius something is missing; which must have been fastened into the hole, that is still to be seen. Height: 110 cms. Breadth: 60 cms. Schober (Roman Gravestones, page 135, number 300) makes mention of a similar gravestone from Mitrovica.

13. Lion from a gravestone. Sandstone. In very bad state. Length: 95 cms. Height: 55 cms.

14. Bottom border of a gravestone. (X.) White marble. Breadth: 82 cms. Actual height: 87 cms. Only a small portion of the inscribed surface has been conserved, part of the border with some letters (... An... VI.) Under this a very elaborate frieze: ivy-branches, bending to both sides from a bowl.

15. Altar in veneration of Hercules. Inscription: see Hungarian text. Sandstone. Bottom part: 26 cms. Only the top and bottom part are conserved. Traces of fire are to be seen.

16. Fragment of white marble. Part of a gravestone; with ivy-branches. Height: 40 cms. Breadth: 44 cms. Thickness: 28 cms.

17. Fragment of a gravestone. Inscription: see Hungarian text. Sandstone. In very bad state. Composed of two pieces. Height: 82 cms. Breadth: 44 cms. Thickness: 28 cms.

- (1.) CIL. III. 3831, 3832, 3833 (Müllner: Emona. 187, 188, 189) és CIL. III. 3776 (Müllner: 170 sz.).
- (2.) Mommsen: a CIL. I. 1466., Roscher: Ausführliches Lexikon der . . . Mythologie.
- (3.) Paoly-Wissowa: Real-Encyclopädie. Müllner nézete: i. m. 114.
- (4.) Paoly-Wissowa: Real-Encycl., Emona címszó alatt. A hasonló városneveket CIL. III. kötetéből kerestem össze; ilyenek: Dalmatiában: Aenona, Blandona, Naronna, Promona, Salona, Scardona. Histriában: Albona, Flanona. Pannonia Superiorban: Arrabona, Emona. Macedoniában: Aulona.; Etruriában: Cortona. Venetiában: Verona. Picenumban: Ancona, Ortona. Liguriában: Dertona. Gallia Cisalpinában: Cremona. Történetüket: Paoly-Wissowa megfelelő helyén
- (5.) Mommsen: Römische Geschichte. V. 3. és Paoly-Wissowa: Emona alatt.
- (6.) Paoly-Wissowa: VI. 1905 stb. „fabri“.
- (7.) A coll. fabr. centonariorum említésével találkozunk egy másik kövünkön. (104 sz.), melynek korát Oroszlán a III. századra teszi.
- (8.) Paoly-Wissowa: XII. kötet legio alatt.

*

A ligatichat nyomdatechnikai akadályok miatt nem tudtuk feltűnlelni.

Die Ligationen konnten wir aus drucktechnischen Gründen nicht treu wiedergeben.

On account of printing-technical difficulties the ligatures could not be rendered.

Tartalom. — Inhalt.

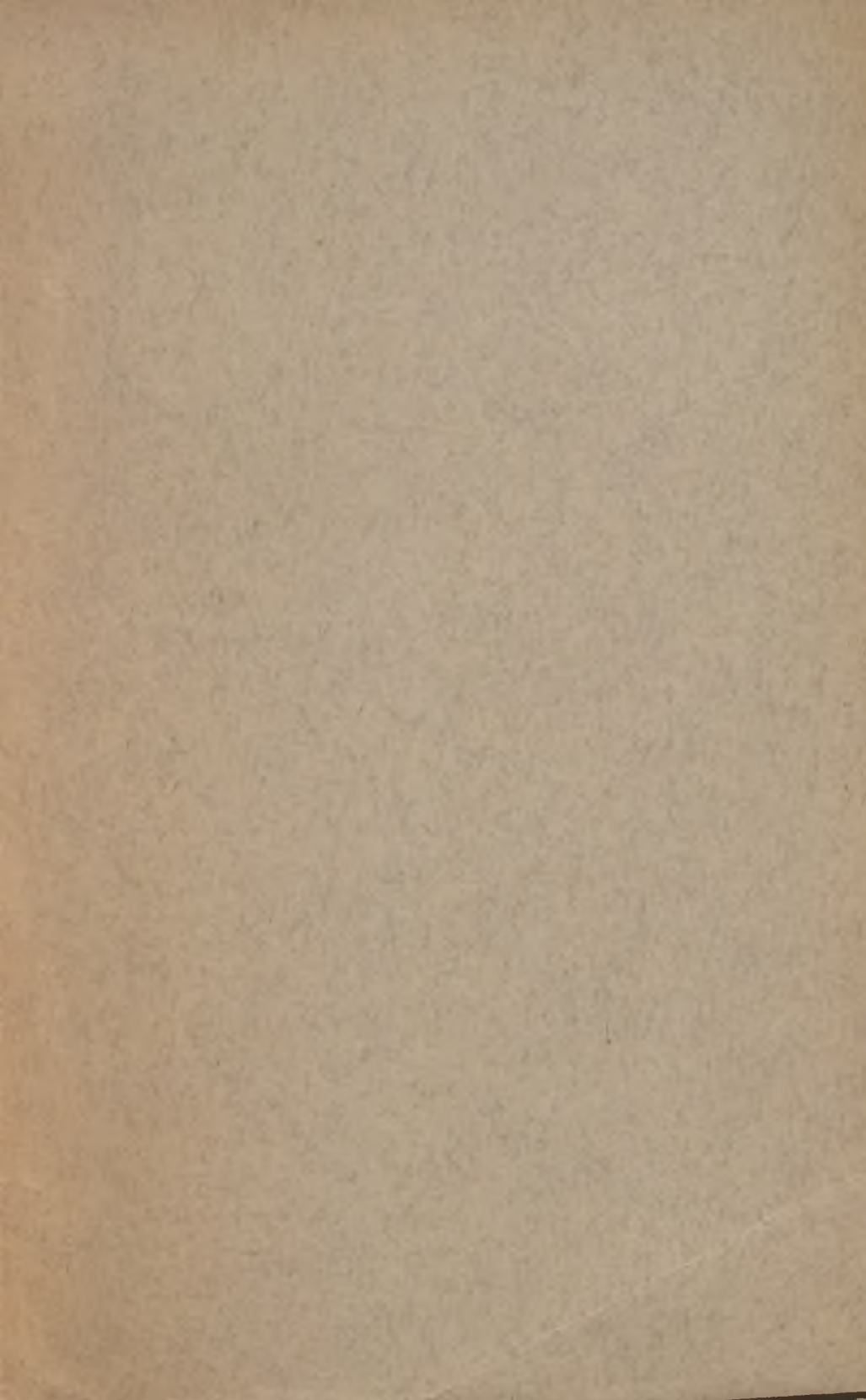
	Oldal
Előszó — — — — —	3
A Kultúregyesület működése 1927. szeptemberétől 1929. júniusáig. Irta: Dr. Krisztin Ernő — — — —	5
A Kultúregyesület rendezései 1927. szeptemberétől 1929. júniusáig — — — — —	17
A Kultúregyesület jötevői — — — — —	19
Pénztári forgalom az 1927. évben. Közli: Dr. Horváth Róbert — — — — —	20
Pénztári forgalom az 1928. évben. Közli: Dr. Horváth Róbert — — — — —	22
A Kultúregyesület tiszteleti tagjai. A Kultúregyesület alapító tagjai — — — — —	24
A Kultúregyesület tisztkara, igazgató-választmánya és bizottságai — — — — —	25
A Vasvármegyei Múzeum jelentései:	
A) Képtár. Közli: Fábrián Gyula — — — — —	28
B) Könyvtár. Közli: Dr. Pável Ágoston — — — — —	29
C) Néprajzi tár. Közli: Dr. Pável Ágoston — — — — —	36
D) Régiségtár. Közli: Horváth Tibor Antal — — — — —	38
E) Természetrajzi tár. Közlik: Dr. Gáyer Gyula és Dr. Benda László — — — — —	40

ANNALES SABARIENSES.

Gróf Erdődy Gyuláné, sz. gróf Széchenyi Emilia. Irta: Fábrián Gyula (Szombathely) — — — — —	43
Gräfin Emilie Erdődy, geb. Gräfin Széchenyi. Von Gyula Fábrián (Szombathely) — — — — —	52
Vasvármegye madárvilága. Die Vögel des Komitates Vas. Irta (Von): Dr. Fromm Géza (Szombathely) — — — — —	54
Új adatok Vasvármegye flórájához. II. Neue Beiträge zur Flora des Komitates Vas (Eisenburg). II. Irta (Von): Dr. Gáyer Gyula (Szombathely) — — — — —	70

	Oldal
A sárvári kert a XVI. században. Der Garten von Sárvár im XVI. Jahrhundert. Irta (Von): Dr. Takáts Sándor (Budapest) — — — — —	76
Kövült fák a Vashegy csoportjából. Verkieselte Hölzer von der Vashegy (Eisenberg)-Gruppe. Irta (Von): Dr. Elise Hofmann (Wien) — — — — —	81
Kristályos mészkő és cseppkő előfordulása a Kőszeg—Rohonc-i Hegységben. Das Vorkommen von Calzit und Tropfstein im Kőszeg—Rohonc-er Gebirge. Irta (Von): Dr. Benda László (Szeged) — — —	88
A Nagy-Csádhegy geológiai viszonyai. Geologie des Nagy-Csád Berges Irta (Von): Dr. Benda László (Szeged) — — — — —	90
Ondódi ásatások. Ausgrabungen in Ondód. Irta (Von): Horváth Tibor Antal (Szombathely) — —	96
Excavations in Ondód. By Tibor Antal Horváth (Szombathely) — — — — —	105

DUNÁNTÚLI NYOMDAVÁLLALAT R. T.
SZOMBATHELY